

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Diplomová práce

2024

Pavčina Prágrová

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

Genderové role v soukromém prostoru

Pavλίna Prágrová

Plzeň 2024

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra antropologie

Studijní program Antropologie

Studijní obor Sociální a kulturní antropologie

Diplomová práce

Genderové role v soukromém prostoru

Pavλίna Prágrová

Vedoucí práce:

Mgr. Ladislav Toušek Ph.D.

Katedra antropologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2024

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2024

.....

Ráda bych poděkovala Mgr. Lacovi Touškovi Ph.D. za cenné rady při psaní práce, svým informátorkám za čas a sdílení každodenních zkušeností a zejména svým blízkým za trpělivost a podporu.

Obsah

1	Úvod	2
1.1	Cíle práce a výzkumné otázky	4
2	Teoreticko-konceptuální část.....	6
2.1	Feminismus	6
2.1.1	Feminismus a politika.....	7
2.1.2	Post-strukturalistický feminismus (jako perspektiva pro aktérství).....	11
2.2	Prostor jako téma (nejen) feminizmu	15
2.2.1	Dichotomie soukromé – veřejné.....	17
2.2.2	Gender a genderové role v soukromém prostoru	20
2.2.3	Zahrada jako ambivalentní prostor pro aktérství	23
2.2.3.1	Zahrada, místo jinakosti	24
3	Metodologie.....	29
3.1	Reflexivita a role výzkumnice.....	30
3.2	Metoda konstrukce dat a její limity	31
3.3	Zkoumaná populace a konstrukce vzorku.....	33
3.4	Metoda analýzy.....	35
4	Analyticko-interpretativní část	39
4.1	„Běžný ženský věci“	39
4.2	Můj dům, moje místo.....	47
4.3	Hra o mnoha směnách	52
4.4	Strategie a mechanismy	58
4.4.1	Hierarchie relaxu	62
4.4.2	„Říkám, dost frajere“	67
4.5	Ekonomie nespravedlnosti.....	71
5	Závěr.....	77
6	Resumé.....	81
	LITERATURA.....	83
	PŘÍLOHY.....	90

1 Úvod

Muži a ženy jsou zapleteni do sítě odvěkých kulturních determinací, které jsou ve své složitosti téměř neanalyzovatelné. O „ženě“ nelze mluvit více než o „muži“, aniž bychom nebyli uvězněni v ideologickém divadle, kde se šíření reprezentací, obrazů, reflexí, mýtů, identifikací proměňuje, deformuje, neustále mění imaginaci každého a předem znehodnocuje jakoukoli konceptualizaci. (Cixous 1986, cit. dle Gannon a Davies 2007:75)¹

Téma genderových rolí a soukromého prostoru je trvalým námětem moderního feministického diskurzu, kdy zkoumání toho, jak společenská očekávání a normy diktují rozdělování a využívání soukromého prostoru, jak tento prostor ovlivňuje a reflektuje způsoby konstrukce genderu, a jak se to prolíná s genderovou nerovností lze proto označit jako feministickou klasiku. Feminismus, jako sociální, kulturní a politická platforma, obsahující jak ideovou rovinu zahrnující teorie a přístupy, tak i praktickou ve smyslu chápání feminismu jako sociálního a politického hnutí, se zaměřuje právě na prosazování genderové rovnosti. Upozorňuje, že překážky k rovnosti a spravedlnosti nejsou otázkou jedince, ale jsou pevně ukotveny v samotných základech společnosti, která utváří genderově podmíněné společenské uspořádání.

Téma samozřejmě není doménou feminismu, ale rezonuje například i humánní geografii a feministicky orientovanými výzkumnicemi a výzkumníky politické filozofie, která zasazuje otázky do širšího rámce sociální spravedlnosti. Geografové a geografky připomínají, že prostor je genderově podmíněný a hraje důležitou roli v konstrukci genderových vztahů (Massey 2001:179). Debata o genderových vztazích a prostoru se často pohybuje ve světle dichotomie veřejného a soukromého prostoru jako dvou historicky specifických konstruktech, které se prosadily během průmyslové revoluce. Nesou s sebou představu o vazbě mužů k veřejné sféře politiky a obchodu, zatímco ženy spojují a odsouvají do soukromé sféry domova a rodiny, což dodnes přináší dalekosáhlé důsledky v jejich každodenních životech.

¹ Vzhledem k tomu, že čerpám převážně z cizojazyčných zdrojů, jsou všechny překlady, pokud není uvedeno jinak, mé vlastní.

Pozitivistické základy této binární úvahy byly feminismem kritizovány, přičemž nová pole pro bádání a praxi otevřelo nejen rozostřování dříve homogenní představy kategorie žena v druhé a třetí vlně feminismu, ale také myšlenka, že ženou se člověk nerodí, ale stává (Beauvoir 2011, v originále 1949). Tyto ideje pak nejenže staví do popředí téma konstrukce genderových identit, a v té souvislosti i otázku mechanismů těchto konstrukcí a mocenské dynamiky, ale také zvedají téma samotného dichotomického uvažování, kdy tyto „binární kategorie – jako muž/žena [...] rozdělují a omezují svět způsoby, které mohou být ve svém důsledku násilné“ (Gannon a Davies 2007:73) a také hierarchizující.

Tato témata uchopili autoři a autorky například rozpracováním tezí o stávání se ženou a představením ideje o performativní povaze genderu (Butler 1999, v originále 1990), a vymezení se vůči strukturalistickému předpokladu o univerzalitě binárních opozic rozpracováním tzv. dekonstrukce (Derrida 1973). Východisko, v němž veskrze rezonuje obrat k jazyku jakožto determinujícímu faktoru všeho vědění, je akcentováno také v post-strukturalismu, směru, který do svých teoretizací zahrnuje otázky moci a poukazuje na mechanismy konstrukce subjektů (Foucault 1972). Perspektivou těchto směrů, cílících na zdůraznění proměnlivosti, fluidity a nekonečné nestálosti významů umožněné povahou jazyka a diskurzivními praktikami moci pak lze nahlédnout prostor a genderové role jako specificky historické konstrukce, otevírající množstvím otázek v souvislosti s genderovými rolemi, soukromým prostorem a nerovností.

Jednou z nich je možnost změny tohoto historického a hierarchizujícího *statu quo*. Není-li prostor neutrálním kontejnerem (Lefebvre 1991) a je-li gender performativním aktem, otevírají východiska možnost ptát se, jestli a jakým způsobem lze tento *status quo* překročit a rozporovat stávající dichotomické uvažování o genderu a soukromém prostoru. Ten může být do značné míry ambivalentní, zejména vzhledem k prostoru zahrady, který je jak prostorem soukromým, ale za určitých okolností i veřejným, když může umožňovat vhléd veřejnosti. Tato *jinakost* prostoru (Foucault 1986) zahrady otevírá možnost klást si otázky související s genderovými rolemi, nerovností, možnostmi aktérství a soukromým prostorem.

1.1 Cíle práce a výzkumné otázky

Širší otázkou, kterou si kladu, a která vychází z mého subjektivního pozorování každodenního života žen, je téma možnosti proměny genderových rolí v soukromém prostoru. Přesněji řečeno je mým cílem zjistit, jaká je povaha každodenních činností, které ženy v soukromém prostoru performují, a v té souvislosti, jestli a jakým způsobem dochází k proměně těchto činností v tomto prostoru, nebo jestli v něm přetrvává, navzdory posunům v teoretické rovině bádání, pronikání tématu do veřejného prostoru a akcentování otázky politickými reprezentacemi, tradiční pojetí rolí.

Výzkumné otázky si kladu ve dvou rovinách.

Za prvé, vycházím z teze, že prostor je sociální produkt aktivně utvářený sociálními vztahy, lidskými aktivitami, resp. performovanými činnostmi, tj. není neutrálním kontejnerem (Lefebvre 1991:107), kulisou, kde se odehrává život, proto hledám odpověď na otázku, jestli tento sociální produkt může být prostorem vyjednávání, odporu a možné transformace (Wearing 1998:157) jak v kontextu chápání tohoto prostoru, tak potažmo genderových rolí zde performovaných. Ptám se nejen jaké činnosti performují ženy v každodenním životě v soukromém prostoru, ale jak se k těmto činnostem vztahují, jak vnímají soukromý prostor, ale také jaký je vztah mezi rolemi a tímto prostorem vzhledem k debatám o genderové podmíněnosti prostoru (McDowell 1999).

Za druhé, pokládám si otázky, jakým způsobem a jakou roli hraje v konstruování genderových rolí prostor zahrady. Lze prostor zahrady chápat jako sociální mikrosvět, v němž se odehrávají, resp. jsou performovány očekávané genderové role nebo je prostor zahrady polem, které nabízí možnost rozostření tradiční představy genderových rolí a prostor pro empowerment (posílení postavení žen)? Je v tomto smyslu prostor zahrady místem jiným, heterotopií (Foucault 1986), kde mohou být očekávané genderové role zpochybňovány a rekonceptualizovány? Tj. umožňuje povaha prostoru zahrady aktérství?

V té souvislosti vycházím z post-strukturalistických východisek, která „se snaží rekonfigurovat aktérství tak, abychom si ho stále mohly nárokovat jako možnost, byť podmíněnou a situovanou, která nám pomůže koncipovat a uskutečnit změnu“ (Gannon a Davies 2007:73). Touto změnou chápu posun směrem k genderové rovnosti v soukromém prostoru, proto je centrální platformou práce feminismus jako úvaha o

„sociální transformaci genderových vztahů“ (Butler 2004: 204). Užívám v obou blocích otázek, a zejména ve vztahu k zahradě koncept moje místo (Wearing 1998:143), který chápu jako „fyzický i metaforický prostor pro trávení volného času, [který] může fungovat jako heterotopie pro boj a rezistenci proti dominanci nad sebou samým a podřízeným subjektivitám a [...] prostor pro rekonstrukci vlastního já a přepisování scénáře identity“ (Wearing 1998:146).

Uvedená východiska se také promítají do volby metody konstrukce dat, kterými jsou polostrukturované rozhovory, kdy se při hledání odpovědi na představené otázky zaměřuji na jazyk jakožto konstitutivní systém, který utváří význam prostřednictvím kulturních praktik, a skrze který lidé reprezentují a chápou svět (Scott 1988:34). Do analýzy proto také zahrnuji to, jakým způsobem v obou výše uvedených blocích otázek ženy o svých tématech hovoří. Metoda, domnívám se, vhodně otvírá prostor právě pro interpretaci zkušenosti žen s genderovou rolí v soukromém prostoru.

Práce je rozdělena do tří základních částí, kdy v první jsou představena teoretická východiska, jejichž výběr byl ovlivněn mou subjektivní pozicí a vztahem k tématu, a která se také promítla do druhé části práce, kterou je metodologie. Ve třetí části jsou pak získaná data představena a interpretována v kontextu teoreticko-konceptuální části.

2 Teoreticko-konceptuální část

2.1 Feminismus

Všichni bychom měli být feministkami. (Ngozi Adichie 2015)

Feminismus lze šířeji chápat jako komplexní a rozmanitý sociální, politický a kulturní fenomén jež zejména od 20. století významně ovlivnil sociální, politický a kulturní život. V jádru fenoménu stojí přesvědčení, že se ženami bylo a stále je ve společnosti zacházeno nespravedlivě, a to nikoliv na základě objektivních kritérií, ale proto, že *jsou* ženy. Tématem feminismu je tedy genderová nerovnost, přičemž nerovnost „se skládá z množiny prvků, které spolu zjevně nesouvisejí – jako je zdravotní stav, gender, geografická pozice, materiální vlastnictví, rozdíly v politickém názoru, náboženský status, (nedostatečné) společenské uznání nebo pocit sounáležitosti – a upevňuje se, když se tyto jednotlivé prvky překryjí, propojí se se sociálními praktikami, které koncentrují a upevňují různé druhy znevýhodnění. Taková nerovnost se může systematicky reprodukovat po dlouhou dobu.“ (Humphrey 2012:303). Feminismus je možné chápat jako program, který uchopuje zvláštní a specifický problém genderu a otázku, jak jsou ženy² terčem nerovností (Ngozi Adichie 2015:42).

Tento program může lze nahlížet jako „ideologii *osvobození žen* [...] jejímž cílem je skutečně změnit život současných žen, a to na základě na základě toho, že ženy a muži mají stejná práva ve všech oblastech společenského života“ (Androne 2012:171;důraz Androne). Snaha o změnu v každodenním životě žen vede k uvažování o feminismu jako o projektu, cílicího například na odstranění nerovného odměňování v zaměstnání, na narovnání reprodukčních nebo volebních práv, na stejné příležitosti a možnosti přístupu ke vzdělání atd, obecně na praktická řešení problémů, se kterými se ženy setkávají v každodenním životě (kupř. bell hooks 1984, 2000). V tom kontextu je feministický projekt součástí organizovaného úsilí, kolektivní akce, kdy o feminismu tak lze uvažovat jako o organizovaném, dynamickém, sociálním a politickém hnutí s veskrze praktickými

² Současný feminismus pod různými nálepkami typu queer feminismus, transgender feminismus nebo LGBTQ+ studia, adresuje i otázku nebinárního chápání genderu, problematiku transgenderu, noncisgenderových lidských práv nebo osob, které zcela vypadávají z genderového spektra atp., a nezohledňuje tedy pouze znevýhodnění žen, ale i trans jedinců atp.

cíli. Jinak řečeno, „feminismus je tím, co bylo učiněno proto, aby se problémům [žen] čelilo (feminismus je to, co feminismus dělá)“ (Bowden a Mummery 2014:8).

Feminismus je možné chápat i jako o teoretický rámec, jehož celá řada perspektiv, teorií a přístupů slouží k analýze a pochopení sociálních struktur, kulturních norem a praktik, a k případnému přeformulování společenských stereotypů, zakořeněných představ a přestrukturování institucí, které zvýrazňují nebo udržují genderovou nerovnost. Jako politická a teoretická praxe tak „feminismus odhaluje a konzumuje různé reprezentace *ženy* tak, aby otevřel prostor pro alternativní reprezentace žen v rámci této dříve fixované podstaty, která byla zpochybněna postmodernitou“ (Braidotti 1998:304;důraz Braidotti).

Zpochybňování a rozostřování dříve homogenní kategorie žena ukazuje, že feminismus lze chápat jako z podstaty kritický směr rozporující status quo a nevyhnutelně také směr veskrze politický, neboť „[f]eminismus je politika. Je to politika zaměřená na změnu stávajících mocenských vztahů mezi ženami a muži ve společnosti. Tyto mocenské vztahy strukturují všechny oblasti života, rodinu, vzdělávání a sociální péči, svět práce a politiky, kultury a volného času. Určují, kdo co dělá a pro koho, čím jsme a čím se můžeme stát“ (Weedon 1987:1). V práci se tyto roviny do značné míry prolínají, když feminismus chápou jako zastřešující ideu pro narovnání nerovností a nespravedlností týkající se žen, přičemž čerpáním z feministických nebo feminismem ovlivněných teoretických východisek, nevyklučují nahlížení feminismu jako platformy pro sociální hnutí.

2.1.1 Feminismus a politika

Jedním z nejdůležitějších – a nejobtížnějších – úkolů feministického teoretizování je propojit diskurzivní analýzy genderové signifikace se strukturálními analýzami institucí a politické ekonomie. (Fraser 1995:160)

Symbolem druhé vlny feminizmu v kontextu debaty soukromé/veřejné je do značné míry slogan soukromé je politické³, který poukazuje na rozostření binaristického pohledu mezi uvedenými sférami. „Tím, že feministky zpolitizovaly *osobní*, rozšířily význam pojmu spravedlnost a jako nespravedlivé nově pojmenovaly sociální nerovnosti, které byly

³ Původní text Carol Hanisch dostal svůj název *The Personal is Political* díky editorkám knihy *Notes from the Second Year: Women's Liberation* (Shulamith Firestone a Anne Koedt 1970).

odnepaměti přehlíženy, tolerovány a ospravedlňovány, [...čímž] rozšířily koncept nespravedlnosti, který tak zahrnoval nejen ekonomické nerovnosti, ale také hierarchie na základě statusu a asymetrií v politické moci“ (Fraser 2009:3;důraz Fraser).

Širší otázka sociální spravedlnosti je jedním z témat politické filozofie, kterou lze definovat jako „filozofickou úvahu o tom, jak nejlépe uspořádat náš kolektivní život – naše politické instituce a naše společenské praktiky, jako je náš ekonomický systém a náš vzorec rodinného života“ (Miller 1998). Feministická politická filozofie má potom v rámci světa jako politické entity poukázat na způsoby, jakými je obraz ženy a její role nepřesně zobrazován, adresován a reprezentován. Zaměřuje se tedy na organizaci a rekonstrukci politických institucí a politické praxe a snaží se pochopit způsoby, jakými je moc užívána a/nebo zneužívána ve veřejném životě (McAfee a Howard 2023).

Při uvažování o změně politických institucí a praxe je tedy nutné zohlednit v analýzách materiální aspekt, jak zdůrazňuje Iris Marion Young, když tvrdí, že

„radikální politika se týká institucionální a strukturální změny, že má co do činění s majetkem a zdroji, s újmou a privilegií, že ji jde o budování nových institucí a zajišťování zdrojů, na jejichž základě mohou být inscenovány alternativní praktiky, a že se neobejde bez střetů a konfrontací s jednotlivci, zájmy a institucemi, které mají prospěch ze zavedených poměrů“ (Young 2009:57).

Young poukazuje na to, že změnu v životě žen nelze uskutečnit pouze zaměřením na mikro rovinu, např. na otázku mechanismů konstrukce identit (Butler 1999), nutné je perspektivu rozšířit a na problém nerovnosti se dívat širší makro optikou strukturální nespravedlnosti. V té souvislosti hovoří o vykořisťování a útlaku, když čerpajíc z Marxovy teorie kritizuje „kapitalismus [který] systematicky přenáší moc určitých osob na jiné, čímž zvyšuje jejich moc“ (Young 1988:277). Sociální spravedlnost podle ní „vyžaduje odstranění institucionálních forem, které tento proces přemístování [moci v kapitalismu] umožňují a vynucují, a jejich nahrazení institucionálními formami, které umožňují všem rozvíjet se a využívat své schopnosti způsobem, který nebrání, ale naopak může posílit podobný rozvoj a využití u ostatních“ (Young 1988:277-278).

V kontextu feminismu a role žen v soukromém prostoru, Young hovoří o tom, že ženy jsou v marxistickém smyslu využívány stejným způsobem jako pracující, přičemž ale

specifickou formou genderového zneužívání. „Útlak žen nespočívá pouze v nerovném postavení, moci a bohatství, které vyplývají z toho, že je muži vylučují z privilegovaných činností. Svoboda, moc, postavení a seberealizace mužů je možná právě proto, že ženy pracují pro ně. Genderové vykořisťování má dva aspekty, přenos plodů materiální práce na muže a přenos pečovatelské a sexuální energie na ženy“ (Young 1988:278). Jinými slovy touto optikou žena funguje jako pracovní síla, která je podhodnocená (nebo zcela finančně nehonorovaná), zatímco její potřeby a rozvoj je limitován kapitalistickými způsoby produkce.

Kapitalistické uspořádání kritizuje z marxistických tezí, potažmo frankfurtské školy čerpající Nancy Fraser, když tvrdí, že končící průmyslová éra kapitalismu (a s tím související rozpad sociálního státu) odráží sociální svět doby svého vzniku, tj. odráží i genderový řád, model konvenční heterosexuální rodiny, dobu, kdy „rodinná mzda“ muže dostatočila pro uživení celé rodiny včetně ženy, jejíž činnost byla v rámci domácí sféry nehonorována (Fraser 1994:591). Tento model je platný i dnes a Fraser se proto zaměřuje i na ekonomickou rovinu genderové nerovnosti.

Ve své teoretizaci uvažuje nad kontradikcemi mezi kapitálem a péčí, když hovoří o ekonomické produkci a sociální reprodukci. Tu chápe jako emocionální a materiální práci spojenou s určitým souborem sociálních schopností, jako je rození a výchova dětí, péče o členy rodiny, udržování domácnosti a širších sociálních vztahů obecně (Fraser 2016: 99). Podle autorky oddělila kapitalistická společnost sociální reprodukci od ekonomické produkce, přičemž nejenže spojila první s ženami, druhé s muži, ale také s ženami spojila domácí sféru (tj. neprodukující v ekonomickém uvažování), která zároveň nabyla nižší důležitosti a hodnoty (Fraser 2016:102). To lze chápat jako kontraproduktivní, neboť „pro existenci placené práce, akumulaci nadhodnoty a fungování kapitalismu jako takového je nezbytná neplacená sociálně-reprodukční činnost,“ jinými slovy „sociální reprodukce je nezbytnou podmínkou pro možnost ekonomické produkce v kapitalistické společnosti“ (Fraser 2016:102).

Oddělení těchto dvou sfér a odepření oblasti péče a udržování sociálních vztahů (monetizované) hodnoty kapitalistická společnost utvořila genderovou specifickou ekonomickou a kulturní nespravedlnost. Nápravou na první uvedené má být podle Fraser určitá politicko-ekonomická restrukturalizace spočívající v „přerozdělování příjmů,

reorganizace dělby práce, podřízení investování demokratickému rozhodování nebo transformace dalších základních ekonomických struktur“ (Fraser 1997a:15), o níž Fraser hovoří jako o redistribuci. Redistribuce jako reakce na distributivní nespravedlnost, jejíž druhem je podle Fraser genderová nespravedlnost, má „odstranit genderovou dělbu práce – jak genderové rozdělení mezi placenou a neplacenou prací i genderové rozdělení v rámci placené práce“ (Fraser 1997a:20). Jinými slovy, hovoří o potřebě rovnoměrnějšího přerozdělování zdrojů a statků, přičemž ale zároveň zdůrazňuje, že tento přístup by byl jednostranný a náprava nerovnosti vyžaduje i zaměření na kulturní nespravedlnost.

Cestou ke kulturní spravedlnosti je kulturní a symbolická změna, pro kterou Fraser užívá analytický termín uznání, které by mělo zahrnovat mimo přehodnocení nerespektovaných identit a pozitivní zhodnocení kulturní rozmanitosti, také „kompletní proměnu společenských vzorců reprezentace, interpretace a komunikace způsobem, který by změnil vnímání sebe sama každého člověka“ (Fraser 1997a:15). Termín uznání je používán v kontextu sociálního konfliktu jako požadavek nápravy sociálního zneuznání, kdy ženy zažívají různé formy represe (Hrubec 2007), protože gender je podle Fraser nejen politicko-ekonomická diferenciací, ale také kulturně-hodnotová, utvářená autoritativně na základě norem upřednostňujících maskulinní prvky (Fraser 1997a:20). Uznání tedy „vzniká z pocitu zneuznání. Zneuznání na jedné straně znemožňuje naplňování potřeb jedinců, na straně druhé je zdrojem motivace, která jedince vede k úsilí o získání dalších forem uznání“ (Hrubec 2007:14). Fraser tedy hovoří o tzv. dvoudimenzionální koncepci spravedlnosti, která „vyžaduje *jak* redistribuci, *tak* uznání“ (Fraser a Honneth 2003:9;důraz autoři). Tyto dvě kategorie chápe jako zásadní a vzájemně neredukovatelné rozměry spravedlnosti a jedině skrze tento rámec lze uvažovat o statusových hierarchiích a nerovnostech v moderní společnosti (Fraser a Honneth 2003: 3).

Shrnu-li výše uvedené, koncepcí genderových rolí, která spojuje femininní se sférou soukromou je determinována nejen v symbolické rovině, ale i materiálními podmínkami, politickými a ekonomickými procesy, jež se spolu s definováním kulturních hodnot vzájemně posilují a splétají do určité vzájemně provázané spleti, která, parafrází Clifforda Geertz (Geertz 1973:6), lapí a drží ženy v pavučině diskurzivně utvářených norem. Bez obalu a slovy Nancy Fraser: „sexistické a androcentrické kulturní normy jsou

institucionalizovány ve státě a ekonomice a ekonomické znevýhodnění žen omezuje jejich *hlas* a brání jim v rovné účasti na vytváření kultury, ve veřejné sféře a v každodenním životě. Výsledkem je začarovaný kruh kulturní a ekonomické podřízenosti“ (Fraser 1997a:21; důraz Fraser).

Nápravu genderové nespravedlnosti tak lze učinit jen změnou politické ekonomie a kultury, protože „pouze přístup, který napraví kulturní devalvací *femininního* právě v ekonomice (a jinde), může přinést skutečné přerozdělení a opravdové uznání“ (Fraser 1998:10; důraz Fraser).

V kontextu této práce jsou tyto aspekty politické filozofie užitečné svou širší optikou týkající se spravedlnosti. Ta vyžaduje jak zmíněné ekonomické přerozdělování (řešení materiálních nerovností), tak kulturní uznání (řešení otázek souvisejících s identitou a sociálním statutem). První zmíněné, tj. otázka materiálních nerovností se v praktické části práce projevuje zejména dotazováním na výdělečnou činnost žen. Na druhou dimenzi koncepce spravedlnosti, otázku uznání, se projevuje v praktické rovině práce dotazováním na vlastní pocity žen týkající se uznání jejich různých rolí v soukromém prostoru, na vlastní reflexi přínosu a důležitosti činností, které v této sféře performují a způsoby, jakými o tomto tématu hovoří.

2.1.2 Post-strukturalistický feminismus (jako perspektiva pro aktérství)

Když se totiž říká, že subjekt je konstituován, znamená to jednoduše, že subjekt je důsledkem určitých pravidel řízených diskurzů, které řídí srozumitelné invokace identity (Butler 1999:185)

Post-strukturalismus, v širším významu intelektuální směr rozvíjející se v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století v humanitních vědách a filozofii, stejně jako feminismus, je do značné míry sporný a diskutovaný termín. Pro post-strukturalismus je „typická představa neuzavřené a decentralizované struktury, odpor vůči jakékoli metafyzice, ztráta víry v jakékoli absolutní, sebe sama prohlédající východisko filozofie, dále kritika subjektu, subjektivity jako útočiště metafyzického výkladu smyslu, kritika scientismu, vyzdvižení individuálního a neidentního“ (Horák nedatováno). Post-strukturalistické argumenty tedy směřují k destabilizaci koncepce vědy a vědění, řádu, společnosti,

zdůrazňují fluidní a sociálně konstruovanou povahu konceptů a podporují kritický a dekonstruktivistický přístup k tradičním kategoriím deklarací smrti subjektu.

Post-strukturalistický feminismus zaměřuje svou pozornost na problematizaci samotné kategorie *žena* a usiluje o udržení kategorie nedefinované a nestabilní (St. Pierre a Pillow 2000:7; důraz autorky), proto trvalým zájmem feministické post-strukturální teorie⁴ je

„proces subjektivizace a diskurzivní režimy, díky nimž se stáváme genderovými subjekty. Tím se rozchází s teoretickými rámci, v nichž jsou gender a sexualita chápány jako nevyhnutelné. Směr odmítá jakýkoli esencialismus, který připisuje zkušenosti nebo perspektivy žen jakési přirozené nebo biologické představě o tom, *co je být ženou*. Jeho snahou je pochopit, jak je ženská zkušenost konstituována v širším poli patriarchálních a mocenských vztahů, a jak formy moci ovlivňují život žen a jak jim ženy vzdorují“ (Weedon 1987:74-75; důraz Weedon).

Zastává proto pozici, že „subjektivita je nepřetržitá konstrukce probíhající v procesu subjektivizace, v němž člověk podléhá dostupným režimům pravdy a regulačním rámcům a zároveň se prostřednictvím stejných procesů stává aktivním subjektem“ (Gannon a Davies 2007:83).

Pro post-strukturalistické argumenty je zásadní také jazyk, který tato perspektiva chápe jako konstitutivní systém, který utváří význam prostřednictvím kulturních praktik a skrze který lidé reprezentují a chápou svět (Scott 1988:34). Pro východisko, v němž veskrze rezonuje obrat k jazyku jakožto determinujícímu faktoru všeho vědění, je důležitou postavou Jacques Derrida, jehož práce bývá souhrnně označována jako dekonstrukce, když zjednodušeně tvrdí, že žádné poznání není možné mimo jazyk a kulturu.

Dekonstrukce se vymezuje vůči Saussureovskému strukturalistickému předpokladu o univerzalitě západní tradice uvažování v binárních opozicích, když binární uvažování chápe jako „limitující a omezující myšlení, které je opozicionalistické a hierarchické. Tyto binární kategorie – jako muž/žena [...] pak rozdělují a omezují svět způsoby, které mohou být ve svém důsledku násilné“ (Gannon a Davies 2007:73). Binarita jsou pak

⁴ Teorie vychází z kontinentální filozofie a lze stručně načrtnout, že se jedná o různé teoretické pozice vycházejících z prací Derridy, Foucaulta, Lacana, Kristevy.

uchopeny prostředky moci, označeny, prezentovány a udržovány jako status quo (Gannon a Davies 2007:73). Dekonstrukce, cílicí svou kritikou právě na zjednodušování významů do binárních opozic, když naopak zdůrazňuje jejich proměnlivost, fluidnost a nekonečnou nestálost.

Snahy o ustavení pevných významů Derrida odmítá jako nemožné vzhledem k povaze jazyka samotného. Mluví o tzv. principu *différance*, podle kterého je význam jak produkt difference mezi označujícími částmi znaku, tak také vždy předmětem určitého oddalování, odkladu, nebo jinak řečeno neukončitelných možností nabytí finálního, fixního významu. *Différance* umožňuje pohyb signifikace, čímž ustavuje, že význam nikdy nemůže být fixní (Derrida 1973:142). Zároveň ale také platí, že jedinec musí být srozumitelný, neboť jakákoli výpověď (nikoli pouze slovní vyjádření ve formě výroku, ale i ve formě aktu) je srozumitelná pro ostatní pouze pokud je zopakovatelná a určitým způsobem už kódovaná, protože pak by jakékoli vyslovené prohlášení u zahájení schůzky, vypuštění lodi nebo uzavření sňatku, nebyla identifikovatelná, protože by neodpovídala zopakovatelnému modelu, kódu, a nedávala tudíž smysl (Derrida 1982:326).

Principy dekonstrukce rezonují v teoretizování Judith Butler o performativní podstatě genderu, když tvrdí, že repetice není replikací (Butler 1999:179) poukazuje na fakt, že „[j]azyk, ve kterém potvrzují svůj genderový život není vždy ten, který jsem si sama vytvořila. Jsem, jak se říká, vyděděná, a to i v jazyce, který můj život umožňuje. [...] Jazyk, kterým prohlašuji, kdo jsem, jak se ukazuje není můj vlastní, ale to neznamená, že se nemohu nebo nebudu účastnit sporu o jeho význam“ (Butler 2021:33-35). V tomto směru se Butler inspiruje opět Derridou, který navrhuje, že existuje rozdíl mezi zamýšleným a skutečným efektem, záměrem a výsledkem, když se znak nevyčerpává v okamžiku svého použití, ale dává možnost použití v nepřítomnosti subjektu (Derrida 1982:317). Tento rozdíl, jinými slovy nadbytek (Butler 1999:182), podle Derridy ukotvený v gramatice samotné, poukazuje na otevřenost jazyka, kdy je srozumitelnost vytrvale vytvářena a zpochybňována (Butler 1999:184), jinými slovy jazyk může produkovat i nečekané a nové.

Jak poukazuje Weedon jazyk je také místem, kde se vytváří náš pocit sebe sama, naše subjektivita, která „je nejistá, kontradiktorní a stále v procesu, který ji neustále rekonstruuje v diskurzu pokaždé, když mluvíme“ (Weedon 1987: 32-33). Diskurzy *de*

facto formují realitu a její vnímání, čímž utváří ve společnosti moc a ideologii tím, že zároveň určují dominantní, rozumějme normativní názory a logicky tak odsouvají do marginality jinakost, ať už názorovou, genderovou či jinou. Tímto způsobem diskurz utváří také genderové identity, které jsou chápány jako subjekty diskurzivních praktik. Butler to dokazuje použitím Foucaultova rozpracování Nietzscheho, který uvažuje: „za činem, jeho účinkem a tím, co se z něj stane, není žádné bytí; činitel je zkonstruován až dodatečně – čin je všechno“ (Nietzsche 2006:26; důraz Nietzsche). Jinými slovy, jako efekty diskurzivních praktik sice „nemůžeme stát mimo konvence, jimiž jsme konstituováni, ale máme možnost s nimi pracovat, neboť nám to umožňují“ (Butler 1995: 135-136).

Butler ve své teoretizaci o genderových identitách jako efektech diskurzivních praktik čerpá z Foucaulta, který se ve svých úvahách o soustředí na fungování moci.

„To, co dělá moc pevnou, co ji činí akceptovanou, je jednoduše skutečnost, že na nás nepůsobí jen jako síla, která říká ne, ale že překračuje a produkuje věci, vyvolává potěšení, formuje vědění, vytváří diskurz. Je třeba ji považovat za produktivní síť, která prochází celým společenským organismem, mnohem více než za negativní instanci, jejíž funkcí je represe“ (Foucault 1980:119).

Moc tedy nechápe jen jako represivní (Foucault 1978:9), ale právě ze své povahy i produktivní, když říká, že "moc produkuje; produkuje realitu; produkuje domény objektů a rituály pravdy" (Foucault 1995: 194), a tam, „kde je moc, tam je i rezistence [...] místa rezistence jsou přítomna všude v síti moci“ (Foucault 1978:95). Rezistence jsou pro Foucaulta mnohé, nepravděpodobné, spontánní nebo násilné atd., ale vždy rozprostřené v čase a prostoru (Foucault 1978:96).

Principy post-strukturalismu a dekonstrukce jsou pro teoretická východiska práce přínosné, neboť akceptováním ideje, že způsoby použití jazyka mají sílu uskutečňovat, vede k interpretativní otevřenosti a otevření možností pro aktérství a rezistence žen. „Toto aktérství spočívá ve schopnosti rozpoznat, že tato konstituce [subjektu] je historicky specifická a sociálně regulovaná prostřednictvím určitých her na pravdu, a tudíž ji lze zpochybnit a změnit“ (Gannon a Davies 2007:82). Toto jsem využila ve dvou rovinách; zařazením informátorek žijících bez partnerů, narušujících historicky specifický

normativní regulativ performování tradičních maskulinních a femininních rolí muži a ženami v soukromém prostoru, a kladenými otázkami, resp. volbou metody konstrukce dat akcentující jazyk. V duchu post-strukturalismu a Derridovy dekonstrukce proto chápu jako možnost rezistence i užití jazyka, neboť rozumím řečovému aktu jako aktu vzpoury (Butler 1997:160). Tato východiska mi tedy umožní naslouchat případným vzbouřeneckým aktům žen prostřednictvím invokací řeči (Butler 1997:145), což chápu širěji jako možnost odmítnutí právě historicky ukotveného femininního subjektu a tím i očekávané role. Zároveň je mým záměrem zjistit, jestli Foucaultovy teze o povaze moci a možnostech rezistence, zejména jako určité rekonstituce vlastního já, které jsou autorem zmíněny i u specifických fyzických i metaforických prostorů, heterotopií (Foucault 1986:24), mohou utvářet prostor právě pro jiné způsoby subjektivizace než předeepsané a očekávané a nabízet prostor pro aktérství. Mám na mysli prostor pro trávení volného času, konkrétně prostor zahrady (kapitola 2.2.3).

2.2 Prostor jako téma (nejen) feminismu

Prostor je zásadní v jakékoli formě společného života; prostor je základem jakéhokoli výkonu moci (Foucault 1984:252).

Prostor vstupuje do feministického diskurzu do mnoha rovin uvažování, ať už v kontextu materiální nebo symbolické roviny, témat spojeným s bojem o vlastní fyzickou autonomii, ale rezonuje také v debatách o způsobech uvažování samotných. V souvislosti s tématem genderu hraje v západní tradici myšlení významnou roli doba kolem poloviny 19. století, kdy dochází k uvažování o „rozdělení sfér“ a praktickém, ale i ideologickém uzavření žen do sféry soukromé (Davidoff a Hall 1983). Představa oddělených sfér je nicméně, jak upozorňuje Lefebvre, starší, protože všechny historické společnosti umísťovaly ženy do sféry domácnosti, k peci, svatyni, čímž byl omezován jejich význam i vliv, a jejich status tak, ať už v rovině symbolické nebo praktické, je neoddělitelný od prostorovosti (Lefebvre 1991:247-248). Uvažování o oddělených sférách veřejné a soukromé stojí nejen v jádru organizace moderní západní společnosti, ale úzce souvisí i s otázkou genderových rolí. Z toho důvodu hrála tato dichotomie významnou roli ve feministické teorii, neboť do značné míry symbolizovala boj za zrovnoprávnění a snahy

o emancipaci, kdy feministky kritizovaly patriarchální základy procesů a praktik stojících za konstrukcí prostoru.

Práce vychází ze základního předpokladu, že prostor není neutrální kontejner (Lefebvre 1991:107), kde se *mimovolně* odehrává život, ale sociální produkt, aktivně utvářený sociálními vztahy, lidskými aktivitami a mocenskými strukturami. Slovy Davida Harveyho: „každá sociální formace konstruuje objektivní koncepcce prostoru a času odpovídající jejím potřebám a účelům materiální a sociální reprodukce a organizuje materiální praktiky v souladu s těmito koncepcemi“ (Harvey 1996:210). Prostor tedy nelze chápat jako objektivní realitu, ale jako koncepci spojenou s dominantními mocenskými strukturami, které jej konstruují. To je pro feminismus relevantní, neboť tvrdí, že otázka soukromého prostoru, dlouhou dobu pevně spojená s ženami, byla maskulinní optikou politické teorie přehlížena a traktována jako ne-politická (Carver 2018:174).

Naopak otázka produkce prostoru jako sociální konstrukce je veskrze politická. Mocenská dynamika je reflektována v konceptu genderově podmíněného prostoru, kdy se prostor vztahuje k genderu jedince, způsobům jeho vyjádření, chování, aktivitám, jejichž naplňování je v různých typech prostoru očekáváno, a které jsou chápány jako vhodné nebo nevhodné pro partikulární prostor a gender. V kontextu strukturalistické distinkce a představ spojených s genderem a prostorem je žena spojována se soukromým prostorem, s domovem, závislostí, nedostatkem moci atd. (McDowell 1999:12), obecně s udržováním hodnot společnosti, její fyzickou produkcí a péčí o soukromou sféru, přičemž tato sféra s sebou nenese stejnou prestiž a přístup ke statkům a moci jako sféra veřejná spojovaná s muži. Doreen Massey i Linda McDowell zdůrazňují, že procesy tvorby (genderově podmíněného) prostoru dále posilují genderové konstrukce, že „prostor je ve vztahu a konstitutivní pro sociální procesy“ (McDowell 1996:29).

Existuje tedy hluboká vazba mezi konstrukcí genderu a prostoru (Massey 2001:177), která je důležitým prostředkem, jímž sociální systémy udržují genderovou organizaci společnosti, čímž zároveň utvrzují a posilují způsoby, jak být mužem a ženou a udržují mezi nimi mocenský vztah. Právě tyto mocenské vztahy, které ukotvují prostor jako produkt sociálních praktik jsou cílem kritik feminismu, přičemž debata osciluje kolem dichotomie soukromého a veřejného prostoru jako dvou odlišných sfér, jak ukážu dále.

2.2.1 Dichotomie soukromé – veřejné

Soukromí je „materiální kotva pro pocit aktérství a proměnlivou a fluidní identitu. Toto pojetí domova neprotiřečí osobnímu a politickému, ale popisuje podmínky, které politické umožňují“ (Young 1997:159).

Historickým vývojem ovlivněné uvažování o oddělenosti sféry soukromé a veřejné vstupuje v této dualitě i na pole feminismu a mnoha pohledech a přístupech jsou patrné rozporuplné tlaky a tenze v přístupu k dichotomii, která je, shrnuto slovy Pateman, jak pravdivá, tak falešná (Pateman 1989:183), nicméně nelze ji, vzhledem k vývoji diskuzí týkajících se žen a vztahu k prostoru a vzhledem k východiskům této práce vynechat.

Oddělení na specifickou sféru domova, tj. soukromou sférou spojenou s ženami a veřejnou spojenou s muži, vzniká s industriálním kapitalismem na západě⁵ v průběhu 19.století, a to základě představy o *přirozených* charakteristikách a dovednostech žen. Dichotomie tak v západním světě legitimizovala exkluzi žen z veřejného prostoru na základě esencializujícího uvažování, které bylo graduálně diskreditováno feminismem od 70. let 20.století, pro které je toto téma spíše otázkou nerovností v ekonomické rovině a politické moci. Zde je nutno zdůraznit, že debata je ukotvená historicky v kontextu západního myšlení a filozofie as spojená s white feminismem, který prostor domácí, soukromý, nejvíce spojuje s femininním (Rose 1993:19). Znovu je tak do značné míry esencializující kvůli opomíjení intersekcionality, západo-centrismu, univerzalizujícím tendencím a zobrazování žen reduktivním a homogenizujícím způsobem (Mohanty 1988). Stejně jako Mohanty i Lila Abu-Lughod ukazuje, že západní předpoklady o soukromém prostoru spojeném s ženami nejsou univerzálně platné, upozorňuje na spletitý vztah mezi genderem a prostorem a trvá na užití nuancovanějších perspektiv (Abu-Lughod 1986).

V kontextu debat se feminismus snaží s dichotomií vypořádat mnoha přístupy, teze lze nicméně shrnout do tří základních: oddělit hodnoty spojené s veřejným a soukromým od genderu, rekonceptualizovat veřejné, soukromé nebo obojí, anebo zcela dekonstruovat dichotomii samotnou (Lister 2003:120-121). Argumentace prvních dvou drží

⁵ V kontextu feminismu adresuje téma kategorie „západ“ a jejích konsekvencí např. Mohanty 1988.

strukturalistického uvažování, které je vhodné představit i vzhledem k post-
strukturalistickému, které na něj reaguje a ze kterého vychází tato práce.

V jádru uvažování o prostoru jako dvou oddělených sférách stojí strukturální lingvistická
teorie Ferdinanda de Saussure (Saussure 1996), jehož teze o arbitrárnosti významu
přejímá a rozpracovává do teze binárních opozic Lévi-Strauss (např. Lévi-Strauss 2006a,
2006b). Tato dualistická teoretická perspektiva je v rámci debat o prostoru zřejmá u práce
Michelle Rosaldo, která tvrdí, že „opozice mezi *domácím* a *veřejným* poskytuje základ
strukturálního rámce nezbytného pro identifikaci a zkoumání místa muže a ženy v
psychologických, kulturních, sociálních a ekonomických aspektech lidského života“
(Rosaldo 1974:23; důraz Rosaldo). Z čtení Rosaldo je ale zřejmé, že k viktoriánské
doktríně oddělených sfér je kritická a ukazuje ji jako problematickou (Rosaldo 1980:401-
402). Binární rámec uvažování podle ní spíše podtrhuje kulturní stereotypy a asymetrie,
„aby podpořila velmi obecnou (a pro ženy často ponižující) identifikaci žen s domácím
životem a mužů s životem veřejným“ (Rosaldo 1974:23-24). Jakkoli je práce Rosaldo
stále relevantní a (nejen) téma oddělených sfér dále rozpracováváno (Lugo a Maurer
2000), vystavuje na světlo oprávněnou obavu týkající se posilování binárních konstruktů,
které může domnělou rozdílnost nezáměrně udržovat a posilovat, místo odhalování
proměnlivosti a konstruovanosti povahy jak prostoru, tak genderu.

Stejnou výtku lze směřovat i k práci Pierra Bourdieu, zejména jeho studii o kabylském
domě, v níž je patrná strukturalistická optika. Bourdieu, který váže sociální identitu na
sexuální, chápe genderové vztahy jako hierarchicky strukturované a symbolizované
prostřednictvím binárních opozic – mužské/ženské, veřejné/soukromé atp. Skrze tyto
opozice pak tradičně operuje maskulinita jako veřejná (prostřednictvím ekonomiky) a
feminita jako soukromá (skrze kulturní reprodukce) (Skeggs 2004:22). Vztah mezi
genderem a sociálním prostorem pak odráží v uspořádání kabylského domu, a to jak svou
interní organizací, tak i vztahem k externímu světu, tj. dům je reprezentací celého
sociálního řádu, který upevňuje sociální, tj. hierarchickou rozdílnost a mocenskou
dynamiku. Symbolický význam obsažený v prostorové organizaci tradičního domu tedy
posiluje sociální struktury, hierarchie i kulturní normy celé kabylské společnosti
(Bourdieu 1979).

Shrnuto, strukturalistická perspektiva se zaměřuje na sociální struktury a systémy a cílí na odhalení způsobů, jakými utváří gender a genderové role, na mocenskou dynamiku a jak tato dynamika přispívá k udržení genderové nerovnosti, nicméně pohybují se stále v dichotomickém uvažování a v jejich základě stojí pozitivistická epistemologie. Strukturalistický předpoklad o objasnění významu poukazuje na možnosti odhalení absolutní pravdy, možnosti dopracovat se měřením a vědeckou metodou k pravdivému poznání a předpokládá racionálně jednající, vědoucí subjekt a jeho možnost toto *objektivní* poznání odhalit (St. Pierre a Pillow 2000:6; důraz autorky). Toto uvažování je v očích feminismu a v kontextu této práce problematické a limitující hned v několika rovinách.

Výše zmíněné riziko binární optiky může vést k potvrzování genderových norem a stereotypů, neboť může vyvolávat dojem reálné existence femininních atributů, a tyto normy reifikovat. Zaměření na hledání významu skrze opozice směřuje k homogenizaci kategorie žena, její zkušenost generalizuje a připisuje jí esencializující kvality, tj. předpokládá objevení podstaty ženství. Tyto úvahy jsou, vzhledem k tomu, že žena se nerodí ženou, ale stává (Beauvoir 2011:330) a tedy vzhledem k performativní podstatě genderové identity (Butler 1999), feminismem odmítnuty.

Dále, fokus strukturalismu směrem ke strukturám a normám odsouvá na vedlejší kolej subjektivitu, individuální jednání a každodenní zkušenosti žen a způsoby, jakými tuto zkušenost utváří (např. Irigaray 1985). Už od druhé poloviny 20. století feminismus perspektivu homogenní kategorie ženy odmítá, když poukazuje na různé socio-ekonomické nebo etnické prostředí, zkušenost žen jiné než bílé pleti (např. bell hooks (1982, 1984), nebo queer osob a cílí na uznání rozmanitosti identit a zkušeností.

Strukturalismus je také kritizován za nedostatečný důraz na materiální podmínky společnosti, které je, jak argumentují autoři a autorky vycházející z Marxových teorií, nezbytné zahrnout do analýz genderových vztahů, neboť jsou v otázce nerovnosti propojené s kulturními. „I ty nejmateriálnější ekonomické instituce mají konstitutivní, neredukovatelný kulturní rozměr; jsou prostoupeny významy a normami. A naopak, i ty nejdiskursivnější kulturní praktiky mají konstitutivní, neredukovatelný politicko-ekonomický rozměr; jsou opřené o materiální základy“ (Fraser 1997a:15).

V neposlední řadě se kritiky strukturalistických přístupů zaměřují i na nedostatečné adresování mocenské dynamiky, resp. na představu její stability a subjektivity. Rozporují fixní, koherentní subjekt, zdůrazňují, jak může strukturalismus, který tvrdí, že odhaluje objektivní pravdy, posilovat stávající mocenské struktury tím, že umlčuje marginalizované hlasy a perspektivy. V tom je znovu užitečný post-strukturalismus, který akcentuje nutnost komplexnějšího a nuancovanějšího pojetí moci a inspirovaný zejména Foucaultem, jak ukážu dále.

Shrnuto, i strukturalistická perspektiva se snaží kritizovat a bojovat proti genderové nerovnosti, nicméně zaměřuje se spíše na analýzu existujících struktur a pohybuje se v termínech unifikace a univerzality, zatímco feminismus potřebuje teorii, která umožní uvažovat v termínech plurality a diverzity (Scott 1988:33), tj. teorii post-strukturalistickou.

Tato teorie, jak ukážu dále, obsahuje zmíněnou třetí strategii cílící na dekonstrukci, když zvažuje relevanci nejen specificky této distinkce, ale v obecnějším smyslu poukazuje na to, že v samotném jádru problému stojí přetrvávající dichotomické myšlení, které má tendenci hierarchizovat, ať už z hlediska prostoru nebo genderu.

Práce stojí rozkročena nad těmito liniemi, neboť jak připomíná Liz Bondi, feministické akademičky se často ocitají v rozporuplných pozicích a čelí dilematům (Bondi 2004), jinými slovy účastní se praktik, které samy kritizují. Práce se na jedné straně snaží držet dekonstruktivistických východisek, na straně druhé práce akceptuje existenci a důležitost sféry soukromé, koneckonců platí, že i dekonstruktivistický přístup cílí jako první dvě linie uvažování na rozbití zdánlivě přirozené vazby mezi ženami a soukromou sférou a muži a veřejnou, a chce rozostřit binární přístup obecně. Tento rozpor nechápe práce jako nedostatek, ale jako teoretickou otevřenost umožňující cestu k praktickým řešením.

2.2.2 Gender a genderové role v soukromém prostoru

Ve vztahu k soukromému prostoru se ve feminismu hovoří o tzv. tradičním chápání genderových rolí, přičemž před jejich vymezením je nutné upřesnit termín gender, který si ve své problematičnosti nezádá s termínem feminismus. Termín gender rozumím ve smyslu argumentace Judith Butler jako kategorii, kdy

„gender není podstatné jméno, ani soubor volně proměnlivých atributů ... protože efekt genderu je performativně vytvářen a vynucován regulačními opatřeními genderové koherence. [...] gender se ukazuje být performativním – to znamená, že konstituuje identitu, za kterou se vydává. V tomto smyslu, je gender vždy konáním, i když ne konáním subjektu. [...] Není žádná genderová identita skrytá za vyjádřením genderu; tato identita je performativně konstituována právě těmito genderovými *projevy*, o nichž se říká, že jsou jejich výsledkem (Butler 1999:33; důraz Butler).

Genderové identity performativní optikou konstruovány podle heterosexuálních norem a definovány jazykem a v rámci diskurzu, což jsou „praktiky, které systematicky tvoří předmět, o kterém mluví“ (Foucault 1972:49). Ve Foucaultově pojetí je diskurz anonymní, rozptýlený, nemá autora, centrum, pouze se určitým způsobem jeví jeho uživatelům v určité partikulární epoše, pro kterou je historickým a priori. „Toto *a priori* je to, co v daném období vymezuje v celku zkušenosti pole poznání, určuje způsob bytí objektů, které se v tomto poli objevují, vybavuje každodenní vnímání člověka teoretickými schopnostmi a určuje podmínky, za nichž může udržovat diskurz o věcech, který je uznáván za pravdivý“ (Foucault 1970:172).

Téma konstrukce genderových identit, tak jak o ní hovoří svou mikro optikou Butler, je zásadně ovlivněna Foucaultovými elaboracemi otázky moci, zejména ty ve vztahu k otázkám konstrukce subjektů jako produktů moci. Foucault hovoří o fragmentované povaze moci (Foucault 1980:109-133), která je „všude, ne proto, že by zahrnovala všechno, ale proto, že pochází odevšad“ (Foucault 1978:93). Zdůrazňuje nutnost komplexnějšího a nuancovanějšího pojetí moci, která je rozptýlená a ztělesněná v diskurzu, vědění a režimech pravdy (Foucault 1972). Ty lze chápat jako způsoby, kterými dominantní instituce a praktiky produkují určitou formu vědění, čímž regulují a kontrolují sociální život.

Butler tedy argumentuje, že gender je efekt diskurzu, když „[t]am, kde existuje *já*, které vyslovuje nebo mluví, a tím produkuje efekt v diskurzu, existuje nejprve diskurz, který tomuto *já* předchází a umožňuje jej a tvoří v jazyce omezující trajektorii jeho vůle. Neexistuje tedy žádné *já*, které stojí za diskursem a koná svou vůli nebo vůli prostřednictvím diskurzu. Naopak, *já* vzniká pouze tím, že je voláno, pojmenováno,

interpelováno“ (Butler 1993:225;důraz Butler). Jinak řečeno, skrze pojmenování ustavuje svoji subjekt svou existenci a konstrukce „není ani subjektem, ani jeho aktem, nýbrž procesem opakování, prostřednictvím něhož se *subjekty* i *akty* vůbec objevují. Neexistuje žádná jednající moc, ale pouze opakované jednání, které je mocí ve své trvalosti a nestabilitě“ (Butler 1993:10; důraz Butler). Shrnuto, genderová identita je prostřednictvím diskurzu „stylizovaná repetice aktů“ (Butler 1999:179) a ženství potom je nikoli performance⁶, ale *performativní*, nucená citace normy, kterou musí jedinci opakovat, aby byly rozpoznatelní a čitelní pro ostatní (Butler 1993:232) členy společnosti určité doby.

Tato konceptualizace genderu umožňuje nahlížet genderové role jako proměnlivé, otevřené k resignifikaci a rekontextualizaci. Následně je pak tudíž možné „genderovou identitu (tj. cítit se jako muž, nebo žena), [která] je základní dominantou genderové role (tj. žít jako muž nebo žít jako žena)“ (Oakley 2000:123) chápat jako denaturalizovanou, oddělenou od předpokládaného fixního pohlaví, ale také jako veskrze politickou, diskurzivně konstruovanou a determinovanou mocenskou dynamikou. Zároveň také tato dynamika umožňuje ustavovat rolím různou míru prestiže a různou mírou společenského ocenění.

Nicméně, tzv. v tradičním chápání genderové role ženy, které je ovlivněné dobou předindustriální, kdy ženy, na základě určitých emocionálních kvalit odlišných od mužských – tj. na základě seskupení prvků do umělé jednoty pohlaví (viz Foucault 1978:154-157) – měly zodpovědnost za reprodukci biologickou i sociální, za péči o členy domácnosti, a za uspokojení fyziologických potřeb udržení života. S příchodem industrializace se její zodpovědnosti začaly odehrávat ve specifické sféře v níž téměř absentovali muži, pokud jde o výše uvedené zodpovědnosti, a jejichž čas byl převážně naplněn činnostmi mimo domov ve sféře veřejné, ať už jde o ekonomickou rovinu nebo politickou a domov pro ně představoval místo pohodlí a odpočinku.

Soukromý prostor se stal místem spojeným s výkonem *ženské role* jako matky, pečovatelky o staré a nemocné, udržovatelky domova. Hovořeno je o tzv. směnách, socioložka Arlie Hochschild rozumí první směně jako pracovní době strávené mimo

⁶ Performance je podle Butler drag, který chápe jako parodickou citaci normy.

domov, druhou pak chápe jako činnost v domácnosti, jakmile se žena vrátí domů (Hochschild 2003). Třetí směnou pak různí autoři a autorky rozumí různé činnosti, kupř. Michele Bolton hovoří o interním dialogu žen týkajícím se pochybnostech o sobě samých a každodenních volbách (Bolton 2000), Naomi Gerstel pak touto směnou chápe udržování vztahů s širší rodinou a přáteli (Gerstel 2000). Šířeji lze tuto směnu chápat jako neviditelnou emocionální a mentální činnost (např. Daniels 1987, DeVault 2014). V souvislosti urbánním prostorem mluví např. McDowell o „trojím pracovním dni“, který zahrnuje nejen placenou práci a práci v domácnosti, ale i činnost spojenou s cestami do škol, zdravotnických zařízení a obchodů, přičemž toto s sebou nevyhnutelně nese časové nároky (McDowell 1983). Jinak řečeno směny nebo obecněji genderové role mužů a žen se odráží v časo-prostorových vzorcích (Kwan 1999:370-371).

Myšlenky humánní geografie jsou z pohledu práce užitečné ve vztahu k další fundamentální dimenzi sociální reality, času, specificky přístupy tzv. time-geography, které, jakkoli značně kritizované jako maskulinní (Rose 1993), umožňují pochopit časo-prostorové zkušenosti žen v každodenní životě. Konkrétně užitečné jsou vhledy, které zdůrazňují, že čas žen je ovlivněn tím, jaká omezení jsou na ně kvůli jejich roli v domácnosti kladena, resp. že jejich role v soukromé sféře mají časo-prostorové konsekvence (např. Miller 1983, Kwan 1999, 2000 atp.), které mohou být v jejich každodenních životech omezující.

O směnách a rolích v soukromém prostoru samozřejmě nemusí ženy nutně uvažovat jako opresivních, jak ukazuje v českém kontextu např. Aliance pro rodinu, které lobuje za *tradiční* genderové role a *tradiční rodinu*, nebo v USA trend tzv. tradwives, který je, zdá se⁷, také spojen se silně konzervativními proudy. V tomto bodě je nutné připomenout, že práce necílí žádným způsobem na hodnocení těchto názorových postojů, pouze z veskrze subjektivní pozice vnímá tyto důsledky jako negativně ovlivňující životy žen a v tomto kontextu cílí na hledání odpovědí na stanovené výzkumné otázky.

2.2.3 Zahrada jako ambivalentní prostor pro aktérství

Před samotným konceptuálním vymezením zahrady jakožto prostoru soukromého a zároveň mnohdy z části veřejně (minimálně) vizuálně přístupného a jeho vztahu ke

⁷ Alespoň to naznačují studie vyhledané pod heslem „tradwife“ na Google Scholar.

konstrukci identit a možnosti pro aktérství je nutné stručně zmínit jeden zásadní aspekt, a to otázku ukotvení tématu v širší perspektivě trávení volného času. Ta je problematická vzhledem k povinnostem a očekáváním, které se váží k roli ženy v soukromém prostoru, kdy její aktivity na zahradě jsou vázány na její čas, zatímco muže na vytváření domova (Bhatti a Church, 2000:193). V té souvislosti nalézají ženy v přístupu k času řešení v „tendenci integrovat svůj volný čas do každodenní rutiny a rituálů“ (Bhatti 2013: nečíslováno), což do značné míry reflektuje širší společenskou realitu. Trefně shrnuje celý problém například Rosemary Deem (1986):

[...] za určitých podmínek. Zahrádkaření je tedy příjemné, když zahrnuje vytváření skalky nebo péči o oblíbené rostliny za slunečného dne s možností volného celého odpoledne. Ne už tolik, když ale znamená krocení přerostlého trávníku v zamračeném večeru, kdy je zároveň nutné vařit večeři, prát tři pračky prádla, uklidit kuchyň a vykoupat děti (Deem 1986:34).

Otázku zahrady je tedy nutné chápat v její komplexnosti, neboť je tento prostor spojený se soukromou sférou a rozhodnutí, která se ho týkají jsou činěna v této sféře, zároveň ale je často vystaven veřejnosti v tom smyslu, že do něj lze nahlédnout a hodnotit. Ve vztahu k genderovým rolím také představuje místo ambivalentní, může být spojováno s ženskou sférou, s kuchyní, jídelnou a jídlom, zároveň ale i místa jako zahradní domek, nebo prostor pro nářadí a případně garáž je spojovaná s muži. Tento prostor je tedy v mnoha směrech hybridní a může představovat prostor značné kontradikce; může znamenat práci navíc, ale zároveň svou specifičností, jinakostí, může nabízet možnost pro změnu identity, pro reformulaci self (Bhatti 2013). Tuto jinakost, kontradikci a ambivalenci uchopuje právě Foucault (1986), když ji jmenuje jedním z nejstarších příkladů heterotopie.

2.2.3.1 Zahrada, místo jinakosti

Foucault argumentuje, že v moderní době „prostor představuje formu vztahů mezi místy“ (Foucault 1986:23) a prostřednictvím těchto souborů vztahů mezi prostory a místy je lze definovat a redefinovat. Soustředí se zejména na místa, která jsou ve vztahu ke všem ostatním, spojená se všemi ostatními, která ale tato ostatní místa rozporují, když „podezřívají, neutralizují, převrací tyto soubory vztahů, které mají vymezovat, zrcadlit,

reflektovat“ (Foucault 1986:24). Tato jiná místa jsou dvojí; utopie a heterotopie. Utopie jsou místa, která nemají reálně existující prostor v materiálním světě, mají ale „obecný vztah přímé nebo převrácené analogie s reálnými místy společnosti. Ukazují společnost samotnou v její ideální formě, nebo převrácené“ (Foucault 1986:24).

Dalším typem jiných míst jsou podle Foucaulta heterotopie, tj. reálně existující místa jiná, která jsou ve vztahu se všemi ostatními místy vůči nimž jsou tyto heterotopie odlišné. Jsou to „proti-místa, jakési účinně zinscenované utopie, v nichž skutečná místa, všechna ostatní skutečná místa, která lze v kultuře nalézt, jsou současně reprezentována, zpochybňována a převracena“ (Foucault 1986:24). Foucault vyjmenovává principy heterotopií, jejich typy a rysy k nimž patří vztah k veškerému ostatnímu prostoru, což je aspekt, který osciluje mezi dvěma extrémními pozicemi. Buď vytváří heterotopie iluze, tj. místa iluzorní, která odhalují všechna reálná místa jako ještě iluzornější, nebo naopak vytváří heterotopie kompenzace, tedy místa odlišná, ideální, pečlivě uspořádaná oproti místům chaotickým, špatně konstruovaným a nesourodým (Foucault 1986:24-27).

Pro práci je významný také třetí princip, kde Foucault poukazuje na prostor zahrady, kterou na příkladu perské zahrady ukazuje jako posvátné místo, kde se setkávají všechny části světa a kde je celý reálný fyzický svět reprezentován. Jinými slovy, tento mikrokosmos reálného světa je na jedné straně malým dílkem světa a zároveň jeho totalitou (Foucault 1986:26). Nejen že je v tomto principu zahrada popsána jako šťastná, univerzalizující heterotopie (Foucault 1986:24), může také plnit funkci heterotopie kompenzace, vytvářet prostor perfektní, úzkostlivě a pečlivě uspořádaný na rozdíl od vnějšího světa, chaotického, špatně uspořádaného (Foucault 1986:27).

Z důvodu literárního tónu Foucaultových úvah spatřuje Knight (2017) užitečnost konceptu heterotopie v rámci pole textových reprezentací s tím, že koncept byl zamýšlen pouze jako „fikční reprezentace semi-mytických míst“ (Knight 2017:142), nikoli jako koncept pro analýzu míst existujících v materiálním světě. Domnívám se, že tato teze je omezena právě na materiální, fyzický svět textů, když upozadňuje vliv utopického na vztah mezi reálnými fyzickými místy a místy utopickými. Naznačím dále svou domněnku, že Foucaultův koncept, jakkoli notně problematický svou kontradiktorností a konceptuální nejasností, může být čten jako otevřená interpretativní pobídka pro imaginativní transformaci prostoru, která může být projektována do světa reálného, a že

je to právě vztah k utopii (a nedostatečné konceptuální vymezení), které toto chápání umožňuje.

V dílech *Les Hétérotopies* Foucault naznačuje, že utopie se rodí v myslích lidí jako imaginární krajiny, zároveň se ale mohou tyto utopie vztahovat k reálným časům a místům (a to tedy včetně heterotopií), které současně stírají, kompenzují, neutralizují nebo očišťují (Foucault 2009:23–24, cit. dle Knight 2017:146). Knight v tomto směru uvádí příklad dětských her, kdy se reálně existující prostor půdy nebo postele rodičů stává oceánem nebo divokým západem (Knight 2017:146), přičemž tento vztah ale není limitován na dětský svět a vztahuje se i na dospělé jedince. Utopie je sice neexistujícím místem v materiálním světě, nicméně existuje *vždy a pouze* ve vztahu ke všemu ostatnímu existujícímu, a to bez ohledu na podstatu již existujícího. Jinými slovy a obecněji; není možné mít utopickou (ať už ideální nebo invertovanou) představu o něčem, co neexistuje jakkoli třeba pouze v myšleném světě, a tudíž vztah mezi touto utopickou představou a reálným světem vždy existuje.

Heterotopie, která je „zinscenovanou utopií, v níž jsou skutečná místa, všechna ostatní skutečná místa, která lze v kultuře nalézt, současně reprezentována, zpochybnována a převracena“ (Foucault 1986:24) má vliv na všechna ostatní místa, a svou povahou, jak naznačuje Foucault ve svých principech poukazuje na možnost alternativního uspořádání právě svým vztahem k utopii. To je umožněno díky schopnosti heterotopií stavět ke srovnání zdánlivě nesrovnatelné, mít víc funkcí, vytvářet místa iluze nebo kompenzace atp. Heterotopie tedy mají rysy liminálních míst (Turner 1970) a svými mechanismy umožňují společenskou změnu, jak v samotném závěru prezentuje Foucault na příkladu lodi, když ji označuje jako „heterotopii *par excellence*“ (Foucault 1986:27). Ale

[h]eterotopie nejsou tak docela prostory tranzice – propast, kterou představují, nelze nikdy uzavřít – ale jsou to prostory odkladu, prostory, kde mohou odnikud vzniknout myšlenky a praktiky, které představují dobrý život, i když nikdy nedosáhnou toho, čeho si skutečně vytyčily dosáhnout – sociálního řádu, nebo kontroly a svobody. Heterotopie proto odhaluje, že proces sociálního uspořádání je právě tím, spíše procesem než věcí.“ (Hetherington, 1997:ix).

Lapidárně řečeno, heterotopie odhalují procesy sociálního uspořádávání, přičemž vztahy mezi utopií, heterotopií a všemi ostatními prostory mají také schopnost vyvolat

transformace a alternativní konfigurace těchto prostorů, a to včetně reálně existujících právě díky utopii, která je možná *pouze* ve vztazích jak k heterotopiím, tak i k ostatním místům existujícím v materiálním světě.

Vzhledem k cílům této práce a s ohledem na post-strukturalistické teze se domnívám,

„že fyzické i metaforické prostory pro trávení volného času mohou fungovat jako heterotopie pro boj a odpor proti nadvládě nad sebou samým a podřízeným subjektivitám. Poskytují také prostor pro rekonstrukci vlastního já a přepisování scénáře identity. Je zde prostor pro jiné subjektivity, než jsou ty, které jsou pro člověka předepsané jako běžné“ (Wearing 1998:146).

Prostor zahrady v práci chápu jako heterotopii – jako obraz světa v malém, jako „osobní prostor pro odpor vůči nadvládě, prostor rozšíření hranic za hranice toho, co bylo řečeno, že by mělo být, [...] kde se *já* může vzepřít a překročit společenské vlivy, které toto *já* konstruuje (Wearing 1998:146; důraz Wearing). Jinými slovy prostor, kde aktivity zde performované mohou nejen vytvářet jiný obraz mikrosvěta, který nemusí odpovídat obrazu světa reálně existujícího, ale může být i výzvou dominantní ideologii v tom smyslu, že nabízí pocit individuálního aktérství, sebevyjádření, či obecněji potenciál k přetváření identit, čímž tedy tento svět v malém vytváří alternativní diskurz (Bhatti 2013; nečíslováno) a může přispět ke změně normativně konstituovaných genderových rolí.

Shrnu-li, výše představená východiska se v práci projevují v několika rovinách. Post-strukturalistická optika vycházející z Foucaultových tezí o moci a rezistenci a Derridových úvah o otevřenosti jazyka exponují pravidla konstrukce subjektů, které jsou konstituovaná v historicky specifických diskurzech, společensky regulovaná skrze režimy pravdy a ustavují téma genderových identit jako hluboce politické. Na rozdíl o strukturalistického dichotomického uvažování, které může být hierarchizující, teze směru umožňují fluiditu významů, poukazují na otevřenost a potenciál k rekonstrukci identit a genderových rolí. Tyto předpoklady o jazyce, subjektivitě a obecněji konstrukci moci a vědění jsou důvodem pro volbu polostrukturovaných rozhovorů jako metody tvorby dat (viz kapitola 3.2).

Dále také stejným způsobem mi teoretická východiska umožňují uvažovat o soukromém prostoru, včetně prostoru zahrady, kdy Foucaultův koncept heterotopie mi umožňuje prostor zahrady nahlížet jako prostor specifický, otevřený k možnosti utvářet jej dle vlastních potřeb, tužeb, přání, ale také jako příležitost k reformulaci identit a narušení tradičního vnímání genderových rolí. V této souvislosti vycházím v praktické části práce z předpokladu, že zahrada může pro ženy představovat možnost aktérství, empowermentu, určitého vzdoru vůči normativnímu uspořádání prostoru a genderu. Stručně řečeno tvrdím, že „prostor pro volný čas (heterotopie) poskytuje prostor pro přepsání scénáře toho, co je to být ženou“ (Wearing 1998:147).

Úvahy o prostoru jako místu resignifikace identit odkazují ke vztahu materiálních podmínek a genderových rolí. „[N]ormy, významy a konstrukce osobnosti, které brání ženám, rasově odlišným lidem a/nebo gayům a lesbám v rovné účasti na společenském životě, jsou materiálně ukotveny – v institucích a sociálních praktikách, v sociálním jednání a ztělesněném habitu, a ano, i v ideologických státních aparátech. Zdaleka nezaujímají nějakou moudrou, éterickou sféru, ale jsou materiální ve své existenci a účincích“ (Fraser 1997b:282). Jinými slovy, genderové identity nejsou utvářeny jen ideovými/symbolickými podmínkami, ale i materiálními a ekonomickými. Ty utváří každodenní zkušenosti jednotlivců, z toho důvodu musí práce zohlednit i tyto aspekty a otázku genderové nerovnosti nahlížet v širší perspektivě, nikoli jen v jen v čistě symbolické rovině.

3 Metodologie

Feministické výzkumy upozorňují na parciálnost, proměnlivost a situovanost vědění a hledají nové způsoby, jak přistupovat k vytváření vědění. V centru feministického zájmu jsou otázky, *kdo* může vědět, *co* může být známo a *jakým způsobem* můžeme konstruovat co nejautentičtější pohled na sociální svět. (Hesse-Biber a Piatelli 2007b:144; důraz autorky)

Teoretické rámce post-strukturalismu a feminismu vstupují do značné míry i do výzkumné praxe, když ovlivňují nejen způsob provedení výzkumu, ale i přístup k etice a vztahu mezi zkoumanými a zkoumajícími. Pro post-strukturalistický výzkum je typický obrat od interpretativního zaměření k diskurzu, kdy východiska směru poukazují na specifický přístup k samotným možnostem utváření vědění. V té souvislosti je možné tvrdit, že „neexistují žádné *správné* metody, které vyprodukují realitu ležící mimo text produkovaný výzkumným procesem, protože realita není preexistující vůči diskurzivní a tvůrčí práci výzkumníků“ (Gannon a Davies 2007:81; důraz autorky). Nutný je proto odstup a skepticismus k pravdám považovaným za samozřejmost a znovu promyšlení objektivitu, která je ve feministicky orientovaném přístupu vždy situovaná, „je to zpráva odněkud, někdy a od někoho“ (Gannon a Davies 2007:72-75). Jinými slovy, je to vždy zpráva subjektivní.

Feministický přístup k výzkumu akcentující subjektivitu naráží na ideál vědecké práce, když poukazuje na nemožnost dosažení neutrality a absolutní objektivitu. Tu lze chápat jako snahu o odstranění konkrétního úhlu pohledu výzkumníka tak, aby nebyly výsledky výzkumu zkresleny jeho subjektivitou a mohly být tudíž chápány jako nezaujaté, nestranné, jinými slovy odhalující *pravdu*. Snahy o objektivitu jsou bezpochyby důležité, nicméně úplný odstup od osobních hodnot a předsudků je z principu situovanosti vědění (Foucault 1972) nedosažitelný. Feministické kritiky zdůrazňují, že tzv. *vědecká objektivita* vnutila výzkumníci a výzkumníkům hierarchické a kontrolující vztahy ve smyslu vazby mezi zkoumajícím a zkoumaným a také tím, že vyčlenila subjektivitu z pole *vždy* se objektivita idealizovala (Jayaratne a Stewart 1991:98; důraz autorky).

3.1 Reflexivita a role výzkumnice

V té souvislosti akcentuje feministicky ovlivněný výzkum princip reflexivity. Ta poukazuje na neodmyslitelné sejetí aktérů se specifickými sociálními a kulturními kontexty, na mocenskou dynamiku, a nabádá věnovat pozornost tomu, jakým způsobem moc, potažmo konstrukce vědění ovlivňuje postoje a chování zkoumajících, jaká je jejich role v kontextu výzkumné práce (Leavy a Harris 2019:103). Snahy o reflexivní přístup k výzkumné práci sebou také přináší otázku možností vlastní sebereflexe. „Reflexivita je na jedné straně sebekritická činnost, při níž pozorovatel zjišťuje, že svět je zprostředkován jím samým – to, co lze poznat, lze poznat pouze prostřednictvím sebe sama, svých prožitých zkušeností a své biografie“ (Hesse-Biber a Piatelli 2007a:496). Z toho je zřejmé, že reflexivita nevyhnutelně naráží na limity samotné bádající osoby a „míra, do jaké si můžeme být vědomi vlivů na náš výzkum v době jeho provádění i v následujících letech, mohou mít své meze“ (Doucet 2008:77). Reflexivní badatelé tudíž zdůrazňují nutnost reflektovat specifické sociální a subjektivní předsudky a explicitně vyjádřit specifickou jejich úhlu pohledu, jakkoli i toto je možné považovat za nedostatečné (např. Bourdieu 2003, Bourdieu a Wacquant 1992).

V práci vycházím z principů Andrey Doucet (2008), která hovoří o nutnosti transparentnosti při produkci vědění a o možnosti znát a chápat výpovědi informátorek nikoli jako vědoucích subjektů, ale „pouze jako jejich vyprávění nebo jejich vyprávěné subjektivity“ (Doucet 2008:84). Vychází také z idey, že činnost etnografa je také autobiografickou prací „[p]ráce v terénu je pro výzkumníka místem práce s identitou“ (Coffey 1999:115). Podle Doucet tak „tato autobiografická práce a rozhodnutí o tom, které „předsudky“ odhalit našim čtenářům a publiku, se možná nejlépe poukazuje na to, co motivuje náš výzkum a co se zdá být důležité pro výzkumný proces“ (Doucet 2008:84).

Konkrétně, v práci vycházím z mé vlastní reflexivní pozice „bílé ženy“ z kontinentální Evropy, (velmi pravděpodobně řazené do) střední třídy, heterosexuální orientace, tj. identity, která je západní kulturou schválena, podporována a upřednostňována, jinak řečeno identitou privilegovanou, ale zároveň znevýhodněnou. Toto znevýhodnění a určitá frustrace a nespokojenost nad genderovou nerovností a nespravedlností, v určitých situacích dávaná najevo zcela neskryvaně, se promítá do výběru tématu práce, volby teoretických východisek, metody konstrukce dat i do jejich interpretace.

Požadavek na reflexivní proces neustálého uvědomování si vlastní pozicionality a měnící se povahu mocenských vztahů (Hesse-Biber a Piatelli 2007a:498-499) se v práci projevil ve snaze nepřístupovat k informátorkám a realizaci rozhovorů v hierarchickém vztahu subjekt/objekt nebo insider/outsider. V rámci realizace rozhovorů vycházím ze základního předpokladu, že spolu s informátorkami sdílíme společnou podmínku, že *jsme ženy*, resp. identitu, která je ve společnosti znevýhodňující. K rozhovorům tedy nepřístupuji jako ke způsobu, jak pouze získat informace, jak mít přístup k pravdě „vědoucích subjektů“ (Doucet 2008:84), ale spíše jako k dialogu, diskuzi nad tématy, se kterými ze své subjektivní pozice v rovině každodennosti také setkávám. Rozhovor do jisté míry vedu jako příležitosti pro sdílení každodenní reality, jako určitou kolaboraci, která prostřednictvím sdílení zkušeností umožňuje navázat raport (Dallimore 2000:166), díky kterému je možné hierarchizující princip výzkumné praxe umenšit.

3.2 Metoda konstrukce dat a její limity

Metodou konstrukce primárních dat byl zvolen polostrukturovaný rozhovor. Ten se jeví jako vhodná a flexibilní metoda, která umožňuje získání náhledu do světa, o němž se výzkum snaží podat výpověď. Zkoumající osoba má připravené schéma a dotazy se řídí jejich věcným zaměřením a mění se v závislosti na odpovědích dotazované osoby (Bernard et al. 1986:384). Rozhovor je tedy určen zkoumanými tématy specifikovanými v osnově, nicméně určující v ní není pořadí otázek, jako spíše pokrytí všech předestřených témat. Lapidárně řečeno, zkoumající osoba má agendu/témata, ale ponechává prostor pro spontánnost jak na své straně, tak na straně výpovědi zkoumané osoby.

Důvodem volby rozhovoru jsou zejména teoretická východiska akcentující roli jazyka, který chápu jako důležité místo působení moci, kde jsou utvářeny identity a posilovány nebo rozporovány sociální normy. Jazyk také navíc umožňuje vyjadřovat svou zkušenost vlastními slovy, což vnímám jako způsob, který mi umožní zkoumat způsoby, jakými informátorky v kontextu svých rolí v soukromém prostoru vzdorují dominantním diskurzům a jak je zpochybňují. Rozhovor umožní zaměřit se na osobní zkušenosti informátorek, jejich příběhy a emoce, které v kontextu feministického výzkumu personalizují politické a společenské otázky (Leavy a Harris 2019:203). Výpovědi

informátorek tak vnímám jako výpovědi „autorit v oblasti svých vlastních zkušeností“ (Leavy a Harris 2019:203), jakkoli témata do rozhovorů přináším subjektivně na základě svých vlastních zkušeností.

Tvorba otázek do osnovy rozhovoru (příloha č. 3) je proto ovlivněna mou subjektivní femininní zkušeností s normativní rolí v soukromém prostoru. Zohlednila jsem ale také aspekty formování genderových rolí, tj. otázka socializace a vlivu primární rodiny, dále možné životní situace, tj. mateřství a vlastní nukleární rodinu, ovdovění a rozvod a jejich dopad na performance rolí v soukromém prostoru, včetně různých forem a možností jaké nabízí specifický prostor zahrad, tj. zahrádkářské kolonie, pouze předzahrádky atd. V kontextu teoretických východisek vycházejících z feminizmu, post-strukturalismu a politické ekonomie jsem také doptávala na reakce žen na určité situace, například *Co by se stalo, kdybyste neuvařila/neuklidila*, obecně femininní performovat odmítla, nebo jsem doptávala reakci na konkrétní drobné příběhy související s dělbou rolí otázkou *Co jste na to řekla?*, abych zjistila, jakým způsobem o genderových rolích ženy hovoří.

V otázce životních situací považuji za nutné zmínit, že v několika případech byli u rozhovorů přítomné děti, což sice nemělo vliv na výpovědi žen (Bernard 2006:242-243), nicméně tato drobná výzkumná „nepříjemnost“ se promítla do realizace a plynulosti rozhovorů, neboť ženy k dětem odcházely, připravovaly jim jídlo, mluvily na ně atp. Uvědomila jsem si tímto, že se rozhovor neodehrává ve „sterilní“ situaci, ale přináší výhodu v tom, že je naopak tato situace blíže každodennímu životu těchto žen. V jenom případě jsem se také výměnou za čas informátorky podílela na chodu domácnosti skládáním prádla, při čemž byl rozhovor realizován, v druhém jsem si po realizaci rozhovoru hrála s dítětem informátorky, zatímco připravovala oběd.

Tento typ tvorby dat má samozřejmě i určité limity, kdy například oproti zúčastněnému bádání se často jedná o jediné setkání mezi zkoumající osobu a jeho informátorkami a informátory. V případě zvolené metody je tudíž téměř nezbytnou součástí dotazování sondování (probing), které umožňuje získání komplexnějších a zevrubnějších odpovědí. V práci bylo použito několik typů sondování dle Bernard a Ryan (2010), a to například tiché sondování, kdy jsem mlčela v případě kdy bylo zjevné, že informátorky přemýšlely nad odpovědí delším *hmmm*, popřípadě *noo*. Tento typ jsem využívala s opatrností, aby se delší mlčení neobrátilo v nepříjemnost. Dále bylo použito i rozvíjející sondování (tell-

me-more probing), kdy jsem se doptávala *Jak například, Proč myslíte, nebo To mě zajímá*. Využila jsem i echo sondování, a to nejen jako potvrzení správného pochopení odpovědi, ale i jako formu ujištění o aktivním zájmu a pobídky k pokračování (Bernard a Ryan 2010:29-33).

Jako další typ sondování lze chápat i uplatnění principu reflexivity, což jsem využila v případech, kdy jsem na položenou otázku dostala lakonickou odpověď. Pokud to situace dovolovala, sdílela jsem vlastní náhled na téma doplněný o otázku ve smyslu *Co myslíte/jak to vidíte Vy?*, což se ukázalo jako funkční podnět pro rozvedení odpovědi. Tato fluidita rolí v procesu utváření vědění vede k momentům obrácení rolí, kdy informátorky dotazují můj názor, pohled, mou zkušenost. Tento způsob sondování jsem používala s uvědoměním, že může být chápán jako zaujatý a návodný k odpovědím (Schensul a LeCompte 2013:166), a proto jsem jej využívala s opatrností, nicméně se zřetelem, že i pokládané otázky, stejně jako vědění samotné, je vždy subjektivní, a tím pádem zaujaté.

3.3 Zkoumaná populace a konstrukce vzorku

Vymezení zkoumané populace do značné míry opět naráží na ukotvení práce v rámci zvoleného teoretického přístupu. Už v tzv. druhé vlně feminismu v průběhu šedesátých a sedmdesátých let 20. století došlo díky feministickému aktivismu k otevření prostoru pro teoretizaci otázky identity a možností transformace skrze politické hnutí, ale zároveň i k problematizaci samotné kategorie *žena*. Vzhledem k tomu, že je potřeba tuto kategorii zachovat fluidní, neboť se může měnit a skutečně se mění proto, aby zahrnovala nové možnosti (Gleeson 2021: nečíslováno), bude zkoumaná populace definována úžeji jako:

dospělé osoby, které se v době realizace výzkumu od ledna 2023 do konce března 2023 identifikují jako ženy, žijí v rodinném domě se zahradou, kde není přítomna jejich primární rodina, přičemž v potaz tedy není brán rodinný stav, mateřství, nebo jiné uspořádání v domě, např. přítomnost širší rodiny.

Domnívám se, že takto úzkým definováním zkoumané populace bude možné podržet chápání kategorie ženy jako neuniverzální kategorie (Butler a Weed 2011:3-4).

Vzorek práce byl konstruován na základě nepravděpodobnostní typu vzorku, konkrétně účelový výběr, tj. založen na kritériích, která by měli informátorky v daném výzkumu splňovat (Toušek 2012: 56). Tato kritéria byla následující: sebeidentifikace žena, věk, vzdělání a forma bydlení, přičemž poslední zmíněné kritérium je všem informátorkám společné. Zvoleno bylo bydlení v rodinném domě se zahradou, jakožto prostorem, který nabízí možnost prozkoumat, jakým způsobem může být prostor zahrady zdrojem přeformulování ženské identity (Bhatti 2013: nečíslováno), což směřuje k hledání odpovědí na druhý blok výzkumných otázek.

V případě kritéria věku bylo cílem získat různé pohledy žen vzhledem k proměnám společnosti v průběhu času, proto jsem chtěla zahrnout do vzorku informátorky⁸ dříve narozené i ty, které si např. společenské uspořádání před rokem 1989, kdy byla genderová normativita silněji vymáhána, nepamatují. Stanovila jsem si tak tři kategorie ve stejné délce trvání vždy po 17 letech; do věku 42 let, 43-60 let a nad 61 let. V tomto směru jsem vycházela z kritéria vzdělání, když jsem počítala s dobou studia a stanovila spodní hranici na 25 let a zohlednila, že po dokončení studií (ať už SŠ nebo VŠ) je velmi málo pravděpodobné, že budou takto mladé ženy žít v domě se zahradou mimo svou nukleární rodinu. Tj. kategorii jsem stanovila tak, aby tyto ženy měly malou nebo žádnou relevantní zkušenost s předchozím politickým režimem, aby to mohly být ženy s vysokoškolským vzděláním a zároveň, aby byla v praktické rovině reálná forma bydlení v rodinném domě se zahradou. Samozřejmě beru v potaz, že je toto rozdělení zcela arbitrární a nepodložené žádnými statistickými údaji atp., přesto umožnilo vyhnout se zkreslení, k němuž by, domnívám se, bez tohoto kritéria, např. zahrnutím pouze dříve narozených žen, došlo vzhledem k zmíněné politické a společenské změně.

U kritéria vzdělání jsem naopak vycházela z metodiky ČSÚ, která pracuje u nejvyššího dosaženého vzdělání se šesti kategoriemi: 1) bez vzdělání, 2) základní včetně neukončeného, 3) střední včetně vyučení (bez maturity), 4) úplné střední (s maturitou) včetně nástavbového a pomaturitního, 5) vyšší odborné a konzervatoř, 6) vysokoškolské (ČSÚ nedatováno). Z těchto kategorií jsem utvořila tři: za prvé bez vzdělání, základní a odborné, resp. SOU, dále zvláště střední školy, a třetí vyšší odborné a vysokoškolské. Zamýšlela jsem se nad spojením SOU a SŠ do jedné kategorie, nicméně na základě úvahy

⁸ Seznam informátorek a jejich stručné medailonky viz příloha č. 1 a 2.

o typu předávaných znalostí, tj. SOU cílí na manuální zručnost v určité oblasti, SŠ naopak na předávání informací, jsem se rozhodla tyto dvě kategorie pojmout jako odlišné. Domnívám se, že tato heterogenita vzorku je přínosná nejen vzhledem k vzdělání, ale i šíří rozdílných perspektiv vzhledem k proměnám společnosti v čase.

V neposlední řadě je nutné zdůraznit, že jsem vedla rozhovory i s informátorkami, které v domě nežijí s partnery. Jednalo se jmenovitě o ovdovělou Vandu, která v domě v době rozhovoru žila pět let sama, rozvedené ženy Petru a Veroniku, kdy první zmíněná také žije v domě sama, a druhá sdílí soukromý prostor s dospělým synem. Zařazení těchto informátorek bylo z logiky věci zajímavé otevřením možnosti srovnání s ženami žijícími s partnery, a to jak ve vztahu k tezí o performativní podstatě genderu (Butler 1999) a arbitrárnosti genderových rolí, tak v otázce prostoru zahrady jako možnému místu pro rekonstrukci identit (Bhatti 2013).

3.4 Metoda analýzy

V intencích představeného teoreticko-konceptuálního rámce a představeného designu byl nejprve stanoven výzkumný záměr, cíle práce, výzkumné otázky a zvolena metoda tvorby dat. Na tomto základě byla vytvořena osnova polostrukturovaného rozhovoru a proveden první rozhovor, po kterém došlo k úpravám ve smyslu formulace otázek a jejich upřesnění. Na základě osnovy byly provedeny rozhovory s informátorkami průběžně v průběhu ledna až března 2023, přičemž po každém rozhovoru v co nejkratším možném termínu jednotlivě přepisovány do textové podoby za pomoci programu F4.

Rozhovory přepsané do textové podoby byly ponechány v původním sděleném znění včetně expresivních vyjádření, přímé citace se tudíž objevují v neupravené podobě i v analyticko-interpretací části práce. Zvažována byla jejich úprava do spisovné podoby (srov. např. Bernard 2006:505), aby nijak neponižovaly informátorky a neobsahovaly nespisovná nebo lidová označení, nicméně nakonec jsem se rozhodla upřednostnit právě doslovné znění nad etickým aspektem ze dvou důvodů. Za prvé z důvodu důležitosti jazyka vzhledem ke konstitutivní moci definovat subjekt (Butler 1997:15-16) a také jeho možností utvářet nové významy (Derrida 1973:129-160) a tím normativ utváření subjektů rozporovat, a za druhé využít doslovná vyjádření jako například expresivní výrazy, analogie a metafory pro případnou potřebu kódování (Bernard a Ryan 2010:57)

a k následné analýze a interpretaci. Zvoleným přístupem samozřejmě etický aspekt nijak neumenšuji, nicméně pokládám za dostačující zachování anonymity informátorek, a tedy jejich bližší neidentifikovatelnost.

K určitému bodu saturace došlo v rámci prvního bloku výzkumných otázek už po třetím rozhovoru. To bylo reflektováno v dalších rozhovorech, kdy jsem v dotazování na tato témata pokračovala, aby poskytla detailnější data, nicméně více jsem cílila na jejich vztah k druhému bloku, tj. prostor zahrady a otázku aktérství, kde k saturaci dat došlo výrazně později. Toto pole se ukázalo jako mnohem širší ve smyslu variant možností chápání zahrady jako hybridního prostoru (Tylor 2008:6), kde se významněji rozostřují binarity příroda/kultura, veřejné/soukromé, femininní/maskulinní.

Datový korpus vytvořený z prepisů osmi rozhovorů v textové formě a poznámek ze dvou nenahrávaných rozhovorů jsem podrobila tematické analýze, přičemž nástrojem pro analýzu mi byl program MAXQDA. „Témata jsou abstraktní (a často nejasné) konstrukce, které spojují nejen výrazy obsažené v textech, ale také výrazy obsažené v obrazech, zvucích a předmětech“ (Ryan a Bernard 2003:87) a mohou vycházet jak z dat, tak vycházet přímo z teoretických pozic studovaného fenoménu a výzkumných otázek. Při hledání témat se zaměřuji na repeticity – opakující se motivy, metafory a analogie a jiné výrazové prostředky jako například expresivní výrazy, vědecké koncepty související s teoretickými východisky, podobnosti a odlišnosti ve způsobech, jak jakými jsou celé rozhovory adresovány jednotlivými informátorkami a také věnuji pozornost tomu, co v rozhovorech nezaznělo (Ryan a Bernard 2003:89-94).

První krokem v samotné analýze, v níž postupuji dle kapitoly Kuckartz (2014) *Tematická kvalitativní textová analýza* (Kuckartz 2014:nečíslováno), je čtení prepisů rozhovorů/poznámek a označení relevantních nebo zvláště zajímavých pasáží v textu a případné psaní poznámek. Poznámky jsem využila ve smyslu určitých shrnutí, kdy jsem ke každému z rozhovorů naspala stručný zápis o informátorkách a dominantních tématech v rozhovoru. Následně jsem vycházela převážně z výzkumných otázek, které logicky ovlivnily tvorbu dat a pracovala s tematickými kategoriemi *ne/tradiční genderová role, zahrada, aktérství, moje místo* atp. a označovala těmito obecnými kódy pasáže v prepisech rozhovorů. Při dalším důkladném čtení jsem se zaměřila na opakující se motivy, nová témata, použité metafory, analogie a výrazové prostředky jako například

expresivní vyjádření, které mě ve vztahu k výzkumným otázkám zaujaly a tyto pasáže označovala dalšími dílčími kódy, čímž jsem utvářela detailnější sub kódy. Následně jsem se zaměřila se sestavy všech vyjádření, která byla přiřazena k těmto sub-kódům, pročítala jsem je, upřesňovala, slučovala nebo naopak rozdělovala témata na detailnější kategorie.

Například v souvislosti s vnímáním prostoru jsem nejdříve vytvořila obecný kód *moje místo* (Wearing 1998:143). V dalším kroku jsem vytvořila tři sub kódy *místo ženy*, *místo muže* a *místo společné* s cílem pochopit, jak se vztahují žena a její optikou i muž k jednotlivým prostorům soukromého prostoru a prostoru domu jako celku⁹, jak je toto manifestováno v rolích, které jsou zde performovány, a jak se toto změnilo v případě absence partnera. Tyto tři sub kódy jsem uplatnila nejen v kontextu prostoru domu, ale i zahrady, což mi umožní hledat odpovědi na otázky související s bodem č. 2. V té souvislosti jsem také brala v potaz výpovědi informátorek žijících v domě bez partnera a zaměřila se na to, jak se jejich výpovědi liší od žen, které s partnery v domě žijí.

Ke kódům jsem dopisovala upřesňující poznámky a definice, později jsem některé kódy nahradila teoretickými koncepty a/nebo *in vivo* kódy, což jsou „termíny použité samotnými komunikačními partnerkami, které samy o sobě nesou význam a je proto důležité je interpretovat a zahrnout do analýzy“ (Charmaz 2006:55). Toto jsem například učinila v případě vyjádření informátorek týkající se performování činností v soukromém prostoru, kdy se opakovaly termíny jako *dokola*, *pořád* nebo *furt dokola*, *nekonečný příběh* atp., což jsem následně nahradila tezí, že „gender je vždy konáním“ (Butler 1999:33). Podobně jsem pracovala se sestavou vyjádření žen v kontextu narušení normativních představ genderových rolí, které jsem označila kódem „řečový akt jako akt vzpoury“ (Butler 1997:160). Později jsem tento kód nahradila *in vivo* kódem *Říkám, dost frajere*, který jsem subjektivně považovala za signifikantní, a z toho důvodu jej použila jako název podkapitoly.

Také jsem některé kódy, jako např. kód *dětství – trauma* objevující se v jednom rozhovoru z důvodu malého množství, neprovázanosti s ostatními rozhovory, a vzhledem k nulové vazbě k tématu odstranila. Uvažovala jsem v určitém bodě nad možnou přílišnou strukturovaností a fragmentací kódování a směřovala k jeho ukončení. V té

⁹ Zde považuji za nutné připomenout, že vycházím pouze z výpovědí žen, a interpretace mužů a jejich vztahu k soukromému prostoru jejich optikou by mohla být zcela odlišná.

souvislosti jsem odstranila ještě i další kategorie jako například *vliv zdraví* a kódování, které není nikdy kompletní, protože význam není nikdy finální (Derrida 1973:142) jsem v určitém, veskrze subjektivním bodě ukončila a přistoupila k analýze, prezentaci a interpretaci výsledků.

Průběžným opakování výše uvedeného postupu jsem získala čtyři témata, přičemž jsem si, vzhledem k určité abstraktnosti a rozostřenosti chápání témat jako konstruktů (Ryan a Bernard 2003:87) konstantně kladla otázku doporučenou uvedenými autory; „Čeho je toto vyjádření příkladem“ (Ryan a Bernard 2003:87). Tato témata jsou: *normativita genderových rolí*, které nebylo možné z důvodu míry dominance v rozhovorech neadresovat, *čas* jako téma, které se jako spojující linie, i když ne vždy zcela zjevná vine rozhovory a do značné míry determinuje zkušenosti a možnosti žen. Dalším tématem obsahujícím pestré spektrum výpovědí jsou *strategie/mechanismy*. V návaznosti na téma normativity a určitou determinující, fundamentální povahu námětu času shrnuje toto téma určité přístupy a každodenní strategie žen v kontextu rolí v soukromém prostoru. Čtvrtým tématem je ekonomická nerovnost související se soukromým prostorem a genderovými rolemi jako symbol širšího tématu sociální spravedlnosti. Téma poukazuje na mnohovrstevnatost problému genderové nerovnosti, když zahrnuje a obloukem se vrací k otázce kulturního neuznání femininní identity konstruované diskurzivními praktikami od dětství. Tím vyjevuje téma jako v zásadě politické a ukazuje určitý začarovaný kruh (Fraser 1997a:15), v němž se informátorky ocitají na cestě k genderové rovnosti.

4 Analyticko-interpretativní část

Pavčina: *...no a když říkáš vaření, úklid, znamená to, že to děláš ty?*

Klaudia: *Ano, já. Máme to s mým mužem nevyvážené a dost se o tom bavíme.*

Pavčina: *'Sto řekla tak hezky slušně teďko.*

Klaudia: *Ano, řekla. Řekla jsem mu teďko v týdnu vtip, kterej se toho taky týká, toho tvýho tématu. Přijde muž domu, kde se žena stará o dítě a říká: Jseš celý den doma a není uklizeno? A ona mu odpovídá: A ty jseš celý den v práci a nejsme bohatý?*

V této části se postupně zaměřuji na výše představená témata, která adresuji s ohledem na jejich dominanci v rozhovorech. Pokusím se vztáhnout představené teoretické koncepty a teze na výpovědi informátorek vzhledem k hledání odpovědí na výzkumné otázky a naplnění cíle práce.

4.1 „Běžný ženský věci“

Pavčina: *„Když jste doma, jak trávíte čas a teď odmysleme, že tady i pracujete. Nepracujete a jste doma, tak co děláte.“*

Lada: *„No tak se snažím alespoň něco uklidit no, protože to moc nestíhám že jo, ale moc to neprožívám ten úklid, sem tam něco, tak udržuju takovej ten běžnej pořádek, ale z podlahy by se teda tady asi jíst jako nedalo no. Ale já prostě se nevydržím válet třeba u televize, já to zkusím třeba chvíli s Milanem [manžel] ten to vydrží i dva dny v kuse, a já prostě za chvíli jdu něco dělat prostě. No většinou buď jdu pracovat nebo něco poklidim, takový ty běžný ženský věci prostě.“*

Pavčina: *„A co jsou ty běžný ženský věci?“*

Lada: *„No běžný ženský věci, no úklid že jo, to jsou běžný ženský věci, no. Co jako.“*

V kontextu heterosexuálních vztahů jsem zaznamenala jednoznačnou shodu ve všech výpovědích informátorek bez ohledu na věk nebo vzdělání informátorek, pokud jde o performování tradičních genderových rolí. Tato shoda se týkala i socializace informátorek v kontextu jejich primárních rodin, kdy byly tyto ženy socializovány do očekávaných, tradičních genderových rolí. Konkrétně ženy byly učeny žehlit, vynášet koše, mýt záchod, sprchový kout, vytírat, luxovat, utírat prach (Ema), k tomu také mýt okna, věšet prádlo a vařit (Veronika), což vykonávala i Vanda, zatímco „bráška no tak ten zase

[pomáhal] *s taťkou okolo baráku*“ (Vanda), jinak řečeno *musely pomáhat v celé domácnosti* (Klára). Většina informátorek v té souvislosti zmiňuje své matky, které je tyto činnosti učily (Petra) a/nebo vyžadovaly, neboť byly povinnostmi informátorek (Klaudie, Ema, Magdalena).

„My jsme to měli nařízený. My jsme byli naučený, že se doma uklízí každou středu a sobotu, to jsme měli se sestrou, s Janou a Zdeňkem, s bráchou, ten pak snad už ani nemusel, když byl velkej“ (Lada).

Z dat lze chápat, že dotazované ženy byly svými matkami socializovány do tradiční genderové role a také samy, pokud jsou matkami, socializovaly své děti do tradičních rolí, jak ukazuje například Lada, která mluví o tom, že *„občas kluci, když jsem je tak nějak jakože poprosila, aby vytřeli nebo jo, to sem tam jako udělali, s kecama, ale tak nějak“* (Lada). V případě dcer, která má Klaudie dvě, je také reprodukována tradiční genderová role v domácnosti: *„Myčku dělá J. [dcera], takže o tu se nestarám. Uklízí. Chci, teď jí učíme, teď jí nutíme i nandavat, to se zatím nepotkáváme úplně s nadšením. [...] takže my chceme, aby J. něco dělala, aby teda nebyla úplně zadáčo, ale mohla by toho asi už dělat víc v tom věku jako vůbec.* (Klaudie).

„Já jsem je oba i s dcerou třeba jsem myla nádobí a oni oba museli utírat, jeden utírat druhý uklízet, nebo obráceně, nebo pak mejt a utírat a uklízet, to jako jsem je nechala dělat oba, koš taky to vynášeli oba, uklízet v pokojích to taky museli dělat si každé sám jo, ale když třeba pak byli větší, tak Radka mi pomáhala vařit, co jsem po ní chtěla, nebo chtěla, tak musela se to někde naučit že jo, a zase s manželem dělal na zahradě syn“ (Kristýna).

Tradiční genderové role jsou platné i pro prostor zahrady, kdy muž *připravuje zem na záhony* (Klára), *seká zahradu* (Dagmar, Veronika) a *pečuje o stromy a ty maliny* (Kristýna,) nebo *si hrál s plotem, aby to bylo rovně* (Dagmar) a *vykopává kolem baráku a opravuje* (Veronika). Práci na zahradě si muž také *„tam dělá sám vlastně, má tam dýně, cukety, okurky, tam nejsou kytky, tam jsou prostě tydle věci. Česnek, brambory“* (Klaudie) nebo je prostorem pro jeho kreativitu, přičemž trefně dopady mužovy kreativní práce v prostoru zahrady shrnula Magdalena:

„Standardně Petr, ten má takovýhle, takovou ideu, já si něco vymyslím, třeba teď v létě si vymyslel, že jako pergolu, že bude jí předělávat [...] takže on si vzal vlastně 14 dní volno a řekl mi, že bude dělat 14 dní jenom pergolu. [...] a já no a máš tu taky dítě a on, no já musím tu pergolu udělat. Nemusíš. Nemusíš. To že ty sis vymyslel že chceš pergolu tak jako nemusíš jí dělat teď hned že musí být za 14 hotová, ale to na úkor toho on si vymyslí, ale já už musím být taková ta při ruce, tohle podej, tohle přivez, tohle připrav, udělej jídlo a prostě, a pak do toho mám ještě tu domácnost, to dítě a tu práci. Jo takže vlastně počítá s tím, jako takže vymyslí si to, jako má dobrý nápady super všechno paráda, ale on má tu jednu činnost jo, je náročná, já jako neříkám jako tahat to prostě, vymyslet to aby to prostě fungovalo, ale on má jen tu jednu činnost, já musím dojedeš tamhle koupit lepidlo, dojede tamhle pro hřebíčky, podržíš tady tohle, přines mi tamhle tohle, prostě takový že na tu holku si myslím že dělám daleko víc a do toho se teda ještě starat o toho Kryštofa a ještě přemýšlet, udělat jídlo aby měl jakože aby neměl hlad, svačinu, a do toho nějak jako tu domácnost.“

Role ženy v prostoru zahrady je stejně jako v domácnosti z velké míry pečující, tj. *pečuje o plevel (Magdalena), dělá z ovoce marmeládu (Klára) a povidla (Dagmar), pěstuje růže a udržuje rostliny včetně zalévání (Kristýna),* nebo v minulosti pečovala o domácí zvířata a měla na starosti sušení ovoce (Klára). *„A tady já mám bylinky a tam potom jsou taky kytky a maliny“ (Klaudie).*

Zároveň také data ukazují, že tradiční genderové role jsou ženami vyžadovány, a to jak v prostoru domu, tak v případě zahrady:

„A tomu tady vždycky jako na víkend na lednici dávám jako seznamy, co potřebuju v tom baráku udělat, že jako tamhle se rozbil vypínač, nebo tadyhle potřebuju došlo dřevo [...] no tak jako řekne vždycky no tak jsem si myslel, že si chvilku odpočinu, tak zase si neodpočinu ale jako jo. Pak si takhle přistaví ten seznam a odškrtnává. A pak třeba řekne něco nechá na příští týden, kdyby to jako šlo, teda alespoň jako. Ale jako většinu z toho splní, takže to jsem jako spokojená, že jako alespoň tadyto jako udělá no.“ (Ema)

V prostoru zahrady se také ve výpovědích žen objevuje téma konsenzu, pokud jde o performování genderových rolí v tomto prostoru. Konsenzus se v prostoru zahrady objevuje jako téma dohody nad tím, jaké činnosti bude kdo vykonávat (Ema) nebo jak

bude prostor zahrady využit, strukturován (Klára, Dagmar) a platí také pro případ, kdy bude zahrada u nového domu teprve bude vznikat:

„Tak jako já to mám v takový tý fázi toho plánování, že prostě si jako říkám, co bych kde chtěla mít jako, třeba záhon, nebo kytky nějaký třeba tam vysázet, tráva, nějaký prostě keříčky a takovýhle věci, prostě je to všechno ve fázi toho plánování, ale počítám s tím, že prostě to jakoby budeme budovat společně, to jo, i jakoby ty plány, že se na tom domluvíme, že tady uděláme něco, tamhle něco, tak to že si uděláme jako prostě společnějma silama“ (Ema). Po realizaci zahrady „to bude asi jako prostě o tom, jak se kdo dohodne. Tak my si prostě řeknem, buď jako, uděláš to ty, chceš to udělat jo, tak jo, tak já jdu udělat něco jinýho.“ (Ema)

Téma konsenzu v prostoru domu se naopak téměř nevyskytuje, zaznívá pouze jednou ve výpovědi Petry, která zmiňuje otázku konsenzu a akcentuje výše zmíněnou důležitost vlivu rodiny:

„[Pokud si] to ta rodina nerozdělí tak to je všechno na ženský, ale když si to rozdělí třeba muž přijde, hele já vysaju, no tak jí ulehčí práci, ale to je na dohodě, ale většinou to ty ženský dělaj automaticky protože tak jsou naučený [...] záleží, jak se domluvěj ty dva spolu [...] a jak jsou ty chlapi vychovaný, vedený od rodičů, z tý svojí rodiny, co si berou“ (Petra). V té souvislosti prezentuje Petra, že „v dnešní době je to úplně jinak, většinou je to půl na půl, jak kde“ (Petra).

Petry odhad, že v dnešní době jsou domácí práce rozděleny spravedlivěji nejenže není ve výpovědích ostatních informátorek potvrzen, navíc toto své vyjádření v průběhu rozhovoru Petra rozporuje, což možná naznačuje, že se jedná spíše o ideální představu než každodenní realitu. Ta je jednoznačně ukotvena v normativním očekávání performování genderových rolí jak v prostoru domácnosti, tak z velké míry i v prostoru zahrady, jak ostatně ukazují výpovědi informátorek týkající se dětství.

Jak upozorňuje Weedon (1987), právě dětství je důležitým místem, kde začíná diskurzivní boj o povahu feminity a maskulinity, kdy „jednotlivci jsou místem i subjektem diskurzivního boje o svou identitu“ a jejich „začlenění do jazyka začíná v raném věku a vždy se děje v kontextu specifických diskurzů, které řídí rodinný život a obecněji dětství“ (Weedon 1987:97-98). Optikou post-strukturalismu tak lze socializaci

děti do rolí rozumět jako „boji o označované – boji o dočasné upevnění významu ve prospěch určitých mocenských vztahů a společenských zájmů. Ustálení označujícího *žena* nebo *muž* se opírá o neustálé upevňování subjektivity v určitém diskurzu, [kdy] jedinec je neustále jeho předmětem“ (Weedon 1987:98; důraz Weedon).

Výpověď Klaudie, která svou dceru nutí vykonávat, resp. učit se svou genderovou rolí poukazuje na nucenou *citaci* normy s cílem se kvalifikovat a zůstat platným, tj. srozumitelným subjektem (Butler 1993:232; důraz Butler). To potvrzuje, že „interpelace jednotlivců jako subjektů v rámci určitých diskurzů nikdy není konečná. Je vždy otevřená výzám“ (Weedon 1987:97-98), proto je nutné děti učit, přesněji učit je gender správně (srov. Butler 1999:178). Tímto procesem učení správného genderu prošly všechny informátorky bez výjimky.

Uvedené by nemělo být interpretováno jako obviňování žen z reprodukování genderových rolí, potažmo genderové nerovnosti. Po rozhovorech s Ladou (která má dva syny) a Kristýnou (mající jednoho syna a jednu dceru) jsem se zamýšlela nad tím, proč nenaučily své syny uklízet, vařit, žehlit atp., jak učily (Kristýna) nebo učí (Klaudie) své dcery.

„Jedinec si není vědom volby“ právě proto, že proces konstituování jeho subjektivity začíná už v jeho dětství, navíc „konstantním rysem většiny forem diskurzu je to, že popírají svou vlastní zaujatost. Neuvědomují si, že jsou pouze možnými verzemi významu, nikoliv pravdou samotnou, a že představují specifické zájmy. Dále, diskurz navíc konstituuje způsoby bytí subjektu, způsoby subjektivity, které implikují specifickou organizaci emocionálních i mentálních a psychických schopností jedince. Po letech socializace a školní docházky se může ukázat, že je těžké je změnit. Kromě toho jsou některé formy subjektivity pro jedince snáze dostupné než jiné, což závisí na společenském postavení a moci daného diskurzu“ (Weedon 1987:97-98).

Jinými slovy, pro jedince není snadné vykročit z normativizující diskurzivní praxe, neboť prostřednictvím diskurzu je uplatňována moc, kdy post-strukturalistická optika umožňuje nahlédnout její politické důsledky pro subjektivitu jedinců. Tedy, v souvislosti s mým vlastním očekáváním rezistence genderovým normám v průběhu socializace jsem si

v průběhu dalších rozhovorů uvědomila, že tato má vlastní představa směřovala k možná už šesté směně, kdy tato rezistence by do značné míry vyžadovala další „práci navíc“, další energii vynaloženou na korektiv, navíc v situaci, kterou není možné cele změnit jednostranným aktem rezistence, a kdy tenkou linkou všech rozhovorů je téma času, resp. jeho nedostatku, což do značné míry determinuje ženskou zkušenost v soukromém prostoru (viz kapitola 4.3).

Zkušenost žen formovaná diskurzivní praxí se projevuje ve vyjádření informátorek, resp. ve způsobu, jakým se ke svým rolím vztahují. Hovoří o „normální činnosti“ (Kristýna) a „normálních věcech“ (Dagmar), o „svých věcech“ (Petra), o „takové té klasice“ (Magdalena), o „tom základním“ (Petra), o „běžných domácích věcech“ (Ema). O těchto činnostech uvažují ženy jako o *svých*: „dcera *mi* pak pomohla to uklidit všechno“ (Kristýna), „uklidím *si* tady dole“ (Lada), „já *si* radši vysaju, než abych šla takhle kopat nějakou jámu“ (Ema), a stejně tak o tom mluví v kontextu činnosti muže „když *jí* s něčím nepomůže [muž] třeba blbou pračku zapnout“, „*jí* ulehčí práci“ (Petra). Lapidárně řečeno, z vyjádření lze usuzovat, že performování tradiční genderové role je z pohledu žen *jejich* činností, kterou navíc performují *automaticky*, právě proto, že *jsou jako ženy konstituovány*, a to od pronesení prohlášení „je to holčička“, kdy je zahájen proces, v němž je „zholčičkování“ vynucováno (Butler 1993:232) a později tudíž ženství *předpokládáno*.

Ema: „*Pak si myslím teda, že trochu zlenivěj [muži] pokud si tu ženskou najdou, protože to se většinou se prostě předpokládá, že to na tu ženskou je nějak automaticky je přehraný.*“

Pavčina: „*Počkej, kdo to předpokládá?*“

Ema: „*Ty chlapi to předpokládaj si myslím, že ta ženská to bude prostě automaticky jakoby dělat nebo nevím jako. No ne protože jakoby ten chlap, a to hodně chlapů jako říká, že oni se prostě vrátěj domu, očekávaj, že třeba budou mít to jídlo, protože když je ženská na tom rodičáku, tak je vlastně celej den doma a má prd do čeho píchnout.*“

Tato *automatická role*, ke které se vztahují jako ke *své* ale neznamená, že by byla genderová norma plně internalizovaná (Butler 1999:179) a/nebo snad neměnná. Post-strukturalistická optika umožňuje chápat subjektivitu jako sociálně konstruovanou diskurzivními praktikami, kdy „jednotlivec tedy není vis-a-vis moci; domnívám se, že je

jedním z jejích hlavních účinků. Jedinec je efektem moci a zároveň, nebo právě do té míry, do jaké je tímto efektem, je prvkem její artikulace“ (Foucault 1980:98). Tyto diskurzivní praktiky jsou „taktické elementy nebo bloky působící v poli mocenských vztahů“ kdy „mohou existovat různé, a dokonce protichůdné diskursy, které mohou cirkulovat, aniž by měnily svou formu“ (Foucault 1978:101-102). Tato pole mocenských vztahů mají v konkrétních společnostech specifickou podobu a „zahrnují sociální instituce, které jsou místem diskurzivního konfliktu o to, jak by měly být konstituovány subjektivita a sociální vztahy, a jak by měla být vykonávána sociální kontrola. Tento konflikt má důležité důsledky pro způsoby, jakými jsou jednotlivci konstituováni a řízeni jako subjekty“ (Weedon 1987:110).

Jinak řečeno, význam termínu žena není definován izolovanými, esenciálními vlastnostmi ale sociálně utvářen ve specifickém diskurzu, tj. je otevřen změnám. Dále také, tato specifická diskurzivně konstruovaná subjektivita nabývá významu skrze jazyk, který není jen neutrálním nástrojem komunikace, ale z povahy jazyka samotného je řízen principem *différance*, který „umožňuje posun signifikace a zajišťuje, že význam nemůže být nikdy pevně stanoven“ (Derrida 1973:142). Konkrétně, způsob, jakým ženy hovoří o *svých* věcech, jak se k performování *své* role vztahují, není neměnný a trvalý, je vyjádřením specifické situace, v níž jsou subjektivita ustaveny diskurzivně v jazyce, a tedy otevřeny k redefinování (jak ukážu v kapitole 4.4.2), protože „diskurz přenáší a vytváří moc, posiluje ji, ale také ji podkopává a odhaluje, činí ji křehkou a umožňuje ji zmařit“ (Foucault 1978:101).

Křehkost, resp. fluiditu v kontextu post-strukturalistického nahlížení subjektivita lze spatřovat zejména ve vyjádření související s prostorem zahrady. Vyjádření „*jsme změnili*“ (Dagmar), „*uděláme společnýma silama*“ (Ema) poukazuje na volnější vazbu mezi prostorem a genderem, kdy v kontextu prostoru zahrady je možné vést diskuzi nad vykonáváním jednotlivých činností, a kdy zahrada jako prostor pro trávení volného času je otevřen resignifikaci genderových identit (Wearing 1998:145), zatímco prostor domácnosti se zdá být této možnosti méně otevřen. To potvrzuje, že dům je „jedním z nejsilněji genderově podmíněných prostorových míst, [kde ale] je důležité nepovažovat tyto asociace za samozřejmé, ani je nevnímat jako trvalé a neměnné“ (McDowell 1999:93). Motiv konsenzu lze interpretovat jako odhalení konstruktivní povahy genderu,

a možnost pracovat s konvencemi (Butler 1995: 35-136), jakkoli souhlasit s výše uvedeným tvrzením Betsy Wearing by bylo zjednodušující, jak ukazují dále.

Přes určitý větší prostor pro konsenzus/dohodu v otázce rolí i v prostoru zahrady do značné míry přetrvává konvenční představa genderových rolí. Muž vykonává činnosti těžké/strukturální a žena lehčí/dekorativní (Tylor 2008: 44). Manžel Kláry připravuje záhony pro ženu (Tylor 2008:140), je také zodpovědný za produkci zeleniny (manžel Klaudie), zatímco žena pečuje o květiny a byliny (Tylor 2008:134). Vyprávění Klaudie ukazuje, že současné maskulinní zahradničení se posunulo od pěstování plodin do roviny vykonávání strukturálních projektů, zatímco ženské zůstává v performování dekorativní a estetické činnosti (Tylor 2008:135). Dále také příběh Klaudie téměř doslova potvrzuje, že péče o zahradu mimo sousedství domu je zodpovědností mužů neboli „tradičně mužská bašta“ (Crouch a Ward 1999:90-91).

Klaudie: „*To [zahrada] je Marka [manžel] království. Myslim, že Marek má třeba svůj místo tu zahrádku, že tam jako rád utíká třeba i.*“

Pavčina: „*Myslíš jakou?*“

Klaudie: „*Tu druhou. Ne tudle. Tady je na očích, to ho štve. Tam je schovanéj.*“

Pavčina: „*A utíká jako...?*“

Klaudie: „*No prostě i od nás, od toho jako tady přesně, že je jako vidět, a tam si tak šolichá a dělá si vlastně co chce to ho jako baví.*“

Zahrada mimo sousedství domu také „poskytuje krajinu svobody“ (Crouch a Ward 1999:31), což lze chápat jako prostor pro kreativitu, tvůrčí práci, prostor pro expresi individuality, ale také možnost útěku, jak ostatně Klaudie potvrzuje ve své výpovědi. Magdalena také zdůrazňuje, že tvůrčí činnost muže na zahradě je jedinou jeho činností, zatímco role jeho pomocnice je pro ni další úloha navíc k péči o domácnost, rodinu a její vlastní výdělečné činnosti, jinými slovy další směnou (viz kapitola 4.3). Jinými slovy, zatímco pro muže může být prostor zahrady místem možnosti kreativního vyjádření, možnosti dělat co ho baví, pro ženy je do značné míry svázán s údržbou, jinak řečeno péčí, která rezonuje v úvahách žen, jak ukazují výše uvedená slova Emy o seznamech pro jejího manžela, co „potřebuje“ aby udělal, a slova Lady:

„[Manžel] jenom vymýšlí. Jak tam [na zahradě] máme tu vířivku, tak jsou tam už asi 10 let rozdělaný na půlku schody. Já už 10 let čekám až to dodělá. Ty dřeva, ty už jsou vyklochaný, takže ty už jsou taky na vyhození, ale vymejší jak udělá přístřešek a tohle, Jak by se ti to líbilo, a já říkám Proč se mám o tom bavit, když to stejně neuděláš tady jako. To jsou prostě kecy na hovno. No musíš mít nějakou vizi. A já říkám, No já mám vizi, abys udělal ty schody.“

Výše uvedené by mohlo být interpretováno jako určitá forma moci, socializovat děti, řídit domácnost, „být silou, která je na trůnu“ (Weedon 1987:19), nicméně použití expresivního vyjádření Lady poukazuje na negativní vnímání této situace. Slova naznačují nejen frustraci, ale i emocionální intenzitu, která může být chápána jako zdůraznění problémů, kterým ženy čelí, a vyjádřením emocionální daně, kterou si na nich vybírá. Naznačený vztah genderu a prostoru, jak je ženami vnímán, jak se k soukromému prostoru vztahují a jak o něm hovoří a co to o tomto vztahu jejich vyjádření vypovídají ukáží v další kapitole.

4.2 Můj dům, moje místo

Lada: „Viděla jste Cavemana ne? Neviděla jste Cavemena¹⁰?“

Pavčina: „Ne asi ne.“

Lada: „Všechno je manželky, a chlap má: garáž.“

Pokud jde o vnitřní prostor domácnosti, hovoří ženy o tom, že dotazované „svoje místo“ buď vůbec nemají (Magdalena, Dagmar, Ema, Petra, Klaudie, Lada) nebo jako svůj vnímají celý dům: „Já jako vnímám ten svůj celej, nebo ten dům náš vlastně vnímám jako, že to nějak jako prostor kterej je jako můj celej vlastně, že nemám jako to svý místo, jako třeba děti maj svůj pokoj a jsou v tom svym pokoji, já mám třeba ten můj tam ten stůl s tou kuchyní to mě třeba baví, mě se to líbí, jak jsme to jako vymysleli a je mi dobře v tý místnosti třeba.“ (Klaudie)

¹⁰ Cavemanem má informátorka na mysli komediální divadelní hru *Defending the Caveman* autora Roba Beckera, která adresuje téma vztahu mezi muži a ženami včetně jejich vztahu k soukromému prostoru.

„Ne, to [moje místo] nemám. Protože tady prostě, jo, moje místo je tak možná v kuchyni, a to jenom proto, že tam prostě být musím. Ale jako svoje místo, kam bych jako já si mohla zalézt a mít chvílku klid tak to nemám.“ (Ema)

V případě, že nějaké „své místo“ v rámci soukromého prostoru jmenují, jedná se o místo v prostoru zahrady:

„Na tý terase zezadu z baráku, jak jsem tam měla ty kytky a ten stoleček s těma židličkama tak to bylo moje místo, tam jsem to měla moc ráda, že jsem tam chodila vlastně jako odpočívat a schovávat se. To bylo moje místo. ... Takový intimčo, můžeš si tam dělat co chceš, občas když tě děti hledaj, tak tam tě nenajdou.“ (Klaudie)

Vyjádření se mění ve chvíli, kdy žena obývá prostor bez partnera, nebo je zde přítomen syn, jak je tomu v případě Veroniky. Tímto místem se stává obývací: *„No tak to je v obývací, protože do ložnice chodím opravdu jenom jako spát nebo když jsem byla nemocná, když třeba byly ty virózy a měla jsem horečku tak to jsem ležela tam. Jinak já jsem tady ten barák je dost velký, takže my si nepřekážíme. Syn, když je doma a pracuje, protože on taky pracuje z domova telefonuje, tak on je zalezlý nahoře a já kraluji tady.“ (Veronika)*

Své místo „venku jak máme to sezení“ má i Kristýna, která tam tráví volný čas čtením nebo si tam *na chvílku sedne* do chvíle, než ale opět začne pracovat na zahradě a pečovat o rostliny.

„Nejvíce času trávím v obývací, takže když mám čas tak hodně sleduju televizi, jako sport, jinak potom přes zimu spíš obývací, ale když je jaro a léto tak spíš venku na lavičce na zahradě.“ (Petra)

„Většinou když tak jakože si zalezu buď do té kuchyně, nebo si zalezu se do toho obývací buď si pustím telku nebo si tady zapnu počítač no, takže jo třeba tam něco hledám nebo si tam hraju karty jo, když se chci flákat.“ (Vanda)

Na druhou stranu při dotazování na místo muže bylo ženami vždy určité „jeho“ místo zmíněno, přičemž v kontextu genderových konvencí se jednalo o dílnu (Dagmar a Klaudie):

„Marka nutím, aby si svoje místo někde vytvořil, protože když pracuje, tak pracuje v kuchyni a je to dost otravný pro všechny. Že se blbě soustředí, že děti po něm furt něco chtějí, musíme být jako zticha, a tak jako našlapovat, tak chci, aby si Marek vybudoval místo, ale jinak myslím Marek myslím, že cejtí své místo jako dílnu, ale taky by tam chtěl mít třeba dveře, aby měl jako soukromí.“ (Klaudie). Nebo dále o obývací a sedačku u televize (Magdalena a Lada), nebo záchod (Lada a Ema):

„Ten má sedačku u televize, to je jeho místo [...]. Záchod, to je hlavní místo Milana [manžel] po sedačce. To jsem vám zapoměla říct, tam tráví půl života. Tady ten spodní záchod, protože to je jediný místo, kde může kouřit.“ (Lada)

„Má. Jo na záchodě v technický místnosti. On prostě přijde domu, řekne, že jde na záchod a tam je třeba hodinu. Vim, že hodinu jenom sedí a čumí do telefonu, ale je to, to je vyloženě jako jeho záchod, já chodím do koupelny a on chodí tam do té technický. No. Prostě nevím. Takhle už si to jako už určil předem, nebo jako já nevím, jako já jsem prostě začala chodit na ten záchod v té koupelně, protože tam je prostě jenom sprcháč, umyvadlo, ručníky a takový ty skříňky že jo s těma kosmetikama různějma, a tak a v té technický tam je prostě bojler, pračka, košťata, a takovej ten trošku mess, no a tam se zase jako se líbí jemu. A hlavně je to jakoby je to ještě za jedněma dveřma, že jo, protože vlastně v centru toho domu je ta koupelna a tam jsou jenom ty šoupačky, on tam má taky šoupačky, ale aby ses dostala tam do té technický tak musíš jít za jedny zavřené dveře který jsou fakt jako zavřené a pak až máš ty zašupovací ty, takže je to jakoby takový, je to stranou, asi nejvíc jakoby ze všech těch místností, je to prostě oddělený takový.“ (Ema)

„Možná to vajíčko [závěsné sedací a houpací křeslo], že takovej jako pro něj, že když přijde, jakože z práce tak si tam sedne, vezme si telefon a jako vypíná no.“ (Magdalena)

Výpovědi informátorek se shodují ve vztahu k soukromému prostoru domu v tom smyslu, že je ženou vnímají jako svůj ve své celosti, nehovoří o tom, že by měly svoje místo. V případě že ano, pak jsou to místa genderově specifická jako kuchyň (Ema) nebo ženské pracovní místo u kuchyně (Klaudie). Ta „byla a stále je považována za výhradně ženský prostor“ (Moreira a Farias 2022:98), jakkoli spolu s proměnou společnosti dochází k proměně soukromého prostoru. Cromley (1996) hovoří o poměrně recentním sloučení kuchyně, jídelny a obývacího pokoje, což jsem při své návštěvě zaregistrovala u

Magdaleny, Klaudie, Lady a Emy, zatímco u starších informátorek byly prostory obývacího pokoje a kuchyně/jídelny oddělené, a tedy více genderově specifické. Jakkoli by tedy moderní uspořádání soukromého prostoru domu mohlo naznačovat de-genderizaci těchto prostor, jednání, resp. performování rolí jedinců a užívání prostoru ukazuje, že v případě mých informátorek přetrvává genderová segregace soukromého prostoru (Moreira a Farias 2022:101).

Místa mužů jsou optikou žen genderově specifická, když např. zesnulý manžel Vandy měl svou „kužárnu“ v suterénu domu (viz Moreira a Farias 2022:94-95) a manžel Dagmar má dílnu: „*dílna [...] jeho království, tam já mu nechodím*“ (Dagmar). Také platí, že mužovo místo v obývacíku nebo specifického místa v něm poukazuje na možnost muže užít soukromý prostor jako místo pro volný čas, což pro muže znamená užít si rodinný život, věnovat se koníčkům nebo sportu (Wearing 1998:155).

„No, když je muž chodí většinou od rána do večera do práce, nebo odpoledne přijde, no tak jak který, některý se věnuje dětem, některý má třeba svoje koníčky tak jde třeba na fotbal, nebo tak, ale ta rodina by měla potom o víkendu trávit spolu“ (Petra).

Jako mužovo místo ženy také zmiňují *druhý* záchod v přízemí nebo v technické místnosti což jsou místa typická relativní uzavřeností, soukromím, odděleností od všech ostatních míst domu, nebo/a určitou podružností. To implikuje a z rozhovorů to tímto způsobem vyznívá, určitý útěk od rodinného života, kdy „jejich vlastní místo [je] daleko od požadavků a řádu ženské domácnosti. [...] To znamená, že muži si mohou odpočinout od manželky a dětí, pokud si to přejí [...] obecněji, muži mají volbu v tom, jestli zahrnou ženu a děti do svého volného času nebo ne“ (Wearing 1998:156).

Pokud ženy zmiňují určité *své místo* (Kristýna, Klaudie) nebo kde tráví čas (Petra, Veronika, Vanda) jedná se o prostor zahrady (dále viz kapitola 4.4.1). V kontextu prostoru domu dochází u informátorek ke změně v případě, že ženy žijí v domě bez partnera, nebo je zde přítomen syn informátorky, jak je tomu v případě Veroniky. Tyto informátorky jmenují svým místem obývací pokoj (kde se také odehrávaly naše rozhovory), který je podle žen místem muže, pokud je v domácnosti přítomen. Tj. absencí muže v soukromém prostoru se *jeho* místo stává obvyklým místem trávení času žen a *jejich* místem. V této změně lze spatřovat arbitrárnost povahy vztahu mezi prostorem a

genderem, jakkoli zároveň není možné tvrdit, že by v soužití heterosexuálních partnerů nebyl prostor genderově podmíněný.

Způsob, jakým ženy hovoří o performování rolí v prostoru domu ukazuje na další aspekt vztahu genderu a prostoru. V úvodní citaci zmiňuje Ema, že tráví čas v kuchyni, protože tam být *musí*. K performování tradiční genderové role se informátorky staví neutrálně nebo negativně, často hovoří o tom, že je nebaví: uklízení a žehlení prádla (Magdalena), skládání, žehlení prádla, povlékání peřin a úklid hraček (Klaudie), uklízení a práce na zahradě (Lada), přičemž jejího manžela performovat maskulinní roli také nebaví: „*Tady doma určitě ne. Jiný je to na tý chalupě. No. Tam už ho to baví, protože to tam miluje, takže tam jako když je potřeba něco udělat tak to udělá, no. Doma prostě ne.*“ (Lada). Ženy naopak baví zahrada a jezdit na dovolenou (Vanda), stav uklízenosti – nikoli uklízení samotné (Ema a Klára), Dagmar zmiňuje, že jejího manžela baví práce na zahradě a v dílně.

Z uvedeného plyne, že z větší míry je performování role – jak femininní, tak maskulinní – vynucené genderovou identitou, a že nejen pro ženy, ale i pro muže je soukromý prostor místem tlaku (Wearing 1998:156). To potvrzují odpovědi informátorek na otázku týkající se ideální představy prostoru domova, resp. performování jejich role. V celku logicky by ženy nevykonávaly výše uvedené činnosti, které je nebaví. V realitě každodenně ale tato varianta většinou možná není, proto je pro ženy nutné hledat mechanismy, jak se tímto tlakem vyrovnat (viz kapitola 4.4).

Shrnu-li výše uvedené, výpovědi potvrzují, že performování rolí v soukromém prostoru je determinováno genderem osob, které prostor užívají. Je-li žena socializována do tradiční genderové role, je-li jako žena označena, je očekáváno a předpokládáno, že bude její rolí pečovat o soukromý prostor a také prostor zahrady. V prostoru zahrady se zdá být vazba mezi prostorem a genderem volnější, což poukazuje na arbitrární povahu tohoto vztahu. Jinak řečeno, zdá se, že „interiéry domu byly a do jisté míry stále jsou určovány společenskými představami o genderových attributech, hierarchii a chování“ (Moreira a Farias 2022:91) a v soukromém prostoru přetrvává prostorová segregace (jakkoli samozřejmě není dům tak silně segregován jako např. domy v 19. století), kdy soukromý prostor jako celek je chápán jako femininní a kde navíc existují specifické femininní zóny (Tylor 2008:6). Také lze usuzovat, že tímto způsobem je soukromý prostor chápán jak

ženami, tak i muži, přičemž ale zároveň platí, že tato představa není neměnná a podléhá změnám na základě okolností. Genderová podmíněnost prostoru zdánlivě ukazuje na možnost aktérství žen, kdy tento její prostor nabízí ženě určitou moc nad tímto prostorem, určitou dominanci, nicméně jak ukážu dále, vzhledem k povaze tradiční femininní role ustavuje tento prostor restrikce a omezení, kterým v něm ženy čelí.

4.3 Hra o mnoha směnách

„No víte co, ono toho času, jak by se mohlo zdát zase jakoby tolik není, když vezmete, že přijdete v pátek večer, v sobotu než tady všechno pofackujete, jsou dvě tři, když něco upeču tak tři, čtyři, když toho dělám víc, jakože někdy uvařím i něco na pár dní dopředu, tak vlastně já jsem celý den jakoby buď tady v kuchyni a tak tady běhám nebo jsem v koupelně, meu, čistím, to žehlení pak, takže já jakoby ten čas kterej máte, kterej vám pak zbyde tak co, co když teda jakoby jo, když to doděláte tady tak teď jaro že jo, jdete ven a [...] že na jaře vám to začne a na podzim skončíte, pozdě na podzim jo, takže zase ty keříky co tam mám kolem baráku, to ty trvalky se musí, ono to jinak nevykvetě, takže ostríhat a všechno tohle. No, takže jakoby volný čas, co považujete za volný čas, že jo?“ (Kristýna)

Tematickou linkou, která prostupuje rozhovory napříč všemi diskutovanými oblastmi je téma času. Tento aspekt ve vztahu k genderovým rolím v soukromém prostoru zásadně ovlivňuje a strukturuje život žen. Významným bodem je v tom kontextu „zapojení žen do ekonomiky, [kdy] rodinám zrychlil pracovní a rodinný život. Během dne není víc času, než když manželky zůstávaly doma, ale je toho dvakrát tolik, co je třeba udělat.“ (Hochschild 2003:8;důraz Hochschild). Nároky na čas vyvolaný různými směnami poukazuje na jeho nedostatek, a to ať už s rolí v domácnosti a například přípravou jídla: „když nestíhám tak mu volám, jestli mám něco k večeři vzít cestou“ (Kristýna), nebo se zvládnutím role matky a pečovatelky o domácnost:

„To je kolikrát že kolikrát [muž] řekne že to je ženská práce, no, ale teď když ženská chodí do práce, takže má vlastně práci, má dvě zaměstnání – rodinu a svojí práci a chlap má jenom svojí práci a když jí s něčím nepomůže nebo třeba blbou pračku zapnout, když maj myčku to jako ani kolikrát neudělaj, ty chlapi, prostě že řekne to není moje práce ty jseš ženská, to je tvoje, ale tak by to nemělo bejt v dnešní době.“ (Petra)

„Já nevím třeba tři měsíce mi jako trvalo, než jsem si to jako časově nějak rozvrhla, abych všechno stihla. Ale vím, že kolikrát jsem odjela na ten úklid, byla jsem tři hodiny pryč a řekla jsem mu [manželovi], aby udělal něco, jo, třeba tři nějaký věci a přijela jsem, a nebyla hotová ani jedna, protože mi řekl, že to prostě nestih, že s tím malým [syn] to nejde, že on ho furt tahá, že si s ním furt chce hrát, já říkám jasně, ono to nejde, ale když jsem tady já tak to jít musí že jo.“ (Ema)

Nedostatek času se ale projevuje i v případě prostoru zahrady:

„Pak vlastně máme podélní zahradu, ještě tady před náma zahradu, a to jsou furt prostě plány v létě to uděláme, v létě to uděláme, říkám ale jako za mě úplně nejlépe, já už bych tam nic nedávala, protože to je starat se o zadní část, bok a předeek a říkám a já to opravdu prostě standardně nemám ten čas, nemám.“ (Magdalena)

„Ono ho to baví [manžela zahrada] se tam hrabat, já na to nemám čas. A... Ale myslím si, že třeba i když si sem chci dát nějaký ty kytky, třeba bysem chtěla mít jako rozkvetlej balkón nebo tak, ale pak nemám čas se o to starat a většinou mě to jako třeba pak chcípne, to jsem smutná.“ (Klaudie)

K očekáváním, která souvisí s participací ženy v ekonomické produkci a honorovanou prací, a druhou směnou, performování pečovatelské role ženy a neplacené práce lze v datech spatřovat i další směnu, třetí, na jejímž obsahu je mezi autory a autorkami menší shoda. Kupříkladu Linda McDowell (1983) hovoří o směně spojené s překonáváním vzdáleností v prostoru.

„Ráno vstanu, v 6:20, občas lépe občas hůře, dítě, budim dítě. Občas se mi povede, že ho vzbudim v pořádku a jde se mnou hned, je spolupracující, občas ne. Obstarám děti, pustim jim pipinkáče, připravim snídani. Děti snídaj, jdu se rychle oblíknout. Tak. Pak se oblékaj i oni, děti. Tak v 7:30 odjezd do školy a do školky. To dělám já, Marek [manžel] nedává děti do školky. Pak frčim do práce. V práci mám pak, +- 15 minut fárem. Jsem v práci, jsem tam do čtyř. Pak frčim vyzvedávat Pepi [dcera], protože Marek nevyzvedává, vyzvedávám dítě ze školky a jdeme domu. Úkoly, večere, úklid, příprava na další den a umřít.“ (Klaudie)

Jiné autorky hovoří o zcela neviditelné mentální činnosti související s péčí, kupř. hlídání termínů k lékařům, sladování termínů hraní dětí s kamarády a dárky pro ně, kostýmy na

školní karneval (Hochschild 2003:8), kdy do této oblasti lze řadit například úvahy spojené s přípravou jídla:

„Občas jako zamýšlíš že uděláš oběd a že to zbyde i na večeři, jenže pak prostě přijde ten Rob [manžel], dobagruje to, co mělo bejt k večeři a pak se mě zeptá, co bude k večeři, takže už zase si stoupnu k tý plotně a zase jsem už jako vytočená, že už jdu zase vařit. No. a to je furt. A už zase dovařim a už přemýšlim, co budu vařit na ten oběd druhý den a jako....se vytočíš z toho, že už jsem šla do prdele zase vařit a jsem z toho vytočená.“ (Ema)

„To on to sice udělá, ale já mu to musím říct, aby to udělal. Nebo jako zeptá se, když vidí, že jsem unavená: Můžu ti pomoci? Já říkám, no udělej večeři. Tak udělal večeři, ale jenom pro sebe. Jako no. Tak říkám, ale my jsme tady čtyři. Jo aha. A udělal večeři pro čtyři“ (Klaudie).

Informátorky v souvislosti s nedostatkem času hovoří o *stihnutí všeho* (Dagmar), nebo jinak řešeno nutnosti si svůj čas *sesumírovat* (Petra), *skloubit* (Ema), rozvrhnout.

Pavlna: *„Takže jak jste říkala že si má [žena] udělat věci, tak co si má udělat, když jsou ty děti v tý školce?“*

Petra: *„Třeba uvařit nebo umejt nádobí, vyprat, utřít prach, vytrít a pak se dobře postarat o děti nebo věnovat se jim, hrát spolu nebo něco jim zadat, aby něco nakreslili, když nestíhá tak ať jim dá papír ať si něco nakreslí a ona si může třeba mezi tím umejt nádobí, měla by si to nějak sesumírovat [...] tím pádem si člověk může udělat to, co nestih před tím.“*

Pavlna: *„A co by měl všechno stihnout?“*

Petra: *„No takový to základní, já nevím třeba uklidit může přes víkend, ale umýt nádobí, zamést nebo vytrít [...] když ta žena pak teda jde do práce no tak to má horší, protože je ráno musí odvést do školy nebo školky. Ona přijde z práce, tak vlastně děti jsou najedený tak jim akorát udělat večeři a věnovat se jim no. A vlastně ta práce jí potom zůstane na víkendu tím pádem, ta domácí práce, musí stihnout o víkendu anebo až večer, když jdou děti spát.“*

Tato nutnost souvisí s určitou urgentností, nebo lépe řečeno každodenností činností, které ženy v soukromém prostoru performují a která stojí v protikladu činností, které v soukromém prostoru performují muži.

„Já myslím, třeba když potřebuju nějakou chlapeckou práci po něm, víte co, navrtat něco, víte, teďko tu ložnici děláme, ale já říkám Milane [manžel], jako ty všude nemáš problém, že jo on je pracovitej všechno, ale doma má k tomu odpor jo, že prostě na všechno čekám deset let no jako (Lada)

*„A ne, on není z těch, co by jako [vyslovil nahlas přání o větším ‘pořádku’ v domácnosti] jakože, to by moh zkusit no, to myslím že bych jako prskala hodně a pak bych šla po něm já, po těch věcech, který tady už tři roky na nás jako čekaj, čtyři pět let nejsou. Takže on třeba pak jako řekne: tak zavoláme můj matce ona uklidí.“ (Klaudie) Výpověď Klaudie také naznačuje že aspekt odlišnosti časové urgencyy je patrný i v kontextu prostoru zahrady, kdy její manžel opravuje *„zídku vlastně z těch kamenů, protože ...je to tam takový vrklavý, tak jí chce úplně celou předělat, chce změnit ten svah s tou hlinou, že z toho chce udělat spíš jako terasy a chce teďko studuje na Youtubu to má rád, vždycky rok studuje, než se do něčeho pustí“ (Klaudie)**

Zároveň z rozhovorů vyplývá určitá proměnlivost důležitosti směn souvisejících se změnami v průběhu života kupř. v kontextu mateřství a péče o domácnost, nebo ekonomické činnosti a činnosti volnočasové.

„Když je dá máma na chvíli třeba na pět hodin, čtyři hodiny do školky, tak by si měla udělat nejdřív věci, a potom když přijdou, přivede děti ze školky, tak by se jim měla věnovat. Nebo nějak aby se spíš věnovala dětem, než aby měla vygruntováno.“ (Petra)

Ve podobném duchu hovoří i Lada, jejíž synové jsou již dospělí a pro kterou je důležitější práce, resp. výdělečná činnost před věnováním pozornosti zahradě: *„tady mám levanduli a jednu borůvku a mám problém zasadit květníky jo, abych to tam měla hezký, udělám to, ale prostě jak mám spoustu tý práce tady, tak furt je pro mě prioritní č.1 ta moje práce a udělat si to co potřebuju, a pak teprve třeba jdu zasadit nějakou kytičku (Lada).*

Míra dominance tématu genderové normativity v kontextu performování rolí v soukromém prostoru implikuje i přetrvávající praxi tzv. „dvojího břemene“ žen v jejich každodenních životech a potvrzuje tak času odolávající platnost genderové nerovnosti v soukromém prostoru, jak ukazují i padesát let staré studie (Szalai 1972). Stručně řečeno, „stejně postavení mužů a žen v zaměstnání nebylo doprovázeno jejich stejným podílem na činnostech mimo domácnost a v domácnosti“ (Kwan 2000:151) což vedlo k určitému

časoprostorovému tlaku a omezením vzhledem k nárůstu aktivit žen, který nebyl doprovázen poměrnou redukcí jejich zodpovědností v domácnosti. Jak naznačily výpovědi informátorek tento nárůst aktivit je adresován strategiemi, jak všechny směny zvládnout, nebo slovy informátorek *sesumírovávat, skloubit*. Jednou z nich je, jak ukazuje citace Petry „časová strategie, která spočívá v tom, že značnou část svých činností mimo zaměstnání přesouvají na večer, aby se vyrovnaly s časovým omezením“ (Kwan 1999:390).

Zároveň také platí, že „omezení žen na denní dobu je spojeno s jejich potřebou vykonávat během dne činnosti pro domácnost a potřeba vykonávat tyto činnosti jim může ztěžovat práci na plný úvazek“ (Kwan 1999:388). To potvrzují výpovědi informátorek, kdy Klaudie pracuje zmíněných 15 minut od domova na úvazek 0,8 z důvodu péče o děti, Lada i Magdalena pracují přímo z domova. Jinak řečeno povinnosti žen v domácnosti, které vyžadují čas a úsilí, mají přímý vliv na zaměstnanost žen, což má v pozdějším věku vliv na výši důchodu, a tedy v důsledku je další rovinou projevu genderové nerovnosti, která v soukromém prostoru kvůli mnoha směnám žen vzniká.

Vyjádření Klaudie že by *prskala hodně a pak bych šla po něm [manželovi] já, po těch věcech, který tady už tři roky na nás jako čekaj, čtyři pět let nejsou*, a Lady, která ve stejném smyslu, tedy očekávání činnosti muže *na všechno čeká 10 let* poukazují na další aspekt nerovnosti genderových rolí v soukromém prostoru; povahu těchto činností. Zatímco činnosti žen jako vaření večere, úklid, péče o dítě je nutné vykonávat *každodenně* a často v určitou hodinu, činnosti mužů jako výměna oleje v autě je za prvé prováděna jen několikrát v roce, kdykoli v určitém dni, za druhé mohou tyto činnosti počkat na chvíli, *kdy má muž čas* (Hochschild 2003:9), jak ukazuje příběh Emy: „*Pak si takhle přistaví ten seznam a odškrtnává. A pak třeba řekne že něco nechá na příští týden, kdyby to jako šlo, teda alespoň jako. Ale jako většinu z toho splní, takže to jsem jako spokojená, že jako alespoň tadyto jako udělá no. Protože pak se ti to kupí kupí a pak..je to dlouhej seznam a vim že než se k tomu prostě dohrabe, takže to je hrozně na dlouho no*“. (Ema)

Jinak řečeno, performování ženské role připoutává ženy do rigidních rutin, kdy činnosti, které ženy vykonávají a které souvisí s péčí jsou činnosti neodkladné, zatímco muži mají větší kontrolu nad tím, kdy budou svou roli vykonávat (Hochschild 2003:9) a mohou si pomoc ženám naplánovat podle toho, kdy mají volno. Toto časoprostorové omezení –

pokud žena pracuje – jí umožňuje jenom pár mimopracovních aktivit (Kwan 1999:376), významně ovlivňuje možnosti jejího volného času, a navíc ji nutí k invenci způsobů, jak se nároky na čas související s jejími směnami vypořádat, jak ukáží v další kapitole.

Další úrovní nerovnosti je neviditelná směna činnosti, která vyžaduje mentální aktivity jako pamatování, promýšlení, zvažování, odhadování, které vyžadují čas (DeVault 2014:776). Neviditelná je z toho důvodu, že „předpoklady o genderu vedou k určité naturalizaci emoční práce jako něčeho, co se jako práce vůbec nejeví“ (Müller 2019:849). Ve chvíli, kdy Ema *dovará a už přemýšlí, co bude vařit na ten oběd druhý den a ... vytočí se z toho, že už šla do prdele zase vařit* se jedná o emocionální práci, v jejímž jádru stojí „výkon ve prospěch druhých, vyžadující koordinaci vlastních emocí, aby v druhém člověku vyvolala určitý pocitový stav“ (Müller 2019:848). Činnost Emy v souvislosti s přípravou jídla je v kontrastu s manželem Klaudie, který tyto úvahy nevedl a připravil jídlo pouze pro sebe. Problémem není jen neviditelnost a znehodnocení emocionální práce žen, která je považována za jejich *přirozenost* (Müller 2019:849;důraz můj), ale i vystavení žen „specifickým formám genderového vykořisťování, při němž jsou jejich energie a síly vynakládány, často nepozorovaně a bez uznání, obvykle ve prospěch mužů tím, že je uvolňují pro důležitější a tvůrčí práci, zlepšují jejich postavení nebo prostředí kolem nich nebo jim poskytují sexuální a emocionální služby“ (Young 1990:51).

Tato nerovnost v mentální činnosti, kdy „nejde o to, kdo vynese koš, ale kdo na to myslí“ (Semotamová 2021), ale i ostatních směnách žen se projevuje určitou frustrací a stresem, které jsou patrné z vyjádření v jazyce, jakým o performování tradiční role ženy hovoří. Expresivní výraz Emy, její *vytočení* a formulace Klaudie *příprava na další den a umřít*, mohou vést k frustraci a stresu vyplývajících z velké zátěže spojené se všemi zmíněnými směnami a povinnostmi. To může poukazovat na dvojí; k možnosti využití jazyka k resistenci, kdy „feministické diskurzy [...] mohou nabídnout diskurzivní prostor, z něhož může jednotlivec vzdorovat pozicím dominantních subjektů“ (Weedon 1987:111), a za druhé může naznačovat pocity přetížení a vyčerpání v důsledku nároků kladených na ženy při sladování směn, jak ukazuje příklad Klaudie: „*ted' když pracuju tak už se mi jako dvakrát stalo, že jsem se jako vyčerpala natolik že jsem onemocněla. A to už nechci. Takže prosím vždycky rodinu, aby mi pomohla*“ (Klaudie).

Výpověď Klaudie by mohla být interpretována tak, že „muž 'přiloží ruku k dílu'. Když se žena uzdraví, vrátí se ke svému dvojnásobnému zatížení, vrhne se do práce plnou parou vpřed, a nakonec opět onemocní“ (Hochschild 2003:76). Nicméně v kontextu performování genderových rolí hovořila informátorka o tom, že pro jejího manžela „*bylo hrozně těžký, když jsem byla ty tři roky doma a vlastně on cejtil nějaký velký břemeno že to je vlastně všechno jako na něm, říkal, že teď když pracuju tak se mu vlastně ulevilo, že kdyby se s nim něco jako stalo tak že, tady je ještě můj příjem třeba*“. Leč ve chvíli, kdy došlo na zmíněná onemocnění, mluví o manželově reakci: „*on třeba pak jako řekne: tak zavoláme má matce ona to uklidí*“ (Klaudie). Slova potvrzují, jak jsem ukázala v předchozí kapitole, že muž soukromý prostor chápe jako femininní, a proto je rolí ženy, a to *jakékoli* ženy a ne muže, performovat femininní roli.

Výše uvedené ukazuje, že v soukromém prostoru v domácnostech informátorek existuje značná nerovnost v nárocích na jedince v kontextu performování očekávaných genderových rolí, „*kdy mnoho žen, ale jen málo mužů, vykonává jak placenou práci, tak neplacenou primární péči*“ (Fraser 1997a:47). Ženy zde zažívají časoprostorová omezení vyplývající ze vztahu genderu a soukromého prostoru, přičemž tato omezení významně strukturují jejich každodenní životy. Důsledky této nerovnosti jsou mnohé, vedou například k nutnosti invence strategií a mechanismů, jak se s nároky role vypořádat nebo limitují možnosti volného času žen, přičemž zásada rovnosti volného času, kdy ženy trpí *časovou chudobou*, je jedním z kroků, který ovlivňuje možnost rovnosti mužů a žen (Fraser 1997a:47).

4.4 Strategie a mechanismy

„Místnost, která je teda určená jakoby, nebo byla určená jako druhej dětskej pokoj a já jsem jí trošku překvalifikovala, páč jsem zjistila že nemám kde sušit prádlo, tak je to taková sušárna lomeno bordel místnost, prostě když něco nechceš mít vyloženě na očích, tak to hodim tam no.“ (Ema)

Pokud jde o vnitřní prostor domu hovoří Ema o přetváření změnou způsobu užívání místnosti výše zmíněným *překvalifikováním* (Ema), Klára mění prostor vymalováním, o kterém také mluví Lada, která se také naučila vrtat: „*To jsem se právě naučila i vrtat, protože prostě nechtěl [manžel] dělat nic, a když jsem potřebovala, tady holobyt, takže*

prostě všechno, prostě no tady hlavně nebyl že jo, takže když jsem chtěla něco, tak prostě jsem se naučila vymalovat, a prostě všechno, a tchýně mi vždycky říká: já vim že jseš šikovná, pracovitá, ale nedělej to. Já vim že to umíš, ale nedělej to! Prostě nech to udělat toho Milana no.“ (Lada)

V případě prostoru zahrady upozorňuje Ema na odlišnost vztahu žen k prostoru při absenci partnera: *„On třeba jde nařezat nebo nasekat dříví, jo, tak prostě to co jakoby spíš jako dělaj chlapi tak dělá on nebo tady prostě na zahradě různý to rovnání toho terénu, tu hlínu hrabat [...] nebo tady kopání různý [...] takový ty jako prostě, to, co obecně jako ženský moc nedělaj, když teda nejsou samy a nemusej, tak jako tak to dělá on, ale zas jakoby celá takhle ta domácnost, tak je jako na mě no. Takže to. Tak jako já si radši vysaju, než abych šla takhle kopat nějakou jámu.“ (Ema)*

Jinak řečeno, pokud s partnerem ženy nežijí, performují činnosti, které obvykle performují muži:

„[K]dyž je hezký počasí tak [jsem] na zahradě, tam je pořád co dělat. Záhonky, když mám nový sazenice tak je sázím na záhonky nebo na jaře připravuju záhony na zeleninu, mrkev, petržel, ředkvičky, salát, s tím je pořád práce.“ (Petra)

„Tak já bych řekla že to je určitě zahrádka, to zahrádkaření to je takový to uklízení tak to je spíš takový, že to člověk musí, ale ta zahrádka to je už zas trošičku takovýho něco malinko jinýho. Tam buď teda se mi někde něco líbí, nebo [...] v Egyptě tak jsem si tam utrhla, i když se to nesmí, tak jsem si tam utrhla takovou jakoby na styl voděnky jo, a tu jsem si přivezla, měla jsem strašnou radost, že mi to krásně se rozkvetlo, no, takže i takovou spíš jako taková ta radost, že teda něco se daří.“ (Vanda)

„Zahrada se tady dost jako zdevastovala, takže pak se ta zahrada musela znovu založit, to udělala firma, i když ted' s některýma věcma nejsem vůbec spokojená [...] v tom jsem se s nimi trochu dohadovala, že bych tady chtěla mít sezení, tam se na to ještě udělá, ještě trochu jako takový ten kryt, já ten deštník jsem nechtěla [...] takže to nikdy nemám hotový, ale jako se snažím, mám tam třeba černý rybíz, který chodím v létě zobat, víno které tady také kupodivu roste, není špatný, maliny, které se tedy rozrůstají. Koupila jsem kiwi, ale kiwi to neplodí a šíleně to roste, tak to potom vykopu a spíš tam koupím fík.“ (Veronika)

Například Lada zmiňuje aspekt času v souvislosti s činnostmi na zahradě, které přestože ji nebaví, vykonává: „*Abych to tam měla hezký alespoň, když si tam sednu. Já se na to ráda koukám [...] takže hele to máte za chvíli, to koupíte, hodíte to tam takže to mě jako, zas to netrvá tak dlouho takže občas se jako překonám, aby tam něco kvetlo prostě. Chci to mít hezký, ale jako že bych plela záhonek to ne, to já radši vyrazim na motorku nebo na kolo.*“

Petra a Kristýna zmiňují, že v prostoru zahrady tráví svůj volný čas, z vyprávění Dagmar to lze také usuzovat, přičemž Dagmar o tomto prostoru uvažuje jako o společném ve smyslu *jsem zredukovali to ovoce, jsme koupili zahradní sestavu*. O společné plánování, resp. přetváření prostoru budoucí zahrady, jak jsem ukázala, mluví Ema.

Prostor zahrady do značné míry utváří i Klaudie, která zde utváří svoje – jakkoli dočasné – místo: „*Já jsem měla minulej rok to bylo vzadu na tý terase zezadu z baráku, jak jsem tam měla ty kytky a ten stoleček s těma židličkama tak to bylo moje místo, tam jsem to měla moc ráda, že jsem tam chodila vlastně jako odpočívát a schovávat se. To bylo moje místo. [...] je to tam hezký [...] nikdo tam nekouká, tak to mi přijde dobrý. Takový intimčo, můžeš si tam dělat co chceš, občas když tě děti hledaj tak tam tě nenajdou.*“

Utváření *svého místa* v prostoru zahrady (také Kristýna) poukazuje na možnost vnímání prostoru zahrady jako určitého útočiště, jež je v kontrastu s prostorem domu obzvlášť kreativním místem, kde konstrukční projekty mužů (Lada, Magdalena) jsou povýšeny na „*umění stavitele svépomocí*“ (Crouch a Ward 1999:11). I pro ženy je tento prostor možností pro expresi kreativity, která může mít určitou terapeutickou hodnotu (Tylor 2008:171), nicméně ve smyslu estetického pře-/utváření (Deem 1986:148) zaměřeného na květiny, keře, byliny (Tylor 2008:171), tj. činnosti tradičně chápané jako femininní. V tomto směru výpovědi informatorek potvrzují, že v prostoru zahrady jsou performovány tradiční genderové role; muž kreativně staví nebo stavby vymýšlí, dělá těžké strukturální práce, nebo pěstuje zeleninu (Tylor 2008:134), žena prostor udržuje, dělá lehčí pečující činnosti, kultivuje, zpracovává nebo se stará o byliny a květiny (Tylor 2008:135).

Odlíšnou zkušenost mají ženy, které soukromý prostor užívají bez partnera, přičemž i zde, zdá se platí, že maskulinní činnost by performoval muž, pokud by byl přítomen –

jako například syn Veroniky: „*No tak seká, seká trávu. To teda tráva to je jeho*“ (Veronika). Byla to ale Veronika, která kreativně – za pomoci realizace soukromé firmy – vymyslela nové uspořádání zahrady, včetně rozmístění rostlin, úprav terénu atp. Podobně kreativní je Vanda, která mě prostorem zahrady provedla a ukázala jaké rostliny zvolila, kam je umístila, jakou zeleninu pěstuje ve skleníku a obecně jak se o prostor zahrady stará. Pěstování zeleniny a typicky mužskou činnost v podobě úpravy terénu a pěstování performuje na zahradě Petra.

Tyto ženy, jmenovitě Vanda, Veronika a Petra, v prostoru zahrady do značné míry překračují genderovou normativitu. „Věnují se sice okrasným pracím, ale také se samy ujímají těžkých zahradnických prací a s jistotou používají náradí a zahradní techniku. V některých případech navrhly nové stavební plány pro tvrdé terénní úpravy na svých zahradách“ (Tylor 2008:145). Jinak řečeno, performují *svou* tradiční roli, ale vykonávají také strukturální a/nebo kreativní práce, tj. „v určitých podmínkách mohou zahradnice 'dělat jako muži'“ (Tylor 2008:148).

Nelze nicméně potvrdit, že se jedná o vědomé rozhodnutí opuštění tradičních genderových rolí, neboť tyto informátorky jsou rozvedené/ovdovělá a muž zde absentuje. Překračování tradiční femininní role může být, jak o tom hovořila Ema, nutností. Přesto lze uvedené číst jako potvrzení toho, že gender jako „mechanismus, kterým jsou představy o maskulinním a femininním produkovány a naturalizovány [...] by mohl být i aparátem, kterým jsou tyto pojmy dekonstruovány a denaturalizovány. Může se totiž stát, že právě ten aparát, který se snaží zavést normu, zároveň působí na podkopání této instalace normy, že tato instalace je vlastně definičně nekompletní“ (Butler 2004:42).

Jinými slovy, prostor zahrady jako prostor s větším potenciálem ke kreativitě, na rozdíl od prostoru domu, kde se téma přetváření nebo možností přetváření vyskytuje minimálně, je možné nahlížet jako pole pro dekonstrukci norem a sociálních a kulturních konvencí týkajících se genderových rolí. Jak ale naznačuje předchozí vyjádření Lady, do vztahu k prostoru zahrady vstupuje znovu otázka času, kdy konkrétně Lada *se musí překonat*, aby měl prostor zahrady žádoucí dekorativní charakter a byl *hezký*. Její slova, a také slova Klaudie naznačují, že střet času a prostoru nutí ženy přizpůsobit se časoprostorovým omezením a vymyslet mechanismy, které jim umožní se s omezeními vyrovnat.

4.4.1 Hierarchie relaxu

„Prostě už jako po tom celým dni s tím malým [synem] a jak jseš prostě furt doma jako a ve finále žádněj jako úplně, no že jako jak je to furt dokola prostě, stereotypní, tak potom prostě po těch večerech jako člověk je rád, že si zapne televizi a chvíli prostě jako vypne.“ (Ema)

Jak jsem ukázala, časo-prostorová omezení se projevují obecným nedostatkem času, a v celku logicky a v návaznosti na existenci určité fluidní hierarchie důležitosti, i nedostatkem a mnohdy téměř absencí volného času žen. V této otázce se také zřetelně projevil vliv ne/přítomnosti partnera v soukromém prostoru, kdy ženy žijící bez něj volný čas mají nebo tak činnosti, které performují samy reflektují, a ženy, které s partnerem v domě žijí, hovoří o absenci volného času: *„Tak já už ted'ko zase jsem přestala číst, není na to nějak čas ani myšlenky“ (Magdalena).*

V podobném smyslu hovoří Vanda o určité hierarchie preferencí, kdy je *„[t]a zahrádka spíš takovej jakoby v podstatě, takovýho něco hezkýho, co se rodí, i když byl teda člověk zaprasenej, vohnutej, bolely ho záda, ale bylo to, co člověk jako by nemusel dělat, kdežto ta kuchyň bohužel jo, tam to člověk dělat musí, protože najíst se musí no. Že spíš bych řekla, pořád ta vítězí teda zahrádka.“ (Vanda).* Jinými slovy, preferuje příjemnou odpočinkovou činnosti nad tím, *co se musí.*

Na jeden ze způsobů, jakým se vypořádat s tím, co *musí* hovoří Veronika: *„Já jsem vždycky jsem se snažila, já si říkám, že když to začnu dělat a budu otrávená tak mi to bude trvat dlouho a neudělám to dobře čili já vždycky ke všemu přistupuju jako způsobem, že se prostě všechno musí jako udělat, tak jako i záchod se meje s láskou.“ (Veronika).*

Jinou strategii zmiňuje Ema, která mluví i zmíněném *vypnutí u televize*, ale také *vypnutí u úklidu*: *„Tak to jsem jako byla dost unavená, to jsem jako myslela, že ty ruce budu tahat asi po zemi, ale jako fakt prostě vypneš, nemusíš jako vůbec jako nad ničím přemýšlet jenom si to tam tak jako šudláš [...] mě to uklízení mi jakoby prostě nevadí, jdu, uklidim to, vypnu, nemusim nic prostě nic jako řešit“ (Ema).* U stejné činnosti vypne i Magdalena: *„A jinak co se týče úklidu, já si u toho hrozně jakože vypnu, já si pustim nějaký podcasty nebo něco, takže opravdu já mám dvě hodiny úplně pro sebe pro svý jako myšlenky na něco, tak to mi jako vůbec nevadí.“ (Magdalena),* pro kterou navíc tento čas úklidu a čas

práce jsou jediné časy, které má pro sebe. O určité absenci nutnosti přemýšlet u performování činností souvisejících s domácností hovoří Dagmar, která „*u toho nepřemýšlím, jak to člověk dělá ze zvyku, roky jo*“ (Dagmar).

V tom smyslu data naznačují, že druhá směna doma může být pro ženy způsobem relaxace: „*prostě přitom úklidu tak nějak zaměstnávám spíš ty ruce, a ne tu hlavu no, že to mám jako relax, ale pak jsem sice orvaná jak borůvka*“ (Ema), „*o víkendy je že mám spíš takovej spíš relax v sobotu teda to mám pravidelný to jezdím nakoupit [...] a pak tady začnu takovou normální činnost s nějakým trošku úklidem praním*“ (Veronika).

Jako prostor pro trávení volného času chápe zahradu například Petra: „*Já na zahrádce dělám ráda, to je takovej relax. Člověk je na vzduchu, když je sluníčko, chodím tam i číst knížky. Sednu si na lavičku a čtu*“ (Petra). Zahrada také může být chápána a uspořádána „*spíš jako odpočinková*“ (Kristýna), a kdy maskulinní činnosti mohou být způsobem relaxace: „*[T]řeba zahradu posekám taky, protože to mi přijde jako docela taky takovej relax*“ (Ema). Také zde, jak jsem uvedla mají své místo Kristýna a Klaudie, jako společné místo k trávení volného času jej pak chápe Dagmar.

V kontrastu k vnímání zahrady jako prostoru pro odpočinek ale vyvstává v rozhovorech i nahlížení tohoto prostoru negativně, zejména v kontextu času, jak jsem ukázala dříve u Lady nebo u Klaudie: „*Ale myslím si že třeba i když si sem chci dát nějaký ty kytky, třeba bysem chtěla mít jako rozkvetlej balkón, nebo tak ale pak nemám čas se o to starat a většinou mě to jako třeba pak chcípne, to jsem smutná. Takže to spíš nedělám, protože prostě se bojím, že pak to umře. A to samý tady jako venku. A to jsem takovej jako kozel zahradník trochu, že úplně jako nevim a nebaví mě to vlastně to studovat, takže já tam ty semínka tak jako rozprsknu a čekám co bude. Rozumíš. Nemám to naštudovaný*“ (Klaudie).

Zahrada proto také, může být relaxem jen částečně, jak potvrzuje Vanda: „*Ale i jako na dovolenou jo [...] zahrádka to jako tohle bych řekla, že to je takovej ten relax, to je vopravdu ten relax, protože doma když se to tak vezme tak v podstatě je pořád něco co člověk musí dělat, to znamená buď musí zatápět přiklášat musí přes zimu, přes to léto teda, ať už je to jak chce i když mě to baví ta zahrádka, ale pořád je to nějaká ta starost,*

no ale tohle to to potom člověk opravdu vypadne z toho baráku a když se tam ještě navíc teda nemusí o nic starat“ (Vanda).

Stejný motiv útěku rezonuje v kontextu vnitřního prostoru domu: *„Uklízení mě nebaví. Nejradši vypadnu z baráku. Když nemám tolik tý práce a je hezky tak se snažím vypadnout prostě z baráku no. [...] Já jdu radši ven, než abych uklízela dneska, v týhle době, nebo prostě jdu na boulder si jdu zalézt, když nemám parťáka na to si stačím sama, že jo [...] Ale když je hezky no tak to záleží na počasí, jedu na kolo, na delší procházku, snažím se prostě alespoň o víkendu vypadnout z baráku jako na dýl“ (Lada).* Téma také zaznívá v obecné rovině v kontextu (volného) času: *„To se teď snažím učit, mít čas na sebe. Ale před tím tři roky ještě s covidem jsem ho neměla vůbec žádnéj. Teď poprvé jsem šla na koncert po třech a půl letech. Takže asi tak. Mám z toho trochu tik v levym oku, ale byla jsem na Kozubovi [...]. Já jsem taky asi nebyla úplně nadšená, ale na to, že jsem vypadla, tak to bylo báječný. [...] Pak by se mi líbilo což jsem udělala teď, že odjízdim sama na víkend pryč, jedu sama do Kuksu. Jednou za tři měsíce třeba že bych odjela někam sama, nebo s kámoškama prostě někam jako kamkoli, tak to by se mi líbilo“ (Klaudie)*

Zdá se, že vdaným ženám, nebo ženám žijícím s partnerem „svět práce neustále zasahuje do možností volného času“ (Parker a Paddick 1990:11) a do značné míry determinuje způsob, jak se ženy k prostoru zahrady vztahují. Pracující ženy nebo ženy s nedospělými dětmi, ženy žijící s partnery hovoří o tom, že nemají na činnosti související s prostorem zahrady čas, protože, jak jsem ukázala, nemají z důvodu mnoha svých směn čas obecně. Na druhou stranu ženy starší, s dospělými dětmi nebo žijící bez partnera tento nedostatek času pociťují méně často nebo vůbec, navíc také zmiňují svůj volný čas a preferují ho trávit v prostoru zahrady. Tedy, způsob vnímání prostoru zahrady je ovlivněn mnoha faktory, např. kohabitací s mužem, věkem, stářím/přítomností dětí, proměnlivostí důležitosti směn v průběhu života. Jinak řečeno zahrada může být vnímána jako prostor pro volnočasovou aktivitu, ale také jako další, už čtvrtá směna, protože „zahradnické praktiky jsou propojeny s genderovou dělbou práce v domácnosti: to znamená, že zahradnické aktivity žen souvisejí s časem žen a činnostmi spojenými s domácími pracemi“ (Bhatti a Church 2000:193) a nelze je tak v rámci analýzy oddělit.

Výsledky naznačují, že prostor zahrady může být vnímán jako „soukromé útočiště, útočiště před veřejným světem, prostředí pro kreativitu“ (ve smyslu tradiční genderové

role žen) „prodchnuté pocitem potěšení díky své odlišnosti od placené nebo domácí práce“ (Bhatti a Church 2000:193-195) v prostoru domu. To může naznačovat určitý rekuperativní vztah, kdy je prostor zahrady místem trávení volného času, tj. kdy je volný čas určitou terapií (Parker a Paddick 1990:11), určitým způsobem relaxace. Zároveň ale také platí, že zahrada jako prostor pro trávení volného času může být spíše prodloužením pracovní činnosti (Parker a Paddick 1990:11), tj. další směnou.

Druhý zmíněný vztah vede ženy k nutnosti invence strategií, jak se s časoprostorovými důsledky genderové role vyrovnat (např. Kwan 1999, 2000). Jedna z těchto strategií cílí na informátorkami zmiňované *skloubení, sesumírování* všech jejich činností, kdy ženy nalézají způsoby, jak se omezením souvisejícím s rolí přizpůsobit (srov. Hochschild 2003:201-212). Činí to například tím, jak k performování role přistupují – *myjí záchod s láskou* nebo *vypínají* u uklízení. Tento mechanismus *sesumírování*, zmíněné *vypnutí* souvisí s neúměrným vynakládáním emocionální činnosti žen vzhledem k jejich společenskému postavení do role pečovatelek (Müller 2019:851). Charakterem jsou to činnosti nejen časově náročné, jak jsem ukázala, ale i namáhavé, přičemž „ženy si uvědomují realitu domácích prací, jejich nudnost a opakování a mnohdy nesmírně těžkou práci spojenou s domácími pracemi a péčí o děti“ (McDowell 1999:73). Emocionální směna a zátěž, která je s rolí žen v domácnosti spojená vede k emocionálnímu vyčerpání a způsobem, jak se tímto vypořádat je *vypnout*, tj. míst z důvodu rutinních úkolů prázdnou hlavu (Beauvoir 2011:544), k čemuž jsou *automatické* činnosti vykonávané *ze zvyku* vhodnou možností, jak si reálně odpočinout, jakkoli v rámci performování „svoji role“. Tedy, performování tradiční role ve smyslu druhé směny, tj. péče o soukromý prostor, může být, vzhledem k obecnému nedostatku času, jedinou formou odpočinku, nebo jinak, způsobem odpočinku z nutnosti.

Prostor zahrady může být pro ženy místem odpočinku, přičemž slova Vandy ukazují, že je možné spatřovat rozdíl chápání prostoru domu a prostoru zahrady, kdy zjednodušeně *kuchyň člověk dělat musí*, zatímco zahrada je prostorem pro relaxaci, zmíněným prostorem rekuperativním. Navíc mohou některé ženy mít v tomto prostoru *své místo*, „nad kterým má člověk kontrolu a který může zaplnit jakýmikoli osobami, předměty, činnostmi nebo myšlenkami, které si zvolí“ (Wearing 1998:149). Z toho by se mohlo zdát, že je zahrada určitou heterotopií kompenzace, místem odlišným, ideálním, pečlivě

uspořádaným oproti místům chaotickým, vnějším, špatně konstruovaným, neuspořádaným a nesourodým (Foucault 1986:24-27).

Nicméně, ženy také hovoří o tom, že *opravdový relax*, potažmo způsob, jak chtějí trávit volný čas, není tzv. *vypnout*, ani se věnovat zahradě (na kterou často/mnohé nemají čas), ale „*odjet sama na víkend pryč*“ (Klaudie), jet na *dovolenou*, která je „*vopravdu ten relax*“ (Vanda), jinými slovy „*vypadnout z baráku*“ (Lada) což je navíc „*po třech a půl letech [...] báječný*“ (Klaudie). Jedná se tedy o vrchol pomyslné hierarchie relaxu, útěk ze soukromého prostoru – od nároků spojených s genderovou rolí a omezení, které se na ženy *automaticky přehrávají*. To lze také chápat jako určitou rezistenci tradičním genderovým představám, což podporují i výpovědi informátorek týkající se otázky ideálních představ souvisejících s rolí v soukromém prostoru, kdy např. Magdalena by nevařila, Klaudie s dětmi dům zcela opustila a cestovala, Ema by měla na celou domácnost služebnictvo a menší zahradu by volila Klára a menší dům Vanda.

Z uvedeného plyne ve vztahu k rolím v soukromém prostoru a časo-prostorovým konsekvencím určitá hierarchie relaxu související s genderovými rolemi a otázkou času, která představuje triádu: vypnutí – zahrada – útěk. Potřeba *vše stihnout* vede k nutnosti zahrnout *práci do odpočinku*, přičemž jediným způsobem, jak si u *domácí práce* odpočinout, je *vypnout*. Možnost odpočívat bez nutnosti *vykonávat práci* může představovat prostor zahrady, který je nahlížen jako prostoro pro konsenzus, kdy tento prostor „často odhaluje skryté (nebo ne tak skryté) sociální vztahy a může být vnímán jako vyjednávaná oblast, která poukazuje na hlubší genderové vztahy“ (Bhatti a Church 2000:195), které jsou zde nejen posilovány, ale i znovu vyjednávány (Bhatti a Church 2000:192-193). Zahrada tedy může umožňovat překračování genderových norem (Tylor 2008:148), zejména ve specifických situacích, např. vzhledem k věku a (ne)přítomnosti partnera v soukromém prostoru, a tudíž je tento prostor jako „prostor pro osobní volný čas může být jednou z oblastí, kde mohou muži a ženy překonat kulturní genderové stereotypy, [která] může být prostorem, kde se hegemonní maskulinita a podřízená feminita vzpírají, zpochybňují a vyvracejí“ (Wearing 1998:157) je možné chápat jako určité „jiné místo“, jako heterotopii, jako rozporuplný prostor, odlišný od prostoru domu.

Na druhou stranu *opravdovým relaxem* je až útěk ze soukromého prostoru, a to včetně zahrady, ať už ve smyslu reálné nepřítomnosti nebo ideální představy. Zahrada tedy

skutečný prostor pro empowerment nepředstavuje, neb se i z ní, v případě možnosti, utíká. Zdá se tudíž, že potenciál k překročení tradičních genderových rolí, zpochybnění dominantní ideologie a přetváření identit (Bhatti 2013:nečíslováno) není příliš velký vzhledem k tomu, že najít volný čas oddělený od povinností je pro ženy neustálý boj (Bhatti 2013:nečíslováno). Zahrada je proto častěji chápána jako směna navíc a vnímat ji jako „prostor osobní a volnočasový, [...] prostor pro vlastní pocit rozšiřujícího se já, pro nápady na přepsání scénáře self, pro mnohočetné subjektivity, rezistence a individuální aktérství“ (Wearing 1998:158) z pohledu informátorek často není možné. Jinými slovy, nelze souhlasit, že by zahrada byla ženami chápána jako šťastná, univerzalizující heterotopie (Foucault 1986:24). To ovšem neznamená, že v tomto prostoru, stejně jako v prostoru domu, není možné nalézt rezistenci tradiční genderové roli.

4.4.2 „Říkám, dost frajere“

„Petr [partner] nějak sekal zahradu venku, a teď prostě ty zelený nohy a tohle, a že jde jako dovnitř, já říkám, můžeš mi říct kam jako jdeš? A on říká no já si potřebuju z domu něco jakože vzít a já říkám: já jsem tam teďko vytírala, a on: no dyť nejsem špinavej, já říkám podívej se na ty nohy, a on si je normálně ty nohy v jezírku opláchl, v jezírku, podívej, mám je čistý, a teď on vlastně neměl ty boty, takže on vlastně potom chodníku sem prostě došel nahoru a já jsem se jakože naštvála a říkám a dost frajere, nevážíš si toho co já tady dělám a říkám příští víkend uklidiš prostě ty. Já říkám mě už to nebaví, tady prostě vy to prostě vidíte jak prostě, že jenom tady uklízím, já říkám víš, jak je to náročný? Prostě z toho bolejí záda, musíš přemýšlet kde co aby to mělo prostě nějaký systém a říkám já ti na to kašlu prostě, příště příští víkend uklidiš ty.“ (Magdalena)

V Magdalenině vyjádření je zřejmá revolta tradiční performativitě, která také byla, z pohledu Magdaleny úspěšná, neboť její partner následující víkend performoval tradičně femininní roli, uklízel domácnost. Podobný přístup je patrný i ve výpovědi Klaudie, jakkoli odpovědí jejího manžela bylo přenést femininní roli na jinou ženu, jeho matku.

„No on [manžel] někdy řekne, že by si to představoval jinak ale v tu chvíli já mám asi tak 1000 důvodů proč to tak není a on ví, že to tak není a respektuje to, a tudíž já mu pak řeknu, jestli ti to vadí, tak si to uklid' a tím naše rozhovory končí.“ (Klaudie). Klaudie

také přes *manželovo království na zahradě* uplatňuje určitou moc nad prostorem zahrady: „*Tedko studuje na Youtubu, to má rád, vždycky rok studuje, než se do něčeho pustí, tak studuje tady že bude mít trvalky, tady v tom svahu. Tam chtěl dát pryč už jahody, to jsme mu zakázaly, takže tam bude jahodiště*“ (Klaudie).

Slova Magdaleny také ukazují, že strategie revolty je pro ni funkční pouze v situaci, kdy je rozzlobená a tyto emoce vysloví: „*Já se musím jako vzteknout, když chci třeba po Kryštofovi hele pojd' mi pomoct, jako aby se naučil taky jakože uklízet, tak chvílku to jako trvá ale prostě má takovou snahu mi třeba řekne mami pomoz mi nebo prostě pojd' sem, říkám hele jdu ale pak když mě prostě chytne fakt takovej ten jako děs, že jo, bės, já říkám pojd' uklidit ty hračky a to už Petr jako funguje, Kryštůvku jdeme pomoct mamince*“ (Magdalena).

Podobně jako Magdalenino *vzteknutí* a *dės bės* hovoří o podobných emocích Ema, jejíž manžel se po příchodu z práce tráví čas na druhém záchodě: „*On tam sedí, sjíždí ten Facebook a do toho tam vyhulí půl krabičky a pak tam ještě ty vajgly nechá tadydle ty abych já prostě jako musela je vzít a vyhodit to do toho koše on to po sobě ani neuklidí, takže mě tím úplně dostává jako do varu, protože já tady uklízím po tom malým a uklízím ještě po něm, to samý prostě třeba prostě vyleze nebo, jde do sprchy, hodí tam prostě trenky ponožky tričko něco nechá to na zemi, protože čeká, že nějaká kráva to sebere a hodí to do toho. Ema také na můj dotaz doplňuje, že zkoušela neuklidit, ale například: „*ruličku od toaletáku, spotřebuje toaleták, položí ruličku na pračku a jde. On to někdo totiž uklidí. A když já to neuklidím tak ta rulička tam bude dvě stě let*“ (Ema).*

Jak ukazuje příběh Emy strategie rezistence prostřednictvím užitím jazyka nemusí být účinná, jak vzpomíná na manželovu reakci Vanda: „*Když už bylo nejhůř a začla jsem mu vyhrožovat že teda, jaksi když nenakoupí že neuvařím, tak si vzal dceru dal jí peníze, autem jí odvezl před obchod dal jí seznam a peníze a pak mi to teda říkali a smáli se tomu strašně, no a pak už jsem mávla rukou říkám ne to nemá cenu ani vyhrožovat takže, jo, takže todlecto [zajištění jídla] bylo vždycky na mě*“ (Vanda).

Ze slov žen, ať už jde o *vyhrožování*, *dostávání do varu* nebo *vzteknutí* je patrná frustrace, emocionální intenzita, která je zřejmá z užití expresivního jazyka, jakým ženy hovoří o situacích v každodenním životě. Lada tak vyjadřuje zklamání ve chvíli, kdy kreativní

představy jejího manžela zůstanou bez realizace, což komentuje, že *jsou prostě kecy na hovno* (Lada), Ema komentuje předpokládaný postoj jejího manžela k úklidu domácnosti, resp. k očekávání že *nějaká kráva špinavé oblečení sebere* (Ema). Podobně se vyjadřuje Klaudie k normativním společenským očekáváním naplňování femininní role: „*Podle mě podle jako ideální stav podle společnosti je mít dvě děti, nejlépe holku a kluka, tandem, protože ty máš dvě holky? A kdy bude třetí? Aby byl ten kluk? To si děláš prdel?*“ (Klaudie).

V rozhovorech s mladšími informátorkami kromě expresivního jazyka také zaznívá analogie, jako například u Emy, která je po úklidu *orvaná jak borůvka*, nebo kdy reflektuje manželovu představu o tzv. mateřské dovolené že *„ženská na tom rodičáku, tak je vlastně celej den doma a má prd do čeho píchnout.“* (Ema). Lada hovoří o tom, že její *manžel tráví na spodním záchodě tráví půl života* (Lada). V té souvislosti je nutné poukázat na odlišnost v rozhovorech související s věkem informátorek. Zatímco v rozhovorech se staršími informátorkami, jmenovitě s Klárou, Kristýnou, Dagmar, Petrou, Veronikou a s výjimkou Vandy expresivní výrazy, slova frustrace nebo rezistence normativům nezaznívají, u mladších informátorek jsou tyto způsoby rezistence, nebo minimálně snahy o něj, přítomné. To lze interpretovat jako drobný, ale přesto posun směrem k vědomému narušování normativních představ femininního, nebo přinejmenším k formulování nespokojenosti s očekáváním, která se k těmto představám váží. O tom hovoří Petra ve svých úvahách o konsenzu, když zvedá téma emancipace: „*Kolikrát ženská třeba umí dělat, že si opraví něco doma, protože když má chlapa, kterej jí to neopraví, tak vlastně emancipace tím vznikla asi, emancipace podle mého, protože dřív ženský nic jako starali se o rodinu, ale když ženská potřebuje něco opravit a chlap není doma nebo to neumí, tak si musí poradit sama*“ (Petra).

Post-strukturalistickou optikou lze slova přehánění interpretovat jako akcentování pozornosti směrem k aspektům určité situace nebo argumentu, kdy cílem je jejich zdůraznění, potažmo snaha osvětlit negativně vnímané stávající normy, hodnoty atp. Konkrétně například ze slov *být orvaný, jak borůvka* lze číst poukazování na fyzickou náročnost domácí práce, kterou Emin manžel, jak chce Ema naznačit, nikdy nevykoná. Také mužovo *trávení půl života* na záchodě poukazuje na kontrast s mnoha směnami a nedostatkem času žen a naznačuje, že *„vlastní prostor doma, ale [přesto] mimo rodinu*

[...] je místo, kde se mohou [muži] oddávat svým fantaziím, koníčkům a zájmům [...] daleko od požadavků a řádu ženské domácí sféry“ (Wearing 1998:155-156).

Expresivní výrazy jsou potom dalším stupněm vyjádření frustrace a stresu z velké zátěže spojené s mnoha směnami a povinnostmi a jejich *sesumírováním*. Lze je číst jako náznak přetížení, vyčerpání, mohou naznačovat emocionální intenzitu prožitků, ale také mohou být čteny jako způsob rezistence, odmítnutí kulturních norem a očekávání spojených s genderovými rolemi (Klaudie). Ženy se mohou uchýlit k hrubým výrazům k vyjádření nespokojenosti s rolí muže (Lada), s kulturními stereotypy (Ema) proto, aby vyjádřily nebo případně prolomily normativní představy (Magdalena). Jinak řečeno, slova žen lze chápat jako „aktivní pokus změnit postoj manžela k chápání rolí v soukromém prostoru“ (Hochschild 2003:202).

Vyjádření zloby a vzteku lze interpretovat jako formu vyjádření odporu, nesouhlasu, kdy hněv je možné chápat jako reakci na vnímanou nespravedlnost, nerovnost, na nerovnováhu moci, ale také jako důležitý zdroj empowermentu (Lorde 1981:9), protože „[m]oc je vložena do té, která mluví, a je vykonávána skrze ni. Vzhledem k dlouhé historii patriarchálního umlčování žen je zásadní, aby ženy mluvily samy za sebe a zaujímaly pozice vzdorujících subjektů“ (Weedon 1987:173). Jak ukazuje Vandino vyhrožování a následné smíření s neochotou jejího manžela performovat femininní, a Emina téměř nemožnost neuklidit vzhledem k přítomnosti malého dítěte ukazují na rezistenci stereotypů. „Mluvení o nevyslovitelném“ – nakupování a uklízení muže – „produkuje revoltující „sílu“ [...] otevírající performativ nepředvídatelné budoucnosti“ (Butler 1997:142;důraz Butler), ale zároveň vede za prvé k protitlaku, kdy strategie muže směřují k potvrzení normativních genderových rolí – nakupovala Vandina dcera a uklízet měla Klaudiina tchýně – a za druhé také jako v případě Vandy k akceptaci zmíněného *status quo*.

Přes ne vždy úspěšnou rezistenci žen platí, „že *způsob* jakým jsou slova řečena je zásadní vůči tomu *co* říkají“ (Butler 2012:18;důraz Butler). Připomenuli Derridův princip *différance*, který umožňuje pohyb významu a způsobuje, že význam nemůže být nikdy pevně stanoven (Derrida 1973:142), jinými slovy vede k neustálému odkládání významu, umožňují tyto principy nahlížet jazyk post-strukturalistickou optikou v kontextu moci jako prostředek k prosazení vlastní vůle, ke zpochybnění stávajících genderových

představ, k podkopání zdánlivě fixního významu feminity, nebo obecněji subjektivity. Tu „feministický post-strukturalismus chápe [...] jako místo konfliktních a soupeřících pozic subjektu. Tím, že pro nás jazyk konstruuje významy v podobě množství různých diskurzů vytváří různé možné způsoby subjektivity“ (Weedon 1987:151).

Tedy, způsobem svého vyjádření a vyjádřením samotným ženy uplatňují svou moc, když, zobecním-li, slovy jako *dost frajere, příští víkend uklidiš ty* poukazují na diskurzivní strukturu subjektivity. Jejich vyjádření tedy „mohou vytvářet nové verze významu na základě konfliktů a rozporů mezi existujícími diskurzy“ (Weedon 1987:106). Tato moc je tedy produktivní (Foucault 1995:194) a může vést k destabilizaci předpokladů genderových rolí, kdy slova mohou provokovat nové náhledy a otevřít dveře novým alternativám, například uklízení toaletních ruliček, špinavého oblečení, dětských hraček a celých domácností, nakupování a vaření performovaných muži.

Informátorky tedy mohou uplatňovat určitou moc a svými slovy aktivně jednat a rozporovat diskurzivně konstruované subjektivity, neboť „[k]onstituovaný charakter subjektu je samotným předpokladem jeho aktérství. Co totiž umožňuje účelnou a podstatnou rekonfiguraci kulturních a politických vztahů, když ne vztah, který lze obrátit proti sobě samému, přepracovat, postavit se mu na odpor“ (Butler 1992:13). Zároveň je ale nutné připomenout, že tento konflikt nelze chápat čistě v rovině symbolického řádu, protože se kulturní nespravedlnost prolíná s ekonomickou (Fraser 1997a:15).

4.5 Ekonomie nespravedlnosti

Pavlína: „*Heled' mě by zajímalo, jak vypadá tvůj běžný den ráno, když vstaneš, až do večera.*“

Klaudie: „*Takže prosím tě pondělí až pátek, nebo sobota neděle?*“

Pavlína: „*No, běžný den pracovní. Takže pondělí až pátek.*“

Klaudie: „*Tak já mám všechny dny pracovní, ale dobře.*“

Performování femininní role vyžaduje čas. Čas, který překračuje standard normy pracovní doby a pro ženy je téměř vždy časem pracovním: „*On prostě ti jako řekne no, ale já taky jako jsem celej den v práci že jo. A on mi řekne že jakoby moje práce aktuálně je to, že jsem doma s tím dítětem a dělám tadyhle to všechno kolem, tak to je moje práce teď. Jenže já jsem v práci 24 hodin denně, víš, to je na tom právě to blbý no*“ (Ema). Tato

časová náročnost role je pro ženy také *prací furt dokola* (Klára), přičemž *furt dokola* platí i pro péči o zahradu (Kristýna). Jedná se o „*takovej ten koloběh, stereotyp*“ (Vanda), kdy tento *koloběh, co musí ženy dělat je celoroční* (Klára).

„*A jako nějakej chlap třeba na tý mateřský lomeno rodičáku je a nevdí mu to, ale jako vim, že třeba spousta chlapů by to asi brala jako takovou jako, jako prohru, protože oni jakoby vlastně maj bejt takový ty živitelé rodiny, že jo, nebo takhle je to vlastně v těch modelech nějak obecně nastavený, že ten chlap jako živí rodinu a ženská je doma prostě za plotnou no. A to mi třeba docela tadyto kolikrát vadí, protože já si tady přijdu fakt jako vařečka, myčka, pračka, a to je jako, a takhle já si přijdu, od tý doby, co jsem na tý mateřský tak takovej prostě jakoby pocit nějaký jako nevím méněcennosti, nebo jak to prostě jakoby, nazvat. Ty věci, který dělám nemaj prostě nějak jako hodnotu, přijde mi, že furt dělám prostě fakt pořád dokola to praní, zase už vařit, zase už jdu žehlit, a je to takovej, jakože úplně nekonečnej příběh.*“ (Ema)

Tento nekonečný příběh práce v domácnosti úzce souvisí s výdělečnou činností žen, kdy na nerovnost v oblasti výdělečné činnosti a vztahu k soukromému prostoru upozorňuje také Klaudie: „*[M]ám plný úvazek stejně jako můj muž, ale pak teda očekávám, že se tak jako se dělíme na půl o ten příjem, tak že to tak bude i doma, a to není.*“ (Klaudie). O výdělečné činnosti hovoří i Magdalena, která pracuje přímo v soukromém prostoru jako kadeřnice: „*[T]u práci mám ráda, že jsem finančně nezávislá, že nemusím za tím Petrem chodit a říkat mu dej mi peníze jo, nebo prostě tohle, takže si sáhnu do svýho, což je pro mě jako, si to úplně nedokážu představit, neříkám že je to špatný, protože jsou ženský, který nemaj možnost prostě pracovat jsou opravdu jenom s dítětem, takže určitě tam je ta chlapská povinnost v tomhle směru jako pomoci zafinancovat, ale já když mám tu možnost, tak potom by mě asi hanba fackovala no jako říct hele dej mi peníze*“ (Magdalena)

A v neposlední řadě mluví velmi otevřeně o rodinném rozpočtu Ema:

„*Každou neděli do tý posilky chodim uklízet a ještě předtim, tak jsem dělala třičtvrtě roku pro Sodexo z domova. Takže to jsem ještě jako po večerech, že jsem uspala malýho a šla jsem na nočas odpovídat na maily [...]. To už jsem přestala dělat, protože se mi to vůbec jako nevyplatilo, já jsem musela sedět dvacet hodin u toho počítače, abych měla dva tisíce*

tři sta, [...] prostě jsem se snažila u toho trávit hodně času, abych si něco že jo přivydělala, protože prostě ten rodičák je nížkej, a tyhle dětský kroužky, kroužek plavání, cokoliv co je pro děti, je strašně předražený, ale úplně extrémně, a jako když bereš 10tisíc rodičák a spočítáš si, že máš prostě za tu rodinu 35 tisíc výdaje jenom jako abys přežila, takový ty základní prostě hypotéka, poplatky, elektrika, telefony, prostě že jo paušály, a různý tadyty poplatky, sociální zdravotní si platí, dvě auta živit, nafta, technický, prostě to furt něco řešíš a nájem dílny ještě že jo platí, no a dohromady je to fakt i s jídlem nějakým prostě těch 35 tisíc a já mám 10. [...] No takže já dám 10 a zbytek prostě je na tom Robovi [manžel] aby to, víš, dal do těch 35 musíme prostě, těch 35 musíme mít, takže každěj měsíc minimálně 25 musí vydělat, spíš jako 30, aby jako dobře vycházelo.“ (Ema)

Zmíněná výdělečná činnost a téma neplacené práce v soukromém prostoru, kterou, jak jsem ukázala stále převážně performují ženy, s sebou nese mimo časové náročnosti ještě další negativně vnímaný aspekt. Nejenže jsou *v práci 24 hodin denně* (Ema), mají *všechny dny* v týdnu *pracovní* (Klaudie), ale navíc jsou tyto pracovní činnosti *stereotypní* (Vanda), *furt dokola* (Klára), jsou *koloběhem* (Kristýna), *nekonečným příběhem* (Ema). Nekonečné performování femininních činností se pro ženy stává koloběhem, kdy život ženy „ovládá rutina; čas pro ni nemá rozměr novosti, není tvůrčím pramenem; protože je odsouzena k opakování, nevidí v budoucnosti nic jiného než opakování minulosti“ (Beauvoir 2011:726).

Zejména mladší ženy akcentují rutinu spojenou s péčí o malé děti, kdy tato směna péče o blízké osoby často vyžaduje být v práci zmíněných 24 hodin (Ema), ale zároveň stojí v kontrastu s tzv. mateřskou dovolenou, kdy navíc, jak informátorka reflektuje, mají ženy podle obecné představy *prd do čeho píchnout*, protože jsou *celej den doma* (Ema). To směřuje k představě, že ženy na této *dovolené* nemají žádnou *práci*, právě protože „*ženská na tom rodičáku tak je vlastně celej den doma*“ (Ema). Soukromý prostor a trávení času v něm, jak jsem ukázala téměř v žádném případě neimplikuje „dovolenou“, je naopak spojen s nedostatek času a mnoha směnami, jinými slovy „práce v domácnosti je ve skutečnosti práce jako každá jiná“ (McDowell 1999:74). To nicméně, jak ukazují slova Emy, neplatí tak docela.

Ženy totiž mohou vnímat, že *věci, které v domácnosti dělají nemají hodnotu*, proto si mohou připadat jako *vařečka, myčka, pračka*, z čehož může pramenit *pocit méněcennosti*.

Tato vyjádření poukazují na nedostatečné uznání nebo dokonce zneuznání práce v domácnosti (Hrubec 2007:14-15), neboť Emina práce v soukromém prostoru v kapitalistickém smyslu neprodukuje. Totiž, ženami obvykle vykonávaná „pečující činnost produkuje práci, kterou systém označuje za *produktivní*, ale sama tato činnost je považována za *neproduktivní*“ (Fraser 2022:56; důraz Fraser). Sociální reprodukce je ale nejen v kapitalistické společnosti nezbytná, protože „produkuje a doplňuje třídy, jejichž pracovní sílu kapitál využívá k získání nadhodnoty“, jinak řečeno „bez pečovatelské práce by nemohla existovat ani placená práce, která je považována za produktivní, ani nadhodnota, která se z ní získává“ (Fraser 2022:56), a tudíž ani kapitalismus jako specifický typ společnosti.

Kapitalistické společnosti tedy oddělením sféry ekonomické produkce od sociální reprodukce:

„vytvořily institucionální základnu pro nové, moderní formy podřízenosti žen. Oddělily reprodukční práci od širšího univerza lidských činností, v němž měla dříve ženská práce uznávané místo, a odsunuly ji do nově institucionalizované domácí sféry, kde byla její společenská důležitost zastřena a zahalena mlhou nově vymyšlených představ o ženskosti. A v tomto novém světě, kde se peníze staly hlavním prostředkem moci, její neplacení nebo nedostatečné placení celou záležitostí zpečetilo: ty, kteří vykonávají zásadní reprodukční práci, se strukturálně staly podřízeni těm, kteří vydělávají na živobytí za práci vytvářející nadhodnotu v oficiální ekonomice, i když práce těch prvních umožňuje práci těch druhých“ (Fraser 2022:56-57)

Tato strukturální podřízenost rezonuje například ve slovech Magdaleny, která otvírá otázku ekonomické závislosti. Svou vlastní *finanční nezávislost* dává do kontrastu s povinností muže *zafinancovat*, pokud žena možnost pracovat v době péče o malé děti nemá. „Ženská zkušenost se sociálními vztahy, které vyplývají jak z typicky ženských domácích pečovatelských povinností, tak z druhů placené práce, kterou mnoho žen vykonává, má tendenci uznávat závislost jako základní lidský stav“ (Young 1988:282). Samozřejmě platí, že potřebné osoby mají právo být závislé, nicméně „feministický model spravedlivé společnosti naopak chápe spravedlnost jako respekt a účast na rozhodování pro ty, kteří jsou závislí, stejně jako pro ty, kteří jsou nezávislí. Závislost by

neměla být důvodem k tomu, aby byl člověk zbaven možnosti volby a respektu“ (Young 1988:282).

V souvislosti s volbou se ukázalo při dotazování na ideální představu žen ve vztahu role a soukromého prostoru, že ženy možnost volby často nemají a pokud by ji měly, jejich role by byla, někdy více jindy méně, odlišná. Možnost volby rezonovala v kontextu volného času žen, kdy nerovnost v této oblasti je jednou ze zásadních principů k dosažení rovnosti mezi muži a ženami. Tento princip „vylučuje takové sociální uspořádání, které by vyrovnávalo příjmy a zároveň vyžadovalo od žen dvojnásobnou pracovní směnu, ale od mužů pouze jednosměnnou.“ (Fraser 1994:598). V kontextu respektu výpovědi informátorek naznačují, že kapitalistická společnost utvořila oddělenou sféru sociální reprodukce, kdy důležitost této sféry je přehlížena, činnosti zde performované jsou nerespektovány, nehonorovány, neuznávány, stejně jako soukromý prostor je neuznané místo důležitosti, a to do značné míry proto, že kapitalistickou optikou neprodukuje, ale také proto, že kulturně-hodnotová dimenze upřednostňuje jako normu maskulinní prvky (Fraser 1997a:20). Druhým principem na cestě k rovnosti je proto podle Fraser „rovnost respektu vyžadující uznání osobnosti žen a uznání jejich práce“ (Fraser 1994:599), jinými slovy rovnost genderového statusu.

Výpovědi informátorek poukazují na nedocenenost femininní role v soukromém prostoru, přičemž zatímco se *napůl dělí o příjem, ale doma to tak není* (Klaudie). Jinými slovy, pokud jde o finanční příspěvek do rodinného rozpočtu jsou si s manželem teoreticky rovni (srov. Křížková a Pospíšilová 2022), v oblasti směny týkající se domácnosti tomu tak není. Stejně tak příspěvek Emy do rodinného rozpočtu, vzhledem k tomu že *rodičák je nízký*, poukazuje na systém, který mnohdy utváří závislost žen na mužích, pokud jako Magdalena nemají možnost mít například v době péče o děti vlastní finanční příjem mimo peněžitou pomoc v mateřství. Tedy, dalším krokem na cestě k genderové rovnosti a širěji sociální spravedlnosti je podle Fraser rovnost příjmová, tj. redistribuce reálného příjmu na osobu (Fraser 1994:598).

V kontextu dříve řečeného, optikou teoretických východisek informátorky mohou z rozporovat normativní očekávání a překračovat tradiční femininní role, nicméně často naráží právě na materiální podmínky, ekonomické a politické procesy, které představují kruh, z něhož vykročit není možné pouze prohlášením *Dost frajere, zítra uklidiš ty*. Pro

dotazované informátorky tedy platí, že „náprava genderové nespravedlnosti vyžaduje změnu politické ekonomie i kultury“ (Fraser 1997a:28).

5 Závěr

Osobní a kulturní vyprávění nejsou nezaujatým, objektivním zkoumáním politiky identity, ale vášnivým a konfliktním zapojením do rezistence. Ukazují rozpory a [...] ignorované vědění kolem otázek identity a odhalují, jak moc se toho za posledních dvacet let posunulo, ale také jak málo se toho změnilo. (Anzaldúa 2002:3)

Tato diplomová práce se zabývala otázkou genderových rolí v soukromém prostoru a jejich možnou proměnou. Optikou žen prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů bylo cílem pokusit se odpovědět na širší otázku, jestli dochází k proměně genderových rolí a tedy činností, které jsou v soukromém prostoru ženami performovány. Práce si kladla otázky týkající se povahy rolí a prostoru, zejména, jestli prostor jako sociálně konstruovaná kategorie představuje pro informátorky pole pro rekonceptualizaci genderových rolí a změnu jejich vztahu jak k prostoru, tak k roli, kterou v něm performují. Zaměřila se nejen na prostor domu, ale i prostor zahrady, který optikou teoretických východisek zkusila nahlédnout jako prostor odlišný od prostoru domu vzhledem ke svému charakteru a potenciálu k rekonstituci normativních genderových představ. V tom kontextu hledala odpovědi právě na možnosti překračování tradičních představ souvisejících s rolmi a šířeji na jejich rekonceptualizaci směrem k větší genderové rovnosti v soukromém prostoru.

V práci poukazují na přetrvávání performování tradičních genderových rolí v soukromém prostoru, a to včetně prostoru zahrady. U mladších informátorek je z rozhovorů zřejmý určitý posun představ a přístupů k očekáváním, která se k performování rolí v soukromém prostoru váží (viz dále), nicméně šířeji lze říct, že u mých informátorek platí, že v heterosexuálních vztazích je performování rolí v soukromém prostoru determinováno genderem osob, které prostor užívají, tj. vzájemně se posilují konstrukce genderu a prostoru. Informátorky v tomto prostoru performují role, do kterých byly socializovány a také své potomky v tomto duchu socializovaly, přičemž toto normativní uspořádání je z jejich stran do značné míry také vymáháno.

Přetrvávající normativita femininní role s sebou nese velkou časovou náročnost vzhledem ke všem činnostem, které informátorky performují nejen v tomto prostoru jako matky,

pečovatelky o rodinu a domácnost, ale i jako osoby výdělečně činné. Časová chudoba, k níž u informátorek dochází vychází také z určité urgentnosti povahy femininních činností, soukromý prostor tak do značné míry ustavuje časo-prostorové restriktce a omezení, kterým ženy musí čelit (viz dále) a které ovlivňují životy informátorek například v možnostech trávení volného času (viz dále). Ekonomická rovina je v příbězích informátorek symbolem širší otázky sociální spravedlnosti, která genderovou nerovnost v soukromém prostoru ukotvuje jako téma politické, když je ženami zároveň zmíněn i námět kulturního neuznání reprodukční a pečující role informátorek. To uvaluje informátorky nejen do specifického, mnohvrstevnatého a začarovaného kruhu nerovnosti, a také omezuje v kontextu možnosti jejich voleb, které, jak se ukázalo, by byly odlišné stran vztahu k prostoru i genderové roli, pokud by nebyly limitovány materiálními podmínkami.

Tyto dvě roviny koncepce sociální spravedlnosti Nancy Fraser (1997a), kulturní uznání a redistribuce materiálních statků, jsou zmiňovány především mladšími informátorkami, z jejichž výpovědi lze také vyčíst nespokojenost, frustraci nebo přímo hněv, který je možné interpretovat jako reakci na vnímanou nespravedlnost, jako projev nesouhlasu s nerovností v soukromém prostoru, ale také jako revoltu tradičním subjektivitám. Tedy, způsobem svých vyjádření a vyjádřeními samotnými tyto ženy uplatňují svou moc, když, použijí-li slova jedné z žen, prohlášeními jako *Dost frajere, příště uklidiš ty* nejen aktivně jednájí a rozporují genderové normativy, ale poukazují také na diskurzivní strukturu subjektivity. Na tento způsob nahlížení identit jako diskurzivně konstruovaných na základě historicky specifických režimů pravdy poukazují i výpovědi informátorek, které v době rozhovorů nežily v soukromém prostoru s partnery.

Arbitrárnost povahy vztahu mezi prostorem a genderem lze v tom kontextu spatřovat především prostřednictvím pohledu na prostor zahrady. Ženy, v jejichž domácnosti absentoval partner (nikoli muž) ke svým femininním činnostem performovaly také ty, které jsou obvykle traktované jako maskulinní, tj. například sekání trávníku, strukturální a těžší manuální práce jako úpravy záhonů nebo kreativní a tvůrčí přetváření prostoru. To samozřejmě nevylučuje, že i pro ostatní ženy je prostor zahrady místem možnosti vyjádření kreativity, nicméně v dekorativním, estetické smyslu spíše než budováním a přestavbou. V tomto smyslu nebyla mezi informátorkami shoda, neboť některé zde

performovaly pouze typicky femininní, pečující činnosti, u jiných to platilo také, ale mnohdy aktivně vstupovaly do rozhodování a aktivního utváření prostoru např. výběrem skladby rostlin a ovoce na zahradě.

U všech informátorek v prostoru zahrady také často zaznívala možnost konsenzu na tím, jaké činnosti zde budou muži a ženami vykonávány, nebo jak bude prostor, pokud nově vzniká nebo je v přestavbě, vypadat. Tato možnost se v prostoru domu vyskytla pouze jednou, a to u informátorky, která s partnerem nežije, a proto lze její slova číst spíše jako představu než reálnou každodenní situaci. Takto nahlíženo je možné tvrdit, že prostor zahrady je *jiný* (Foucault 1986) v tom smyslu, že je možné vést diskuzi nejen nad činnostmi, ale i nad jeho využitím, strukturováním.

Nicméně, vzhledem k výše nastíněné časové chudobě z výpovědí informátorek vyplývá, že tento prostor pro ně častěji představuje místo další směny, dalšího časového nároku (na rozdíl od toho, jak tento prostor jejich pohledem užívají muži) a nutí ženy vymyslet mechanismy, které jim umožní se s těmito časoprostorovými omezeními vyrovnat. To často činí tzv. *vypnutí*, kdy charakter činností, které stále *dokola* performují umožňuje u nich nepřemýšlet, a tudíž odpočívat při vykonávání *práce* v domácnosti, což také může být jedinou možností odpočinku, zejména u informátorek z malými dětmi. U žen bez malých dětí, pokud hovoří o odpočinku pak v souvislosti se svým místem, které, pokud je jmenováno, je právě v prostoru zahrady, pokud jmenováno není, je důvodem vnímání celého soukromého prostoru jako místa ženy. Naopak u informátorek, kde partner absentuje, a mohlo by se zdát být nasnadě že budou vnímat celý prostor jako svůj, jmenují tyto ženy jako své místo obývací, místo, o kterém informátorky žijící s partnery hovoří jako o místě muže, nebo zmíněný prostor zahrady. Zároveň ale s námětem volného času zaznívá téma útěku jako *opravdového relaxu*, a to v podobě sportu mimo domov, dovolené, účasti na kulturních akcích bez partnera a bez dětí, nebo touhou po prosté chvíli nepřítomnosti v soukromém prostoru. Jinými slovy jediné opuštění soukromého prostoru představuje pro ženy skutečný odpočinek od omezení vyplývajících z genderové role, tj. útek je vrcholem hierarchie relaxu.

Tedy, ženami (ale také jejich pohledem i muži) je soukromý prostor vnímán jako femininní ve své celosti. Pokud jsou nějaká místa ženami jmenována jako jejich místa, a často to jsou specifická místa v prostoru zahrady, nelze je chápat jako místa rekonstituce

já a rezistence předeepsaným subjektivitám (Wearing 1998:146) právě ve světle výše uvedené ideální varianty *opravdového odpočinku* ve formě opuštění soukromého prostoru.

Zůstanu-li u prostoru zahrady, způsob vnímání tohoto prostoru je ovlivněn mnoha faktory, např. kohabitací s mužem, věkem, stářím/přítomností dětí, nebo v té souvislosti proměnlivostí důležitosti směn v průběhu života. Prostor zahrady se zdá být možné u informátorek nahlížet jako heterotopii kompenzace, jako rozporuplný prostor, odlišný od prostoru domu ve smyslu volnější vazby mezi genderem a prostorem jen do určité míry a *opravdový relax*, resp. prostor pro rekonceptualizaci hierarchicky chápaných subjektivit v soukromém prostoru, nepředstavuje. Důležitou roli v tom hraje nemožnost při analýze oddělit prostor zahrady od prostoru domu vzhledem k implikacím vazby mezi prostorem a genderem.

Soukromý prostor je, jako celek, do značné míry pro informatorky opresivním místem, z něhož v ideálním případě utíkají, a to právě vzhledem k důsledkům normativních, zcela arbitrárních, historicky specifických představ o genderových rolích. Perspektivou post-strukturalistických teoretických východisek v kontextu realizovaných polostrukturovaných rozhovorů lze tvrdit, že i přes výše uvedené konstatování je v tomto prostoru možné vzdorovat normativním genderovým konstrukcím. Umožňuje to samotný způsob diskurzivní povahy konstrukce subjektů, ale umožňují to také drobné vzbouřenecké akty užití jazyka, díky čemuž je možné, a z mého subjektivního pohledu důležité, vytvářet nové verze významů femininního a maskulinního, jakkoli optikou politické filozofie je zřejmé, že širší změna, a tím mám na mysli změnu a implikace i mimo soukromý prostor, je možná pouze jako změna politiky, ekonomie a kultury.

6 Resumé

This thesis focused on gender roles and inequality in private space and through the women's point of view, it looked at the possibility of shift and transformation of this feminist's classic subject towards greater equality. Using the semi-structured interviews, it asked questions about the nature of roles and in particular, whether space, and specifically private space and a garden as an *other space* (Foucault 1986), as a socially constructed category provides a field for women to reconceptualise these roles. Based on post-structuralist theoretical background and inherently feminist, the argument focused on possibilities of agency and sought to highlight the question of gender roles in private space as deeply political, implying the matter at hand is indeed multilayered and bears wide structural consequences for women's daily lives.

The text highlights the persistence of traditional gender roles in private space - considered a feminine space, and a garden. Although garden can be seen as *other space* in terms of somehow looser determination between gender and space, it can still be regarded as gendered space as it doesn't offer women a space for rewriting the script of gender roles, mostly due to the time constraints demanded by the many so-called shifts associated with this role. These shifts are manifold including role of mothers, caregivers, as well as wage earners and as such women also face economic inequality together with lack of recognition of their many shifts performed at private space. Both dimensions are named in interviews and highlight the need to address the issue as political question of social justice.

These issues are voiced by younger informants in a matter that shows expressions of disapproval and anger which can be interpreted as a reaction to perceived injustice in private space, but also as a revolt against traditional subjectivities. Women exert power when using language as a revolt against normative burden of presumably *their* role, which thereby can be read as agency and which also points to the discursive structure of subjectivity. Gender as discursively constructed performative is confirmed by statements of women living without partners who, not only at the garden but mostly in this space perform activities that are normatively understood as masculine.

This not only exposes gender roles as arbitrary but shows the arbitrary nature of the relationship between space and gender as well. This is particularly evident in the garden, which can be partly perceived as a space of consensus on what activities will be performed by men and women or what the space will look like if it is under redevelopment or built anew. Through this lens, the garden could be seen as heterotopia of compensation, the *other space* for women, were it not for regarding the garden as yet another shift that needs to be done, which is a narrative used by many women. All these shifts compel women to devise strategies to cope with spatiotemporal constraints.

Switching off, i.e. to rest and not think while doing household chores, is one such strategy when thinking about leisure as a space for reconceptualization of hierarchically understood subjectivities in private space. Another is spending time at garden as a space other than house by having “my place” as a space of possible reconceptualization of role located here. Yet for my informants, true relaxation is an escape from private space, which represents the pinnacle of the relaxation hierarchy. Having said this and taking into account the impossibility of separating the space of the garden from the space of the house in the analysis due to the implications of the link between space and gender, and time constraints faced by women at private space, garden is not a heterotopia and does not represent a place of reconstitution of the self and resistance to prescribed subjectivities (Wearing 1998:146).

Private space is to a large extent, an oppressive space for my informants, a space from which they flee should they have the possibility, precisely because of the consequences of normative, arbitrary, historically specific, discursively constructed ideas about gender roles. Through the perspective of post-structuralist theoretical frameworks and by conducted semi-structured interviews, it can be argued that despite the above statement, it is possible to resist normative gender constructions in this space. This is feasible by the very discursive nature of the subject construction, but it is also enabled by the insurrectionary acts of language use, which makes it possible, and from my subjective perspective important, to create new versions of meanings of the feminine and masculine, although through the lens of political philosophy it is clear that broader change, and by this I mean change of bivalent ways of thinking and implications beyond the private space, is possible only as change in politics, economics and culture.

LITERATURA

Abu-Lughod, Lila. 1986. *Veiled Sentiments: Honor and Poetry in a Bedouin Society*. Berkeley: University of California Press.

Androne, Mihai. 2012. „A Terminological Analysis of Feminist Ideology.“ *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 63:170–176.

Anzaldúa, Gloria E. 2002. „(Un)natural Bridges, (Un)safe spaces.“ S. 1-5 in *This Bridge We Call Home. Radical Visions for Transformation*, editovaly Gloria E. Anzaldúa a AnaLouise Keating. New York a Oxon: Routledge.

Beauvoir, Simone de. 2011. *The Second Sex*. New York: Random House.
https://files.libcom.org/files/1949_simone-de-beauvoir-the-second-sex.pdf.

Bernard, H. Russell, Pelto, Pertti J., Werner, Oswald, Boster, James, Romney, A. Kimball, Johnson, Allen, Ember, Carol R., a Alice Kasakoff. 1986. „The Construction of Primary Data in Cultural Anthropology.“ *Current Anthropology* 27(4):382-396.

Bernard, H. Russell. 2006. *Research Methods in Anthropology. Qualitative and Quantitative Approaches*. Lanham: Altamira Press.

Bernard, H. Russell, a Gery W. Ryan. 2010. *Analyzing Qualitative Data. Systematic Approaches*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Bhatti, Mark, a Andrew Church. 2000. „'I never Promised you a Rose Garden': Gender, Leisure and Home-making.“ *Leisure Studies* 19(3):183-197.

Bhatti, Mark. 2013. „Garden Stories: Auto/biography, Gender and Gardening.“ *Sociological Research Online* 19(3). Dostupné dne 10.2.2023:
<https://www.socresonline.org.uk/19/3/12.html>.

Bolton, Michele. 2000. *The Third Shift: Managing Hard Choices in Our Careers, Homes, and Lives as Women*. New York: Jossey-Bass.

Bondi, Liz. 2004. „10th Anniversary Address for a Feminist Geography of Ambivalence.“ *Gender, Place and Culture* 11: 3–15.

Bourdieu, Pierre. 1979. *Algeria 1960. The Disenchantment of the World, The Sense of Honour, The Kabyle House or The World Reversed*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bourdieu, Pierre. 2003. „The Participant Objectivation.“ *Journal of the Royal Anthropological Institute* 9(2):281-294.

Bourdieu, Pierre, a Loïc Wacquant, ed. 1992. *An Invitation to Reflexive Sociology*. London: University of Chicago Press.

Bowden, Peta, a Jane Mummery. 2014. *Understanding Feminism*. New York a Oxon: Routledge.

Braidotti, Rosi. 1998. „Sexual difference theory“. S. 298-306 in *A Companion to Feminist Philosophy*, editovaly Alison M. Jaggar a Iris M. Young. Oxford: Blackwell Publishing.

Butler, Judith. 1992. „Contingent Foundations.“ S. 3-21 in *Feminists Theorize the Political*, editovaly Judith Butler a Joan W. Scott. New York: Routledge.

Butler, Judith. 1993. *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of 'Sex'*. New York: Routledge.

Butler, Judith. 1995. „For a Careful Reading“. S. 127-144 in *Feminist Contentions. A Philosophical Exchange*, by Seyla Benhabib, Judith Butler, Drucilla Cornell a Nancy Fraser. New York: Routledge.

Butler, Judith. 1997. *Excitable Speech: A Politics of the Performative*. New York: Routledge.

Butler, Judith. 1999. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.

Butler, Judith. 2004. *Undoing Gender*. New York: Routledge.

Butler, Judith, a Elizabeth Weed, ed. 2011. *The Question of Gender. Joan W. Scott's Critical Feminism*. Bloomington: Indiana University Press.

Butler, Judith. 2012. *Subjects of Desire. Hegelian Reflections in Twentieth-Century France*. New York: Columbia University Press.

Butler, Judith. 2021. „Gender in Translation: Beyond Monolingualism“. S. 15-37 in *Why gender?*, editovala Jude Browne. Cambridge: Cambridge University Press.

Carver, Terrell. 2018. „Gender“. S.169-181 in *Political Concepts*, editovali Richard Bellamy a Andrew Mason. Manchester: Manchester University Press.

Coffey, Amanda. 1999. *The Ethnographic Self: Fieldwork and the representation of identity*. London: Sage.

Cromley, Elizabeth C. 1996. „Transforming the Food Axis: Houses, Tools, Modes of Analysis.“ *Material History Review* 44(1):8-22.

Crouch, David, a Colin Ward. 1999. *The Allotment: Its Landscape and Culture*. Nottingham: Five Leaves Publications.

ČSÚ. Nedatováno. „Vzdělání.“ Dostupné dne 3.4.2023 <https://www.czso.cz/csu/scitani2021/vzdelani>).

Dallimore, Elise J. 2000. „A Feminist Response to Issues of Validity in Research.“ *Women's Studies in Communication* 23(2):157-181.

Daniels, Arlene K. 1987. „Invisible work.“ *Social Problems* 34(5):403-415.

Davidoff, Leonore, a Catherine Hall. 1983. „The Architecture of Public and Private Life: English Middle-class Society in a Provincial Town 1780-1850.“ S. 327-345 in *The Pursuit of Urban History*, editovali Derek Eraser a Anthony Sutcliffe. London: Edward Arnold.

Deem, Rosemary. 1986. *All Work and No Play? The Sociology of Women's Leisure*. Milton Keynes: Open University Press.

- Derrida, Jacques. 1973. *Speech and Phenomenon*. Evanston: Northwestern University Press.
- Derrida, Jacques. 1982. *Margins of Philosophy*. Chicago: University of Chicago Press.
- DeVault, Marjorie L. 2014. „Mapping Invisible Work: Conceptual Tools for Social Justice Projects.“ *Sociological forum* 29(4):775-790.
- Doucet, Andrea. 2008. „’From Her Side of the Gossamer Wall(s)’: Reflexivity and Relational Knowing.“ *Qualitative Sociology* 31(1):73–87.
- Foucault, Michel. 1970. *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. London: Tavistock.
- Foucault, Michel. 1972. *The Archeology of Knowledge and The Discourse on Language*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, Michel. 1978. *The History of Sexuality. Volume I: An Introduction*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, Michel. 1980. *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*, editoval Colin Gordon. New York: Pantheon Books.
- Foucault, Michel. 1984. „Space, Knowledge and Power“. S. 239-256 in *The Foucault Reader*, editoval Paul Rabinow. New York: Pantheon Books.
- Foucault, Michel. 1986. „Of Other Spaces.“ *Diacritics* 16(1):22–27.
- Foucault, Michel, 1995. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books.
- Fraser, Nancy 1994. „After the Family Wage: Gender Equity and the Welfare State.“ *Political Theory* 22(4):591-618.
- Fraser, Nancy. 1995. „Pragmatism, Feminism, and the Linguistic Turn“. S. 157-171 in *Feminist Contentions. A Philosophical Exchange* by Seyla Benhabib, Judith Butler, Drucilla Cornell a Nancy Fraser. New York: Routledge.
- Fraser, Nancy. 1997a. *Justice Interruptus. Critical Reflections on the „Postsocialist“ Condition*. London: Routledge.
- Fraser, Nancy. 1997b. „Heterosexism, Misrecognition, and Capitalism: A Response to Judith Butler.“ *Social Text* 52/53:279-289.
- Fraser, Nancy. 1998. „Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition, Participation.“ *WZB Discussion Paper* FS I:98-108.
- Fraser, Nancy. 2009. „Feminismus, kapitalismus a lest dějin.“ *Gender, rovné příležitosti a výzkum* 10(2):2-9.
- Fraser, Nancy. 2016. „Contradictions of Capital and Care.“ *New Left Review* 100. Dostupné dne 19.1.2024 na: <https://newleftreview.org/issues/ii100/articles/nancy-fraser-contradictions-of-capital-and-care>.

- Fraser, Nancy. 2022. *Cannibal Capitalism. How Our System Is Devouring Democracy, Care, and the Planet – and What We Can Do about It*. London a New York: Verso.
- Fraser, Nancy, a Axel Honneth. 2003. *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange*. London a New York: Verso.
- Gannon, Susanne, a Bronwyn Davies. 2007. „Postmodern, Poststructural and Critical Theories“. S. 71-106 in *Handbook of Feminist Research. Theory and Praxis*, editovala Sharlene Nagy Hesse-Biber. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Geertz, Clifford. 1973. *The Interpretation of Cultures. Selected Essays*. New York: Basic Books.
- Gerstel, Naomi. 2000. „The Third Shift: Gender and Care Work Outside the Home.“ *Qualitative Sociology* 23(4):467-483.
- Gleeson, Jules. „Interview. Judith Butler: 'We need to rethink the category of woman'“. Dostupné dne 11.1.2023: <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2021/sep/07/judith-butler-interview-gender>.
- Hanisch, Carol. 1970. „The Personal is Political.“ S. 76-78 in *Notes from the Second Year: Women's Liberation. Major Writings of the Radical Feminists*, editovaly Shulamith Firestone a Anne Koedt. New York: Radical Feminism.
- Harvey, David. 1996. *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Oxford: Blackwell.
- Hesse-Biber, Sharlene Nagy, a Deborah Piatelli. 2007a. „Holistic Reflexivity. The Feminist Practice of Reflexivity“. S. 493-514 in *Handbook of Feminist Research. Theory and Praxis*, editovala Sharlene Nagy Hesse-Biber. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Hesse-Biber, Sharlene Nagy, a Deborah Piatelli. 2007b. „From Theory to Method and Back Again“. S. 143-153 in *Handbook of Feminist Research. Theory and Praxis*, editovala Sharlene Nagy Hesse-Biber. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Hetherington, Kevin. 1997. *The Badlands of Modernity: Heterotopia and Social Ordering*. London: Routledge.
- Hochschild, Arlie R. 2003. *The Second Shift: Working Families and the Revolution at Home*. New York: Penguin.
- hooks, bell. 1982. *Ain't I a Woman. Black Women and Feminism*. Boston: South End Press.
- hooks, bell. 1984. *Feminist theory. From margin to the center*. Boston: South End Press.
- hooks, bell. 2000. *Feminism is for everybody. Passionate politics*. Cambridge: South End Press.
- Horák, Petr. Nedatováno. „Post-strukturalismus.“ Dostupné dne 3.4.2023 z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Poststrukturalismus>.
- Hrubec, Marek. 2007. „K feministické kritické teorii zneuznání.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 8(1):13-15.

- Humphrey, Caroline. 2012. „Inequality“. S. 302-319 in *A Companion to Moral Anthropology*, editoval Didier Fassin. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Charmaz, Kathy. 2006. *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. London: Sage.
- Irigaray, Luce. 1985. *Speculum of the Other Woman*. Ithaca: Cornell University Press.
- Jayarathne, Toby E., a Abigail J. Steward. 1991. „Quantitative and Qualitative Methods in the Social Sciences: Current Feminist Issues and Practical Strategies“. S. 85-106 in *Beyond Methodology: Feminist Scholarship as Lived Research*, editovaly Mary M. Fonow a Judith A. Cook. Bloomington: Indiana University Press.
- Knight, Kelvin T. 2017. „Placeless Places: Resolving the Paradox of Foucault's Heterotopia.“ *Textual Practice* 31(1):141-158.
- Křížková, Alena, a Kristýna Pospíšilová. 2022. „Co víme o rozdílech ve výdělcích žen a mužů. Hlavní závěry studie Rozdíly v odměňování žen a mužů v ČR – aktualizace 2022.“ Dostupné dne 20.4.2024 na: https://rovnaodmena.cz/wp-content/uploads/2023/08/shrnuti_o_gpg_168x240_2022_obnoveny_jednostrany_3_140_22024.pdf.
- Kuckartz, Udo. 2014. *Qualitative Text Analysis. A Guide to Methods, Practice & Using Software*. London: Sage.
- Kwan, Mei-Po. 1999. „Gender, the Home-Work Link, and Space-Time Patterns of Nonemployment Activities.“ *Economic Geography* 75(4):370–94.
- Kwan, Mei-Po. 2000. „Gender Differences in Space-Time Constraints.“ *Area* 32(2):145–56.
- Leavy, Patricia, a Anne Harris. 2019. *Contemporary Feminist Research from Theory to Practice*. New York: The Guilford Press.
- Lefebvre, Henri. 1991. *The Production of Space*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Lévi-Strauss, Claude. 2006a. *Strukturální antropologie*. Praha: Argo.
- Lévi-Strauss, Claude. 2006b. *Mythologica I: Syrové a vařené*. Praha: Argo.
- Lister, Ruth. 2003. *Citizenship: Feminist Perspectives*. New York: Palgrave Macmillan.
- Lorde, Audre. 1981. „The Uses of Anger.“ *Women's Studies Quarterly* 9(3):7-10.
- Lugo, Alejandro, a Bill Maurer, ed. 2000. *Gender Matters: Rereading Michelle Z. Rosaldo*. Michigan: University of Michigan Press.
- Massey, Doreen. 2001. *Space, Place and Gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- McAfee, Noëlle, a Katie B. Howard. 2023. „Feminist Political Philosophy.“ In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupné dne: 19.1.2024 na: <https://plato.stanford.edu/entries/feminism-political/#PosFem>.

- McDowell, Linda. 1983. „Towards an Understanding of the Gender Division of Urban Space.“ *Environment and Planning D: Society and Space* 1:59–72.
- McDowell, Linda. 1996. „Spatializing Feminism: Geographic Perspectives“. S. 22-44 in *Body Space: Destabilizing Geographies of Gender and Sexuality*, editovala Nancy Duncan. London: Routledge.
- McDowell, Linda. 1999. *Gender, Identity and Place. Understanding Feminist Geographies*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Miller, David. 1998. „Political philosophy.“ Dostupné dne 11.12.2023 na: <https://www.rep.routledge.com/articles/overview/political-philosophy/v-1>.
- Miller, Roger. 1983. „The Hoover in the Garden: Middle-class Women and Suburbanization, 1850-1920.“ *Environment and Planning D: Society and Space* 1:73-87.
- Mohanty, Chandra T. 1988. „Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses.“ *Feminist Review* 30(1):61-88.
- Moreira, Ana, a Hugo Farias. 2022. „Gendered Spaces at Home. Feminine and Masculine Traits in Domestic Interiors.“ *International Journal of Social Science Studies* 10(6):91-104.
- Müller, Mirjam. 2019. „Emotional Labour: A Case of Gender-specific Exploitation.“ *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 22(7):841-862.
- Ngozi Adichie, Chimamanda. 2015. *We Should All Be Feminists*. New York: Anchor Books.
- Nietzsche, Friedrich. 2006. *On Genealogy of Morals*. New York: Cambridge University Press.
- Oakley, Ann. 2000. *Pohlaví, gender a společnost*. Praha: Portál.
- Pateman, Carole. 1989. *The Disorder of Women*. Cambridge: Polity.
- Parker, Stanley R., a Robert J. Paddick. 1990. *Leisure in Australia. Themes and Issues*. Melbourne: Longman Cheshire.
- Rosaldo, Michelle Z. 1974. „Woman, Culture, and Society: A Theoretical Overview.“ S. 17-42 in *Woman, Culture, and Society*, editovaly Michelle Z. Rosaldo a Louise Lamphere. Stanford: Stanford University Press.
- Rosaldo, Michelle Z. 1980. „The Use and Abuse of Anthropology: Reflections on Feminism and Cross-Cultural Understanding.“ *Signs* 5(3):389-417.
- Rose, Gillian. 1993. *Feminism & Geography: The Limits of Geographical Knowledge*. Minneapolis: University of Minneapolis Press.
- Ryan, Gary W., a Russell H. Bernard. 2003. „Techniques to Identify Themes.“ *Field Methods* 15(1):85-109.
- Saussure, Ferdinand de. 1996. *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia.

- Scott, Joan W. 1988. „Deconstructing Equality-versus-Difference: Or, the Uses of Poststructuralist Theory for Feminism.“ *Feminist Studies* 14(1):32-50.
- Semotamová, Tereza. 2021. „Nejde o to, kdo vynese koš, ale kdo na to myslí. Mentální zátěž je neviditelná domácí práce“. Dostupné dne 8.1.2024 na <https://www.heroine.cz/vztahy-a-sex/6120-nejde-o-to-kdo-vynese-kos-ale-kdo-na-to-mysli-mentalni-zatez-je-neviditelna-domaci-prace>.
- Schensul, Jean J., a Margaret D. LeCompte. 2013. *Essential Ethnographic Methods. A Mixed Methods Approach*. Lanham: Altamira Press.
- Skeggs, Beverley. 2004. „Context and Background: Pierre Bourdieu’s Analysis of Class, Gender and Sexuality.“ *The Sociological Review* 52(2):19-33.
- St. Pierre, Elizabeth A., a Wanda Pillow, ed. 2000. *Working the ruins: Feminist Poststructural Theory and Methods in Education*. New York: Routledge.
- Szalai, Alexander, ed. 1972. *The Use of Time: Daily Activities of Urban and Suburban Populations in Twelve Countries*. Paris: Mouton.
- Toušek, Laco. 2012. „Vybrané aspekty metodologie aplikované antropologie“. S. 25-106 in *Vybrané kapitoly z aplikované sociální antropologie*, editoval Tomáš Hirt. Plzeň: Západočeská univerzita.
- Turner, Victor W. 1970. *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Chicago: Aldine.
- Tylor, Lisa. 2008. *A Taste for Gardening. Classed and Gendered Practices*. Aldershot: Ashgate Publishing.
- Wearing, Betsy. 1998. *Leisure and Feminist Theory*. London: Sage Publications.
- Weedon, Chris. 1987. *Feminist Practice & Poststructuralist Theory*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Young, Iris M. 1988. „Five faces of oppression.“ *The Philosophical Forum* 19(4):270-290.
- Young, Iris M. 1990. *Justice and the politics of difference*. Princeton: Princeton University Press.
- Young, Iris M. 1997. *Intersecting Voices: Dilemmas of Gender, Political Philosophy, and Policy*. Princeton: Princeton University Press.
- Young, Iris M. 2009. „Kritické poznámky k Potížím s genderem.“ *Gender, rovné příležitosti a výzkum* 10(2):55-57.

PŘÍLOHY

Příloha č. 1: Seznam informátorek z polostrukturovaných rozhovorů

Pseudonym	Vzdělání	Věk	Profese	Datum rozhovoru
Dagmar	VŠ	61	Chemička	23.03.2023
Ema	SŠ	28	Péče o dítě (dříve turistický ruch)	01.03.2023
Klára	SŠ	49	Administrativní pracovnice	06.02.2023
Klaudie	VŠ	39	Učitelka v MŠ	13.02.2023
Kristýna	VŠ	53	Pracovnice účetního oddělení	10.02.2023
Lada	SOU, ZŠ a bez	47	Švadlena	02.02.2023
Magdalena	SOU, ZŠ a bez	33	Péče o dítě a kadeřnice	24.02.2023
Petra	SOU, ZŠ a bez	60	Pokladní	16.01.2023
Vanda	SŠ	67	V důchodu (dříve ekonomka)	20.01.2023
Veronika	SŠ	73	Koordinátorka zahraničního obchodu a v důchodu	27.01.2023

Příloha č. 2: Stručné informace o informátorkách

Dagmar

Vdaná, 61 let, 2 dospělí synové, pracuje jako chemička v Praze, kde také žije. Její manžel je v důchodu. V soukromém prostoru performují tradiční role, a to i na zahradě, kterou manžel seká a udržuje, zatímco ona dělá povidla z ovoce. Také má manžel na zahradě malý zahradní domek a v domě dílnu, nicméně Dagmar o prostoru zahrady hovoří výhradně jako o prostoru společném ve smyslu „jsme udělali, vybrali, zasadili“ atp. Můj subjektivní komentář po rozhovoru: Na zahradě sice performují tradiční genderové role, ale překračuje u nich genderovou podmíněnost ve smyslu konsenzu, kdy se na všem, co se týká zahrady dohodnou, o všem diskutují a vybírají společně.

Ema

Vdaná, 28 let, 1 nezletilý syn. Nyní pečuje o syna, dříve pracovala na administrativní pozici v oblasti turistického ruchu v Praze. Žije s manželem na vesnici ve středočeském kraji v nově postaveném bungalovu bez dokončené zahrady. Manžel je podnikatel, automechanik. Na pozemku momentálně nedokončené stavba budovy autodílny. Můj subjektivní komentář po rozhovoru: (S Emou se osobně znám, proto je náš rozhovor osobnější a výpověď detailnější). Velká frustrace z péče „24 hodin denně“ a z života na vsi „s jelenama“ bez možnosti změny.

Klára

Vdaná, 49 let, 2 dospělé dcery. Pracuje jako administrativní pracovnice v Praze. Žije s manželem ve městě ve středočeském kraji. Manžel zaměstnán jako technik, pracuje v Praze. V minulosti měli na Moravě dům s rozlehnou zahradou a chovali domácí zvířata jako krávy, ovce, slepice nebo včely. Také velký ovocný sad, pole se zeleninou, brambory atp. Můj subjektivní komentář po rozhovoru: velmi tradiční role, kdy manžel pomáhal Kláře pouze v době např. sklizně ovoce, shodit seno atp.

Kludie

Vdaná, 39 let, 2 nezletilé dcery. Žije ve vesnici ve středočeském kraji. Poměrně čerstvě po návratu z mateřské; opět pracuje jako učitelka v MŠ v sousední vesnici, kam dojíždí. Manžel má více zaměstnání; pracuje jako psycholog ve škole, v poradně v blízkém větším městě a jako vychovatel. Jejich dům je starý, částečně zrekonstruovaný, v procesu určité renovace je i stávající prostor zahrady u domu. Pronajatou mají ještě jednu rozlehlejší zahradu v jedné z okolních vesnic, kam často jezdí. Můj subjektivní komentář po rozhovoru: (S Kludií se osobně znám z doby školní docházky, proto je náš rozhovor v několika bodech sdílením). Kludie si uvědomuje

nerovnost v domácnosti a pojmenovává ji v interakcích s manželem otevřeně, její manžel ale striktně dodržuje normativ genderových rolí, což Klaudivie dále nerozporuje.

Kristýna

Vdaná, 53 let, dospělé děti, 1 dcera a 1 syn. Kristýna pracuje a žije s manželem ve vesnici ve středočeském kraji. Pracuje jako účetní ve firmě v Praze, někdy i z domova. S manželem, který pracuje v technické profesi performují tradiční role, a to i v prostoru zahrady. Tu Kristýna někdy také seká, jinak se věnuje tradiční péči o rostliny, byliny, květiny. Na zahradě má také svoje místo, které má ráda a kde se cítí dobře a kam si chodí ve volných chvílích číst, než vidí tu a tam plevel a začne opět pracovat. Můj subjektivní komentář po rozhovoru: S Kristýnou jsme si příliš nerozuměly v tom smyslu, že mým otázkám souvisejícím s rozporováním genderových rolí, zdálo se, příliš nerozuměla i po jejich upřesnění. To interpretuji jako názorovou odlišnost na otázku genderových rolí.

Lada

Vdaná, 47 let, 2 dospělí synové. Lada žije ve městě ve středočeském kraji. Podniká, je švadlena a momentálně pracuje přímo z domova. Její manžel je také podnikatel, nyní po mnoha letech poprvé pracuje převážně z domova. Zahrada u domu je malá. Rodina pronajímá svou chatu v Krkonoších, což vyžaduje od většiny členů značné množství času. Můj subjektivní komentář po rozhovoru: Lady několikrát zmíněné „*radši vypadnu z baráku*“ ukazuje, jak opresivní je pro ni soukromý prostor, její role i zahrada.

Magdalena

Svobodná, 33 let, 1 nedospělý syn. Žije s partnerem ve vesnici ve středočeském kraji. Velká plocha zahrady u domu; zejména za domem, ale velká je i předzahrádka a kultivovaná je i po obou stranách domu. Magdalena se momentálně stará o malého syna, zároveň ale také částečně pracuje, což jí umožňuje její profesi kadeřnice a pracovní místnost přímo v domě. Můj subjektivní komentář po rozhovoru: Magdaleny vzpoura do značné míry souzní s mou subjektivní pozicí v kontextu práce.

Petra

Rozvedená, 60 let, 1 dospělá dcera. Petra žije sama v menším domě ve městě středočeského kraje, pracuje jako pokladní. U domu je malá zahrada, kde Petra performuje i typicky maskulinní role jako např. sekání. Můj subjektivní komentář po rozhovoru: Petra je jediná z informátorek, u níž v rozhovoru zaznívají slova o „*domluvě*“, o tom „*jak si to rozdělí*“ pokud jde o role v prostoru domu, tj. akcentuje konstruktivní podstatu genderových rolí.

Vanda

Vdova, 67 let, 2 dospělé dcery. Vanda po smrti manžela žije sama ve velkém dvougeneračním domě ve středočeské vesnici, kde ji občas navštěvují vnuci. Dříve pracovala jako ekonomka, nyní je v důchodu. Sama se stará o zahradu, kterou nejen udržuje, ale i aktivně mění její podobu. V době soužití s manželem vykonávali oba tradiční role, jakkoli Vanda zkusila „vyhrožovat“, resp. snažila se o větší sdílení femininních rolí. Můj subjektivní komentář po rozhovoru: Komentář Vandy o preferenci činností, které jsou pro ni relaxem mi je inspirací v uvažování o tom, co pro ženy představuje „možnost trávení volného času“ a jak k těmto možnostem ženy přistupují.

Veronika

Rozvedená, 73 let, 1 dospělý syn. Veronika žije v nově rekonstruovaném domě v Praze, kde žije se svým dospělým synem. Přestože je už v důchodu, vzhledem ke své odbornosti a zkušenostem stále pracuje jako koordinátorka zahraničního obchodu, a toto téma do značné míry dominuje našemu rozhovoru, když se k němu Veronika často vrací. Stejně jako dům je rekonstruovaná i zahrada, jejíž novou podobu navrhla sama Veronika a realizovala soukromá firma. Můj subjektivní komentář po rozhovoru: Přestože Veronika sdílí prostor domu se synem, je jednoznačně v domě autoritou ve všech směrech a překračuje normativní hranice rolí. Její syn plní maskulinní roli, např. seká trávu, odnáší nákupy z auta, ale je to často na pokyn Veroniky.

Příloha č. 3: Osnova polostrukturovaného rozhovoru

OTÁZKY ROZHOVOR

ANONYMITA + O ČEM JE VÝZKUM + INFORMOVANÝ SOUHLAS + NAHRÁVÁNÍ

ÚVOD: Jak vypadá váš každodenní program v průběhu týdne? (vstanete, co děláte, než odcházíte, příchod, večer)

- O víkendu?
- Jak jsou v tom zapojeny osoby, s kterými bydlíte?
- (Jak když byste bydlela sama?)

-Co děláte ráda doma? Kde v rámci domu? Nejvíce času? Čím? + PROČ?

- DOMA NERADA + PROČ? + **TOTÉŽ V ZAHRADĚ**
- (MUŽ DĚLÁ... Ideálně měl by/neměl by...)
 - o → CHCETE / NEHCETE + PROČ?
 - o Je něco, co byste doma nikdy neudělala?

DOMÁČÍ PRÁCE: Změnily se činnosti spolu s věkem? (PŘED/PO děti? Ve stáří?)

- DĚTSTVÍ A SOCIALIZACE: povinnosti – vynést koš atp., musela? Chtěla? JEJÍ vs. JEJÍCH DĚTÍ?
- Přestěhovala jste se do RD? Změnily se činnosti, které vykonáváte? (> **mění se dle formy bydlení?**)

MOJE MÍSTO: (jaké to jsou, jak a kdo je užívá, jaké tam performuje činnosti)

- Obývací/kuchyň> míří k přípravě jídla, nakupování atd./dílna> **volný čas?** atp.
- **ZAHRADA**: co, kdo, kdy, jak, proč?
- „Moje místo?“ + Proč?
 - o Celá místnost/křeslo (kde to je v rámci různých místností) ...
 - o Využití místností: skoro výlučně používáte vy? + Proč?
 - o Co by měla dělat žena/muž?
- Jak je podle vás nejdůležitější místnost v domě a proč? Kde se cítíte dobře?
- MUŽSKÝ MÍSTO vs ŽENSKÁ MÍSTO? „**SPOLEČNÉ**“ **PROSTORY A PROČ?**
 - o (může být i pracovna, prádelna, špajz :), jídelna, dětský pokoj, koupelna/y, garáž, chodby, hala, technická místnost.... HO a téma práce doma? Kde?

EKON: Pracujete? **Detail: co, jak moc, jak dlouho; péče o dítě?**

- Jakou roli v tom, co každý den děláte hrají peníze? (→ vliv ocoekon.situace?...)
- Musela jste někdy změnit to, co doma děláte? (> jiné vlivy?)
- Musela jste měnit činnosti v prostoru ve vztahu ke své profesi?

KDYBY TO PŘESTALA DĚLAT...

IDEÁL NAKONEC: neomezené možnosti? Co soukromý prostor a vy? + Proč? **PŘEDSTAVY**

Ideální bydlení: jak by měl váš soukromý prostor vypadat, když by mohl být úplně přesně podle vašich představ?

- o Co by měl za místnosti?
- o Co byste v něm NE/dělala a v jaké místnosti?
- o Proč by to ne/bylo

- /LANGUAGE!

- „Co jste na to řekla?“ → doptávat jazyk. Co znamená...